

K 3.910
3

7
ՀԱՅԿԵՆԵՐԱՅԻ
ՆՈՒՆՈՒՄՆԵՅ

საგარეო საქმეთა მინისტრის
კაბინეტის განკარგულებაში

Дозволено цензурою Тифлисъ, 11-го Марта 1897 года.

ნ ა წ ი ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი .

მოგზაურთა განთიადი.

თ ა გ ი I.

ზამთარში ბარი, ზაფხულში მთა.—ქორაღლი და თრიალეთის მთები.—მიზანი ღამით მოგზაურობისა.—განთიადის ღიღიმურნიერ სანახაობა და ჩვენი დაუღვერობა.—მწყემსნი და გუთნის მეხრენი ჩვენზედ ბევრად ბედნიერნი არიან.—მნათობთა ცქერით ცოდვილი კაცი ანგელოზად ხდება.—გაჩირადდნებული შუაღამის ცა.—პირველი მამლის ყივილი და ხალხში გავრცელებული კრუ-მორწმუნოება მვენეთა შესახებ.—ჩვენი ზაქარო. ჯგუფი შვიდის ვარსკვლავისა, დათუნა.—ზომლი და მისგან დაკრული ცხვარი.—ხარის ნავალი და ირმის ნახტომი.—ამათზედ გავრცელებული ლექსით თქმულობა ჩვენს ხალხში.

აფხულის მზის ცეცხლებრ სხივებმა ჩვენც გაგვითბეს გული და აღგვეძრა სურვილი მოგზაურობისა. „ზამთარში ბარი, ზაფხულში მთა“... ამ ბუნებრივ კანონს სიამოვნებით დავემორჩილეთ და ბარიდგან მთისკენ გავეწიეთ, იმ მთისკენ, რომელიც წელიწადში ცხრა თვეს სთვლემს, სამ თვეს ცოცხლობს.

ხალხის გმირი ქოროლდი უმღერს ამ თრიალეთის მთებს:

„... სამ თვეს პატარძლად მართულნო,
მთანო, ცხრა თვეს დათოკულინო...“

მგზავრობა ღამის სიგრილით ვარჩიეთ და უფრო-კი იმ აზრით, რომ დავესწრათ დიდებულ მოვლენას—განთიადის ბნელეთზე გამარჯვებისას.

მართლაც-და მთელს ჩვენს სიცოცხლეს ზოგნი ისე ვატარებთ და ისე ვესალმებით ამ წუთი სოფელს, რომ ძნელად თუ ვინმე—მეცნიერებზე არ მოგახსენებთ—განგებ დაჰკვირვებია განთიადის სანახაობას და მისს დიად წეს-რიგს, თითქოს ბუნების შვილი არ ვიყოთ და მის ნაწილს არ შევადგენდეთ.

ამ შემთხვევაში მღაბიო ხალხი და მეტადრე მწყემსნი და გუთნის მეხრენი ჩვენზედ ბევრად ბედნიერნი არიან.

რას ბძანებთ! აბა მის უკეთესს რას იგრძნობ კაცი, როცა სოფლად ხარ, მშობელ ბუნების მკერდს ეხუტები და მასთან ერთად იღვიძებ! ცის მნათობთა სიღიად-სიმშვენიერით, ზესთა-ზენამდე აღფრთოვანებული სული ჰხარობს, გული-გონება გინათლდება, გისპეტაკდება და ცოდვილი კაცი, ანგელოზად გარდიქმნები; ჰგრძნობ, რომ ცხოვრების ვარამით გაცვეთილი ნერვები (ძარღვები), ამომავალ მზის ცხოველ-მყოფელის სხივებით გეკურნება, გინახლასდება. ყვავილოვანი ბუნების ცქერით და სოფლოური სადა ცხოვრებით სასიამოვნოდ მოხიბლული გული მოსვენებას ეძლევა; უკვდავების ჰაერით თავისუფლად, ხარბად ჰსუნთქავ და ახლად შეკრებილი სიცხოვლით გულის ძგერა, სიცოცხლის ხალისი გიძლიერდება.

ნაშუალამევს, გაუთენებლივ შეესხედით ცხენებზე და გზას გავუდექით.

მოწმენდილი ცა კაშკაშ ვარსკვლავებით არის გაჩირალ-

დნებული, ახლად დაბადებული ღამის გუშაგი, თანდათანობით
დღემიწისა, არსად სჩანს—მისძინებია.

მღუმარე სოფელს კარგა რომ გავცილდით, მამლებმა შე-
ქმნეს პირველი რიგის ყვილი. ამბობენ, კარგი მამალი ღამის
პირველ საათს არ გადააცდენსო. მართლაც, პიჭველის შესრუ-
ლებას სამი წამი აკლდა.—მამლის მტკიცე ჩვეულება, ანდა-
ზად გადაქცეულა: „მამალი რომ უდროო დროთ დაიყვილებს,
თავს მოსჭრიანო“.

ხალხში ჯერ აქამდე ის ცრუ რწმუნებაა გავრცელებული,
ვითომ პირველ მამლის ყვილამდე მთელი ქვეყანა დაზესკნელი
ღამე ათასნაირი მავნეთი და არა-წმიდა სულით არის სავსეო
და რა წამს მამალი იყვილებს, ყველა წყეული ქვესკნელს მი-
დისო.

კიდევ ამიტომ ჩვენი მეჯინიბე ზაქარო განგებ აგვიანებ-
და ცხენებს, თანაც რალაცას თავ-დაღუნული პირჯვრის წე-
რით ბუტბუტებდა—თურმე, ნუ ბძანებთ, იწყეველებოდა: „დას-
წყეველოს სამას სამოც-და-სამმა წმიდა გიორგიმო“.

ახლა-კი, მამლის ყვილის უმაღ ჩვენი ზაქარო გამხნევედა, გამხიარულ-
და, თითქოს წისქვილის ქვა ზურგს ეკიდა და უკუ აგდოო.

ამ გვარ ცრუმორწმუნოებისთვის ზაქაროს ბევრმა დაუწყ-
ყო ხუმრობა. ბოლოს ყველამ ჩამოვთვალეთ ბავშვობისას რაც
გავგვეგონა—ალი, მავნე და მკვდრების ოინები.

გზის ნაპირას სოფლის სასაფლაო გვქონდა გასაღელი.
ჩვენმა ახალგაზდა თანამგზავრმა ცხენი გაქუსლა, გზას გაღუ-
ხვია, ღამის სიბნელეს არ დაერიდა—წინ გაგვისწრო. ცოტა
ხნის შემდეგ სასაფლაოდან შორით სიმღერის ხმა შემო-
გვესმა:

„ღმერთო, ღმერთო, მოწყალეო,
არუნ მიგის. შენგან კადე,
შენგან ვითხოვ შეწყენასა,

რწმომსაცა გზასა კლიდე:

მტერთა ძლევა, ზღვათა ღელვა,
ღამით მანე განმარადე,
თულა დავრჩე, გამსახურებდე
შენდა სხვერზლსა შეკწირვიდე.“

ღამის პირველი საათია. სამიათისამდე ბრძევილა ვარსკვლავებით მოქედელი ცა მკრთალ სინათლეს ჰფენს ღუმლით მოცულ არე მარეში, ცის კალთებზე ალაგ-ალაგ გაფანტულან მძიმე დრუბედნი, ღორა გუმბათი უმთვარო ღამეში საამოდ კრიალებს.

აგერ ჯგუფი შვიდის ვარსკვლავისა, დათუნა, ჩრდილო კიდის ვარსკვლავი, ცის კალთაზე ჩრდილოეთით დაშვებულა, კალხზე სდგას, თითქოს კუღზე დაბჯენილაო. ამ სამიოდ საათის წინედ-კი, კუღ-აშვერილი ცის გუმბათზე იყო გამოქიმული.

ახლა მივიხედოთ აღმოსავლეთისკენ. აგერ ხომლი, ჯგუფი ექვსი ვარსკვლავისა, თანავარსკვლავედი კუროსი, ძლიერ მალლა, ცის გუმბათის შუამდე, ამოსულა და ცოტა არ იყოს სამხრეთისკენ გადახრილა.

ზაფხულის პირზე, როცა საქონელი საძვრად მინდვრად გაჰყავთ, ხალხი ძლიერ არიდებს საქონელს ხომლის ამოსვლას— ხომლი დაჰკრამსო. ამიტომაც გამოცდილნი მწყემსნი ხომლის ამოსვლის წინედ სადმე ღელეში ჩარეკენ ცხვარს, რომ გორას მოათარონ, ხომლს მოარიდონ.

როგორც ჯავახელ მწყემსებმა ამიხსნეს, მხოლოდ სამი დღე არის საშიში—თიბათვის 7, 8 და 9. ამ რიცხვებში ხომლი აბულის მთასთან ამოდის და უეცრად ცეცხლის ალივით ამოვარდება ხოლმეო. ამ დროს საქონელს თუ სხივები დაჰკრა—გაათუჰებსო. საკმაოა ორი-სამი საათით ცხვარი თუ სხვა საქონელი მოარიდოთ პირველ ამოსვლას ზ მერე, რაკი ხომ-

ლი მაღლა ზე მაღლა წავა, საშიშო აღარ არისო. თუ თქვენს ახორს (თაფლას) სანაღური აღმოსავლეთისკენ აქვს, საჭიროა ცხენიც მოარიდოთო.

ხომლის დაკრული ცხვარი ჯანზე ვეღარ მოდისო, რაღაც ნაირ მუწუკებს აყრის ტანზე, ჯანდაკდება და მატყლიც ცუდი აქვსო. როცა ვაჭარი მატყლს იწუნებს, ამბობს: „ხომლის ნაკრავიაო“.

ხომლის ნაკრავ ცხენსაც ზუგრი ეხვევა და ცვირ-პირზე რაღაც ზაზები დააჩნდება ხოლმეო.

ერთმა ჯავახელმა ბერიკაცმა მითხრა: „როცა გაზაფხულის პირზე, მწუხრისას, ხომლი დასავლეთზე გამოჩნდება, გუთანი იგულისხმე—სახნის-საკვეთი გაწიკიპეო“.

ავიხედოთ ცის გუმბათისკენ, — აგერ ხარის ნაკლავი და ირმის ნასტომა (млечный путь), წუხელ საათის ათზე ჩრდილო აღმოსავლეთით წამოსული, სამხრეთ დასავლეთისკენ იყო გადაშვებული, ეხლა-კი მობრუნებულია, და ცის გუმბათს სარტყელივით გაჰკვრია, რომლის ერთი ბოლო აღმოსავალ-სამხრეთისკენაა ჩაშვებული, მეორე—ჩრდილო დასავლეთისაკენ. შესახებ ამ ვარსკვლავთა ჯგუფისა, რომელიც ვინ იცის რამდენ მილიონ წვრილმან ვარსკვლავთაგან შესდგება და რომელსაც მეცნიერნი რმის კვლას უძახიან, ჩვენს ხალხში შემდეგი თქმულება სუფევს.

„ღმერთმა გადმოიხედა და ბრძანა: აღამიანს საშინელი ჯავა აღგია, ამდენს გაჭირვებას ვერ აიტანსო“. მოუხმო ცხოველთ და უბრძანა: „აბა ვის ძაღვისძს შრომის უღელი გაუწიოთ გლეხკაცსაო?“. გადმოხტა წინ ირემი და დაიქაღნა: „მე მიკისრნია კაცის შრომაო“, — დალოცეს და გამოისტუმრეს.

ირემმა იხტუნა, იხტუნა და დედამიწამდე მანძილს ვერ უწია, შუა გზაზე გასქდა.

„ადამიანის შენახვა კერპინ იდუა თავზედა:
სენა, ფარცხვა, ზიდა საჩოხი გასჭირდა მეტად ძალზედა.
ხარმა სთქვა, ზირმა ნათელმა, მე დავიწერავ თავზედა.
მოცვივდენ ანგელაზები, დაჭკონეს ორთავ თვალზედა;
ჩამოქნეს წვეილი სანთელი, მიაკრეს ორთავ რქაზედა:
— წადი, ხარო, იმუშავე, ერთგულად მთა და ბარზედა,
ქქსი დღე ულელში ები, მეშვიდეს დაწქ მხარზედა;
კინტ კვირა-უქმით შეგაბას, ხელი შეასმეს ძვლანზედა.“

ხარმა დინჯის ნაბიჯით გამოსწია და მშვიდობიანად ჩამოვიდა ქვეყნად. მას აქეთაა ერთგული მეუღლე გაუხდა შრომის შვილს გლენკაცსა...

აი, ი ალაგ-ალაგ რო ხალხებით ატყვია, ეგ ირმის ნახტომია და თეთრად რო დიდი ზოლი მისდევს, ეგ ხარის ნავალი გზა არისო.

ბავშობისას პირველად რომ ეს ლეგენდა მიაშხეს, მახსოვს ძრიელი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზედ. მაგრამ, რამდენიც შეეხედავდი ვარსკვლავებით მოქედილ ცას, მიკვირდა, ექვი მტანჯავდა, არა მჯეროდა, რომ ცის იმ სიმაღლიდგან ხარი მანძილს გაივლიდა და ქვეყნად ჩამოვიდოდა. მერე ბებია ჩემმა ამიხსნა: „შვილო, გენაცვალე, უწინ ხომ ცა ასე არ იყო ჩვენზე დაშორებულიო! ადამიანმა რომ ღმერთი დაივიწყა და ცოდო-მადლი აღარ სად იყო, ღმერთიც იმიტომ გაგვიწყრა, თორემ უწინ ცა ისე ახლო იყო, რომ იალბუზის მთილამ ხალხი ცაში აღიოდაო. ერთხელ პატარძალი პურს აცხობდა გარეთ ეზოში, და იქვე თონის ახლო ბავშვი ედგა ქოჭინით. ბავშვმა წაიხდინა, პატარძალმაც ცომიანი ხელებით აიღო და ბავშვი თბილი ლავაშით გაწმინდა. ამაზედ განრისხდა ღმერთი და აგერ ცა ახლა ჩვენზედ რამ სიმაღლეზედ არისო“!..

თ ა გ ა II.

ლამის სურათი არემარისა. — განთიადის მოლოდინი. — ამომავალი ვარსკვლავი. — ციალი და ზაქაროს აზრი. — «ვარსკვლავი» ჩამოვარდა. — რა აღმატებული აზრისაა კაცი თავის თავზე! — უცქიეთ ცას მკათათვე - ღვინობისთვე - გიორგობისთვეში. — ცალაქვარდი გუმბათი როდია! — დედამიწა ბოძებზე-კი არ არის დამყარებული. — ვარსკვლავი მზეა. — საშინელი სიდიდე და სიშორე ჩვენი მზისა. — თამარ მეფეს რუსთაველი რომ მზესთან მოსაკითხად გაეგზავნა, თავის 700 წლის იუბილეისთვის პასუხის ჩამოტანას მოასწრებდა თუ არა? — რა სისწრაფით ჩამოდის ჩვენამდე მზის შუქი-სინათლე. — ვარსკვლავთა სიშორე. — რა ნამცეცა რამაა საბრალო ჩვენი დედამიწა! — არხიმედის აზარმაცი. — «მკვივანა ვარსკვლავები» და მათი ვითარება. — აჩა ამ ქვეყნის ნივთი (სამაჯური). — ცის უზარ-მაზარი ნატეხი. — უშველებელი მეტეორი პეტერბურღის სამეცნიერო აკადემიაში.

აიწყო ნაშუალამევის მეორე საათი. ჩვენმა ცხენებმა, ლამის სიგრილით წახალისებულთ, სიარულს მოუმატეს, მაგრამ ჩვენ არ ვჩქარობდით — გზა ვილას ახსოვდა.

აგერ შორით შავად მოჩანს ირგვლივ გაბმული უზარმაზარი მთების აჩრდილი. მათთა სერ-ქედის ოღრო-ჩოღრო მუხლები, ვარსკვლავთა მკრთალ შუქზე ბუნდოვან სივრცეში იხატებიან — ზღვარს ავლებენ!

მდინარეთა შხივილი და ჩანჩქერთა ჩხრიალი მოგვესმა — ნიაემა მოგვიტანა.

კანტი-კუნტად ძაღლების ზარმაცი ყფეც ისმის.

ჩვენი ყურადღება მთლად აღმოსავლეთმა მიიქცია — განთიადს ველით, ანუ უკედა ვსთქვათ, ჩვენ გვსურს დავესწრად იმ დიდებულ წუთს, როდესაც დედამიწა ამ ბნელეთის სივრ-

ცეს გაივლის, შემოგვატრიალებს და ისევ მზეს მიგვიტრიალებს, აგერ ერთი „ვარსკვლავი“, თითქოს ცას მოსწყდოდა, ჩამოვარდა, ისარივით წავიდა და ჰაერშივე ცეცხლის ფრად გაწყალდა.

— კიდევ ერთი კაცი მოკვდა, — წაიღუდუნა ჩვენმა ზაქარომ...

აღმოსავლეთით, აბულის მთის იქიდგან ნაკვერჩხალივით ბრჭყვიალა, მშვენიერი ვარსკვლავი ამოციმციმდა და მალღამალღამა გასწია. სიდიდით ყველა ვარსკვლავს სჯარბობს, ხან ბნდება, ხან ძალზედ ლაღლაღებს — ყვითლად, ლურჯად ენთება.

ამ ვარსკვლავს რომ შევხაროდით, იშვიათი რამ სანახავი ენახეთ. სამხრეთი უეცრად აენთო, სხივნი მოჰფინა და მსწრაფლვე ჩაქრა. მოულოდნელმა სანახაობამ ყველანი გაგვაოცა და მეტად მშვენიერმა სურათმა საამოდ აღგვიტაცა.

ბუნების ამ გვარ მოვლენას ჩაღი (зарница) ეწოდება. ციალი მეტად ძლიერი იყო და მისმა სხივებმა მეტად დიდი სივრცე მოჰფინა ბნელ სამეფოში. ჩრდილოეთის ნათვას (сѣверное сияніе) ემზგავსებოდა. ზაქარომ სთქვა: „თევზმა შეითამაშა და იმან გაანათაო“...

ხოლო ფიზიკილამ ვიციით, რომ შორს, შორს სამხრეთით, საცალა, ელვა-ქუხილი ყოფილა და იქაურმა ელვამ თავის შუქი შორს სივრცეში გასტყორცნა, სხივნი გაჰფანტა. ქუხილიკი იმიტომ არ მოგვესმა, რომ 25 ვერსის სიშორეზე ქუხილის ხმა აღარ ისმის.

კიდევ ვარსკვლავი ჩამოვარდა, ჰაერის სივრცეში ცეცხლის ზოლი გაავლო და ჩაქრა. ხალხში ის ცრუმორწმუნობა არის გავრცელებული, რომ ყოველ ადამიანს თავისი საკუთარი ბედის ვარსკვლავი ჰყავსო — რა აღმატებული აზრისაა კა-

ცი თავის თავზე—და როცა კაცი კვდება, მისი ვარსკვლავი
ჰქრებაო.

ჩემს ბავშვობაში-კი მახსოვს, ზაქათალაში ერთს ზაფ-
ხულს, მოსწავლენი გარეთ ბალკონზე ძილს ვაპირებდით. ამ
დროს „მოსწყდა“ ერთი „ვარსკვლავი“, ნაკვერჩხალივით წა-
მოვიდა და ჩვენის მეზობლის ეზოში ჩავარდა. მეორე დღეს
გავიგეთ, რომ იმ მეზობლის რძალს ვაჩიშვილი მისცემოდა.

ვისაც გასურს „ვარსკვლავთა“ ცვივნა ჰნახოთ და ამის
სანახაობით გაერთოთ, შეხედეთ ცას უღრუბლო ღამეში მკა-
თათვის 28, 29 და 30; ღვინობისთვის 31 და გიორგობისთვის
1 და 2 რიცხვებში. ხუთმეტი წუთის განმავლობაში ოცამდე
მეტი «ვარსკვლავი» ჩამოცვივა.

შეიძლება ზოგს მკითხველს ეკონოს, მართლაც-და ვარ-
სკვლავები ცვივოდეს ციღამ!

ეს, რასაკვირველია, დიდი შეცდომა იქნება, რადგან ცა
მართლა ხომ ლაყვარდი გუმბათი არ არის და მასზე ვარსკვლა-
ვები ქრატებივით ჩამოკიდულნი-კი არ არიან, ან დედამიწა
ბოძებზე ხომ არ არის დამყარებული, რომ მთელ მსოფლიოს
საძირკვლად გაუხდეს!

საკმაოა ის გავიხსენოთ, რომ თვითეული ვარსკვლავი
იგივე მზე არის, თავისად ანათებს და ზოგი ვარსკვლავი-კი
ჩვენ მზეზედაც უდიდესია! ხოლო ჩვენი მზე ისეთი რამ უშ-
ველებელი ცეცხლის ბურთია, რომ დედამიწის ოდენა ერთ
მილიონ ნახევარი გამოიჭრება. შეიძლება ასეც შევადაროთ:
ცალ მხრივ დადეთ ერთი მარცვალი ხორბლისა და მეორე მხრივ
დააგროვეთ ერთი ტომარა იგივე ხორბალი. ამ გვარ შედა-
რებით აშკარად წარმოიდგენთ მზის სიდიდეს და სივრცეს
დედამიწის წინაშე.

ჰო და კაი ხეირიც დაეყრება ჩვენს დედამიწას, თუ ამო-
დენა ვარსკვლავი (მზე) წამოვიდა და ზედ დაეცა!

თუ ვიკითხავთ: მაშ რად სჩანან ვარსკვლავები მაგარე ვარსკვლავებზე, მარტო ვარსკვლავები, მეცნიერება აი რა პასუხს მოგვცემს: მაგის მიზეზი ის არის, რომ როგორათაც მზე, აგრეთვე ვარსკვლავები ძლიერ დაშორებულნი არიან, ისე შორს არიან ჩვენზე, რომ ადამიანის გონებას ვერც-კი შეუძლიან წარმოიდგინოს. უკვე გამოანგარიშებულა, რომ ჩვენის დედამიწიდანა მის სატრფიალო მზემდე 140 მილიონი ვერსია! აქედან რო მზეს ზარბაზანი ვესროლოთ, ზარბაზნის ყუმბარას ათი წელიწადი დრო დასჭირდება, რომ მზემდე უწიოს. — დედამიწიდან მზემდე ტელეფონი რო იყოს გამართული, მზეზე ნათქვამისიტყვის ხმას დედამიწაზე 13 წლის შემდეგ გავიგონებდით. რკინის გზა რომ იყოს მზემდე გამართული, რომელიც დღე და ღამ დაუყოვნებლივ მიგვაფრენდეს მზისკენ, მაშინ ჩვენი მგზავრობა სამას წელიწადზე მეტს (330 წ.) გასტანს და თუ უკანვე დავბრუნდით, ექვსი საუკუნე მეტი მოვუნდებით. ესე იგი, თამარ მეფეს რომ რუსთაველი მზესთან გაეგზავნა მოსაკითხად, დღესაც გზაში იქნებოდა. ან იქნება თავის უკვდავ პოემის შვიდასი წლის იუბილეისთვის სამი წლის შემდეგ (1900 წ.) მზის პასუხით ჩამოგვისწროს?

ღიად, აი ასე შორს არის მზე და, მაშასადამე, ადვილად შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ რა შეუბრალებლად, რამ სიშორედ გასტყორცნა მზემ თავისი ანაგლეჯი, საბრალო ჩვენი დედამიწა.

მზე ხო ასე შორს არის ჩვენზე, მაგრამ ვერ წარმოიდგენთ რა საშინელი სისწრაფით ჩამოდის ჩვენამდე მისი შუქი-სინათლე!. თითო წამში თექვსმეტი მილიონი ვერსი მოფრინამს მზის სინათლე და დედამიწამდე რვა წამ ნახევარში ჩამოდის!

მაგრამ, აბა რა სათქმელია მზის სიშორე!

ვარსკვლავთა შუქი-სინათლე იმავე სისწრაფით მოფრინავს ჩვენკენ, მაგრამ ყველაზედ უახლოესი ვარსკვლავი, რომლის

პრეკვიალეები თაც ასე ვსიამოვნებთ, ისეთ სიშორეზეა, რომ ვიდრე იმისი შუქი-სინათლე დედამიწამდე უწევს, სამ წელიწად ნახევარი დრო უნდება.

ზოგი ვარსკვლავი-კი, რომლის ბეჭუტვას ძლივს ვხედავთ, ისეთ საშინელ მანძილზეა ჩვენზე დაშორებული, რომ ყოველად შეუძლებელია მისი წარმოდგენა. ვიდრე ამ გვარი შორეული ვარსკვლავის შუქი ჩვენამდე მოაღწევს 3500 (სამი ათას ხუთასი) წელიწადი დრო უნდება მანძილის გავლაში. აგერ ა იმ ვარსკვლავის შუქი, ძლივს რომ ბეჭუტავს, მოსე წინასწარმეტყველი რომ დაიბადა, მას აქეთია წამოსულა და დღეს ძლივს ჩამოვიდა ჩვენამდე და გამოგვიცხადა თავისი ვინაობა.

ამ ამბების გამგონი აშკარად ვხედავთ, შედარებით რა ნაბეცეა რამ ყოფილა ჩვენი დედამიწა. დიად, ჩვენს დედამიწას იმოდენი ალაგი უჭირავს მთელ მსოფლიოს არემარეში ანუ სივრცეში, რამოდენი ალაგიც ერთ წვეთ წყალს ზღვა-ოკეანეში.

მაგრამ, მართლაც და არც ისე მასხარად ასაგდებია ჩვენი დედამიწა, რომ, როგორც არხიმედმა დაიქაღნა: „მომეციოთ წერტილი რაზედაც შემეძლოს დავაყრდნო აზარმაცი და მთელ დედამიწას ბურთივით შემოვატრიალებო!“

კაი დაგემართოს, მარა ამ აზარმაცს ანუ ბერკეტს რამოდენი ხელის მოსაჭიდი ტარი უნდა ჰქონდეს, რომ დედამიწას ნძრევა უყოს! მეცნიერთა გამოანგარიშებით, სინათლეს, რომელიც წამში 16 მილიონ ვერსს მიფრინამს, ექვს ნახევარი მილიონი წელიწადი დასჭირდებოდა, რომ ამ ბერკეტის სიგრძე ბოლომდე გაერბინა!

დიაღ, არც მეტი და არც ნაკლები.

ახლა ისევ „მცვივანა ვარსკვლავებზე“ ვიბაასოთ.

ის, რაც ციდან ჩამოვარდება ხოლმე, რომელიც ჩვენ

ვარსკვლავი გვეონია, შეგიძლიანთ თქვენის თვალით ნახათ მისი ზოგიერთ მუზეუმებში—მგონი ტფილისის მუზეუმშიაც მოიპოვებოდეს. ზოგი ქვის ნატეხს წარჰოდგენს, ზოგიც ნამდვილ რკინის ნატეხსა, ასე რომ შეგიძლიანთ მქედელს მისცეთ და დანა გააკეთებინათ. მაგრამ აუხუსია... სჯობს სამაჯურა გააკეთებინათ სახსოვრად რომელიმე ვარსკვლავისა. განა რომ სასურველი იქნება ანა ამ ქვეყნის ნივთი?!

ხსენებული ნატეხები არიან რომელიმე ვარსკვლავის ანაგლეჯის ნამსხვრევნი, რომელნიც პლანეტთა შორის, ცალიერს სივრცეში ტრიალებენ, სრიალებენ. როგორც ძერას აედევნებიან პატარა ჩიტები, ისე ეს ვარსკვლავთა ნამტვრევნი დაედევნებიან ხოლმე დედამიწას ტრიალას დროს. ზოგჯერაც ეს ნამტვრევები ისეთის საშინელის სიჩქარით და ძალით წამოვლენ ხოლმე დედამიწისკენ, რომ მეტის-მეტე გლესით ჰაერში ენთებიან, იწვიან, ცეცხლის ზოლს ავლებენ და ჰაერშივე ისპობიან. ზოგი-კი ისეთი დიდი ნატეხია, რომ ნაკვერცხალივით გახურებული დედამიწამდე უწევს.

გამოცდილებით ვიცით, როდესაც ზარბაზნის ტყვია ჰაერში მიფრინავს, ჰაერშივე გლესისგან იქამდე ცხელდება, რომ მქედლის ქურაში გახურებულ რკინასაებ ვარვარებს. ჰო და თუ-კი ზარბაზნის ყუმბარა 7—8 ვერსის გავლით ასე საშინლად ცხელდება, მაშ რალა გასაკვირველია ვარსკვლავის ნატეხი, რომელმაც უნდა რამდენიმე მილიონი ვერსი გაიაროს, ისე გახურდეს, გაელვარდეს, როგორც ჩვენ გვეჩვენება ხოლმე ცის სივრცეში!? სწორედ ეს ფიზიკური კანონია იმის მიზეზი, რომ ზოგი ნატეხი ვარსკვლავისა ჰაერშივე იწვის, ჰაერშივე ქრება და ჩვენამდე ვეღარ ჩამოდის. უფრო-კი ნამსხვრევთა მტვერი ვერ უწევს ხოლმე დედამიწამდე და ჰაერშივე იწვის გლესის გამო.

ყოფილა არა ერთი მავალითიც, რომ ცილამ ჩამოვარდნილა

უმველებელი ნატეხი, ვეებართელა კლდე ათასის ფუთის წონისა. პეტერბურლის სამეცნიერო აკადემიაშიაც ინახება ერთი ამისთანა მეტეორი (ჰაერის ქვა) 50 ფუთის წონისა, რომელიც კიმბირში ჩამოვარდა განვლილ საუკუნეში. ეს ნატეხი თითქმის ხალასი რკინაა, მხოლოდ 10% ნიკკელი ურევია. კაი ხეირს-კი შეეყრება, ვისმეს რომ თავს დაეცეს ამოდენა „ცის ნატეხი“.

თ ა ვ ა III.

ბუნებას ჩასთვლიმა. — ცა გაიხსნა. — ზაქაროს ნატერა. — ხარიპარია თურმე ცისკრის ვარსკვლავად მოგჩვენებია. — რად ჰქვიან ამ ვარსკვლავს ქართულად ხარიპარია, თათრულად ქარვანყრან? — უდროოდ მოგზაური ქარავანი და მისი თავგადასავალი. — აშული ქიარიმა და მშვენიერი ასლი. — 32 კბილი სიყვარულის მსხვერპლად. — მიჯნურთა დუეტო. — დედიშობილა ქიარიმა უმღერს, შესთხოვს ქარვანყრანს — მალე გაათქეფო. — ჯიუტი ტერტერა და მისი მოგონილი თილისმა დარაია. — ქარვანყრანი დაუპატიებლად ამოვიდა. — ქიარიმას ხეწნავედრება ქარვანყრანისადმი — ნუ ამოხვალ, გაჩერდიო. — ფურადი ვარსკვლავები. — ასლი და ქიარიმა სიყვარულის ციხლით დამწვარნი.

K3.910
3

ილის ორი საათი შესრულდა, ერთი პერიოდი ჩამოზნელდა — ბუნებას ჩასთვლიმა, თითქმის წყალმაც-კი ჩაიძინაო.

„ცისა გახსნას შეკესწრება
ქვეუნების დამყარებასა,
შენს გამარჯვებას ვისურვი,
სამშობლოს ჯეჟეკებასა.“

აბულთან ცა გაიხსნა — აღმოსავლეთმა გამოაშუქა. ხალხს

სწამს, რომ ცის გახსნის უმაღლესი რასაც ინატრებ, ყოველთვის აგისრულდებაო. მაგრამ ეს დიდებული წუთი ისე უეცრად მოხდა, რომ ჩვენმა ზაქარომ ვერც-კი მოასწრო სამჯერ ეთქვა:

„ღმერთო! მამე ცხოვრება,
ქონება და ცხოვნება“...

ის ჩვენი სატრფო ღაღადა ვარსკვლავი თრთოლით, ციმციმით ძლიერ მალლა, მალლა ავიდა, მერე მისუსტდა — მიილია. ახლა ველით ალიონის ნახვას — ცას შევცქერით. ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა სთქვა: „საცაა მზე უნდა ამოვიდესო“.

უეცრივ, მოულოდნელად თვალი მოვკარით უუმშვენირეს დიდ ვარსკვლავს, რომელიც აღმოსავლეთით, მთის იქილამ, ის-ის არის ამოსულიყო, ამოგვპაროდა. საათს დაგხედვდა მესამის ნახევარი იყო.

ამ მნათობის სიღიად-სიკეკლუცემ და მისმა ნაზმა თეთრის შუქმა მთლად გაიტაცა გული-გონება.

წარმოიდგინეთ, რა რიგ მოვსტყუვდით! აბა რა დროს მზის ამოსვლა იყო. თურმე ნამდვილი ცისკარი ეხლა ამოვიდა და ჩვენ-კი მთელი ერთი საათი იმ უკეთეს ვარსკვლავს ვეალერსებოდით, შევხაროდით — ცისკრის ვარსკვლავი გვეგონა, მაგრამ ვაი, სირცხვილო! რა უმეცრები ვყოფილვართ ვარსკვლავთა ცნობაში! თურმე ნუ ბრძანებთ, ის ცბიერი ყვითელი ვარსკვლავი ხაზაზააა ყოფილა.

ახი კია ღვთის წინაშე, რომ ამ ყვითელ ვარსკვლავს ხალხმა ავაზაკის სახელი დაანათლა, თათრები ქარვანყრანს უძახიან, ე. ი. ქარავანის გამწყვეტიო.

ერთხელ, ოდესღაც, ზამთრის ღამეს, სწორედ იმ დროს, როდესაც ეს ყვითელი ვარსკვლავი ამოსულა, თურმე დიდი ქარავანი ღამის ბინილამ აშლილა და გზას გასდგომია, რად-

განაც ჰგონებიათ ცისკრის ვარსკვლავი ამოვიდა და გათენდებოა. ის-კი არა თუ გათენებამდე ჯერ შორს იყო.

უცებ ცამ მოიქეშა, ამოვარდა ქარი და ბუქმა-ნამქერმა მთლად გაწყვიტა უდროოდ მოგზაური, მოტყუებული ქარავანი. მას აქეთაა იმ ვარსკვლავს ქარავანის უძახიან და ვრიდებიან, მაგრამ მაინც კიდევ ისე სტყუვდებიან, როგორც დღეს ჩვენ მოვსტყუვდით.

ქართველებმა სარბაზარა იმიტომ უწოდეს ამ ვარსკვლავს, რომ ღამის მეხრენი ბევრჯელ მოტყუებულან—ხარი აუშლიათ, გუთანზე მოურეკიათ და გათენება-კი ჯერ არსად არის!

ამასობაში ცა თუ მოიღრუბლა, მაშინ კუმეტ ბნელაში ხარიც იკარგება. ამბობენ, ამ დროს ხარი საბალახოზე გაიწვეს და გაიპარება ხოლმეო.

სარბაზარა ვარსკვლავი, ქარავანისა, ბევრს ლექსებშია მოხსენებული თათრულ ენაზე. აი ერთი საინტერესო ნიმუში.

ვიღაც ხანის შვილი, სახელად ქიარიმა, სიზმარში ჰნახავს თავის სატრფიალო ქალს, მისი სილამაზე ჩარჩება გულში და აშუღად მიდის. აშული ქიარიმა დადის თარით და დაეძებს ქალაქსა და დაბებში თავის გულის სატრფოს. ბევრი მოგზაურობის და ხეტიალის შემდეგ ჰპოვებს ერთს უმშვენიერეს ქალს, რომლის მსგავსი სულთანის ჰარამ-ხანაშიაც არ მოიპოვებოდა. ეს ქალიშვილი სომხის მღვდლისა აღმოჩნდა, სახელად ასლი.

ქიარიმას გაუძლიერდა გულში ანთებული სიყვარულის ცეცხლი და დაუწყა განუწყვეტელი ტრფიალი თავის მიჯნურს. ასლისაც ბოლოს და ბოლოს შეუყვარდა ქიარიმა. გაბეზრებული ტერტერა აიყარა და მალულად სხვა ქვეყანაში გადასახლდა.

მაგრამ რა არ შეუძლიან ყოვლად ძლიერ სიყვარულს! ქიარიმამ ბევრი ტანჯვა და ვაება გამოიარა, იმედ გადაწყვე-

ტილმა კინალამ თავიც მოიკლა, მაგრამ ბოლოს მინც წია მიზანს—ხელ მეორედ იპოვა თავისი გულის სატრფო, მშვენიერი ასლი.

ტერტერას ცოლმა თურმე კბილების ექიმობა იცოდა და წესათაუც ის ჰქონდა, ვისაც კბილს ამოუღებდა, თავს ასლის კალთაში ჩაადებინებდა, რა არის, ასლის სილამაზემ გაიტაცოს და მუხლებთა ელექტრონის გამო კბილის ტკივილის სიმწვავე ველარ იგრძნოსო.

ამ გარემოებით ისარგებლა ქიარიმამ, მოიავადმყოფა თავი და სხვათრფე ჩაცმული, სახე შეცვლილი, მივიდა ტერტერას სახლში ყბა ახვეული. შეეცოდა ტერტერას ცოლს, დაუძახა თავის ქალს. ასლიმ მოიკეცა. ქიარიმა ოხვრით და კენესით წამოწვა და თავი ასლის კალთაში ჩადო.

ასლი გულმტკივნეულად ნუგეშს სცემდა; ტერტერას ცოლმა კბილი უკვე ამოართო, მაგრამ ქიარიმა ისეთ ნეტარებაში იყო და ისეთი სამოთხე ჰპოვა ასლის მშვენიერ შავს თვალებში და ისეთს მოსვენებას გრძნობდა მის ხშირ წამწამთა ჩრდილში, რომ არც-კი უგრძენია ტკივილი საღი კბილის ამოგლეჯის დროს. სიყვარულით დამთვრალი, დაბნედილი ქიარიმა ძლივს მოიყვანეს გონს,—ეგონათ გული წაუვიდა კბილის სიმწვავეთაო. ქიარიმამ ვაშით და ვიშით უსაყვედურა: ეგ კბილი შეცდომით ამოგიღია, აი ეს კბილი მტკივაო. მეორე კბილიც რომ ამოუღეს, ქიარიმამ კიდევ შარი მოსდო და ამ გვარად 32 კბილის ამოგლეჯა ირჩია და ასლის თბილ კალთილამ თავის აღება-კი არა. ბოლოს გაუგეს ეშმაკობა, იცნეს ქიარიმა და რის ვაი-ვაგლახით დაითხოვეს სახლილამ.

ქიარიმა უფრო გაგიჟდა. გადასწყვიტა—უსიკვდილოდ მე ასლის თავს ვერ დავანებებო! გადაეკიდა ტერტერას: ვიწვი, შემიბრალე, ასლი მე უნდა მომცეო. ტერტერამ, რომ ველარას გზით მოიშორა, უთხრა: თუ ამ ზამთრის ღამეს დედიშო-

ბილა ჩვენს ბანზე გაათენებ, მაშინ ასლი შენთვის
ცაია.

სიყვარულით აღგზნებული ქიარიმა არც ამ განსაცდელს
დაერიდა, თარით ხელში ავიდა ბანზე და ისეთის ტკბილის
ხმით უმღერდა თავის სატრფოს, რომ ასლისაც გულმა ვეღარ
გაუძლო და სიმღერით ოდიდამ პასუხს აძლევდა. ეს სამიჯნუ-
რო დუეტი ძლიერი მგრძნობიერის სიტყვებით არის აღ-
სავსე.

ზამთრის ბუნებამ არ შეიბრალა ტანჯული მიჯნური, და-
მის სასტიკმა ყინვამ სიყვარულის ცეცხლი გაანელა და გაუმ-
წარა ქარიმას ასლისთან ტრფიალება. სიცვიისაგან შეწუხე-
ბულმა ტან-შიშველა ქიარიმამ სულთქმა-უშით, თრთოლით,
ძაგძაგით შესტირა ქარვანყრანს—ხარიპარია ვარსკვლავს: ამო-
დი მალე, გათენდეს ჩქარა..... დამიხსენ ამ ტანჯვისგან შენ,
ჩემო მოსისხლე მტერო, ლურჯ-ყვითელო მნათობო.

ჩამოჰკრა სიმებს და უმღერა:

„სარი იღდზ, მაკი იღდზ
უანლმ ოლდნ ქარვანყრან
საბახ ოლმაზ, ბანა აზუს,
უანლმ ოლდნ ქარვანყრან!

ლურჯ-ყვითელო მნათობო,
ჩემო მოსისხლე ქარვანყრან,
არ გათენდა, მე კიტანჯვი,
ჩემო მოსისხლე ქარვანყრან“!

—

„სანნა ქარვან ურან დელლარ
ბანა დართლი ქიარიმ დელლარ,
ხანმ ასლმა შაბან დელლარ
უანლმ ოლდნ ქარვანყრან.

შენ ქარკანურანს გეძახიან,
მე დარდიან ქიარიმას,
ასლისათვის სეკდიანსა,
ჩემო მოსისხლეკ ქარკანურან!

რა ტანჯვით და ვაგლახით მაინც გაათენა სულ გამწარებულმა ქიარიმამ. ხუცესმა რომ ველარა გააწყორა, დალოცა ქიარიმას და ასლის სიყვარული.

ეხლა-კი დაუდგა ქიარიმას ბედნიერი წამი და მიაღწია ტანჯვით ნაპოვნ გულის წადილს, მაგრამ ტერტერას მაინც გულში შური ჩაუვარდა. შეუყვრა თავის ქალს თილისმა დარაია (კაბა), რომელიც ასე იყო მოწყობილი ღუგმებით: ერთი პირი რომ გაიხსნებოდა, მეორე ისევ იკვროდა—ვიდრე შეკრულ ღუგმებს გახსნი, გახსნილები უკვე იკვრიან. ტერტერამ ჩააცვა ასლის ეს თილისმა დარაია და უთხრა სიხარულით გაგიჟებულ ქიარიმას: უკანასკნელად უნდა გამოგცადო, რამდენად გიყვარს ჩემი ქალიო: თუ გათენებამდე გაუხსნი ასლის დარაიას, მაშინ შენია და შენი ჩემი ქალიო. ეცა ელდა ოცნებით გატაცებულ ქიარიმას, რომელიც ლამოდა გულ აღგზნებული და გაელვარებული ტუჩებით ახლა-კი დასწაფოდა ტანჯვით ნაპოვნს უკვდავების წყაროს, მაგრამ იმედი და სიყვარული ამხნევებდა...

იწვის და იწვის ქიარიმა ასლის სურვილით, მაგრამ ვერას გახდა—ვიდრე სიყვარულის ციებისაგან აკანკალებულ ხელებით მეორე ღუგმას (ხრიკას) გახსნის, პირველი უკვე იკვრის. ამასობაში აგერ გათენებამაც მოატანა, —ქარვანყრანი ახლა-კი დაუპატიჟებლად თითონ ამოვიდა.

— „ღონ! ღონ!—დაბრუნდი! დაბრუნდი! შე ჩემო მოსისხლე მტერო, —შესძახა გონება მიხდილმა ქიარიმამ. მერე ისევ ვარსკვლავებს შესტირის და ეხვეწება მუშთაჩს, ზუაფს და სხვა

მნათობთ: შედექით, შემიბრალეთ, მოიცათ თქვე ჩემს ცოდნით სავსენო, ჯერ ნუ ამოხვალთ, ნუ გაათენებთო.

„

სარი ილღზ, ძავი ილღზ
ზოჯრა ილღზ, ზუალ ილღზ
მუშტალ ილღზ, თაბა ილღზ*)
ყანღმ ილღზ ქარგანყან.

ბოლოს, როგორც ხალხი ამბობს, ქიარიმა სიყვარულის ცეცხლით იქვე სატრფოს კალთაში დაიწვა.

ასლისაც მოეკიდა გულში ცეცხლი, გულამოხკვნით ხმა მალლა ატირდა, დაუძახა სწორ-ამხანაგთ, ერთი პირი იმღერა მწვავე სიტყვებით, მერე ჭკუაზე შეიშალა, პირიდან ცეცხლის ალი წასქდა და თითონაც დაიწვაო... ასე გვიხატავს ამ მიჯნურობის სცენას არაბთა აღგზნებული ფანტაზია.

*) ილღზ ვარსკვლავია თათრულად (არაბულად), სარი—ყვითელი, ძავი—ლურჯი. უნდა შეენიშნოთ, რომ მართლადაც, როგორც ასტრონომიიდგან ვიცით, ფერად-ფერადი ვარსკვლავები ბევრია.—სპექტრალურ ანალიზით 1869 წ. მეცნიერმა სეკკიმ ოთხი ათასამდე ვარსკვლავის ფერი გამოიკვლია, რომელთა შორის აღმოაჩინა ზოგი წითელი, ზოგი ყვითელი, ლურჯი, მწვანე და სხვა ფერისაც. რა ქვეყანასაც ეს ფერადი ვარსკვლავნი უნათებენ-მზებოვენ, იმ ქვეყანაში დღევ შესაფერი ფერისა იქნება. ამ გვარად ზოგი ქვეყანა წითლად იქნება დღისით განათებული, ზოგი ლურჯად, მწვანედ და სხვ...

თ ა ვ ი IV.

ცისკრის ვარსკვლავის სიმშვენიერემ მოგვაჯადოდა.—ტოროლა და განთიადი.—ბედნიერი მდაბიო ხალხი საიდგან იკრეფს ახალ ძალას ცხოვრებაში საბრძოლველად.—ნამდვილი მთიები, განთიადის ვარსკვლავი ერმი და მისი ვითარება.—ჩვენი დედამიწაც ზოგჯერ კეკლუტ-ვარსკვლავს.—გზად მიმავალი ავთანდილი ცას შესტიროდა, უმღერდა.—დიდებულ შოთას ზედმიწევნით სცოდნია ასტრონომია.—ურანოსი და ნებტუნოსი რუსთაველის შემდეგ აღმოაჩინეს.

იმშვენიერემ ცისკრის ვარსკვლავისამ ისე მოგვაჯადოდა, რომ მთლად ცქერად გადავიქცეთ. ცხენებიდამ ჩამოვხდით და იქვე ერთ გორაკზე, მწვანე ხალიჩაზე დავისვენეთ...

მთელ არე-მარეში სრული ღუმელია, მხოლოდ ისმის ჩვენი ცხენების ხარბი ხრამუნი.

უეცრივ ტოროლა აფთხრიალდა, ჰაერში ავიდა, ავიდა, ბუნებას „გიხაროდენი“ უგალობა და მთელს არე-მარეს ამცნო, ახარა გათენების მოახლოება.

დიდება შენდა, ძალო ბუნებისავე! ეს ერთი წიწკნა ფრინველი თავის ღღეში არ შესცდება, რომ განთიადი დროზე არ ამცნოს მთელ ქვეყანას!..

ავერ შორით მოგვესმა ურმის ჰრიალი... სამწუხაროდ იმ ურმულ ხმას, რომლის სმენითაც სიამოვნებს კაცი ქართლ-კახეთ-იმერეთში, აქ ჯავახეთში ველარ გაიგონებთ, ასე მძიმე იყო ოსმალთა უღელი... მაგრამ ქვეყნისთვის არ გვცალია, ისევ ცას შევხედოთ.

ოლონდაც ბედნიერია მდაბიო ხალხი, რომ ცისკრის ვარსკვლავის ცქერით ყოველ განთიადისას გული-გონება უნათლდება და ახალ ძალას იკრეფს ცხოვრებაში საბრძოლველად.

ჩვენი ხარბად დავეწაფენით ამ უკვდავების წყაროს და ხანგრძლივ დავსტკბით ციურის მშვენივლით, მთაიბის ცქერით. ეს იყო ნამდვილი მთაიბი, განთიადის ვარსკვლავი ერმი, რომელიც სილამაზით, სიკეკლუცით და ბრჭყვიალებით ყველა პლანეტას სქარბობს—მზის და მთვარის შემდეგ ერმი ყველა ვარსკვლავზე ძრიელ ანათებს. ჩვენი საყვარელი ცისკრის და მწუხრის ვარსკვლავია—მზის ჩასვლის შემდეგ დასავლეთით ბრწყინავს და განთიადის წინ აღმოსავლეთით. ამიტომაც უწინდელ მეცნიერებს ერმი (ვენერა) ორ სხვა-და-სხვა ვარსკვლავად მიაჩნდათ—აღმოსავლეთით გამოჩნდებოდა ლაჟი-ჯიჟიკს ეძახდნენ ე. ი. განთიადის წინამორბედს და დასავლეთით რომ გამოჩნდებოდა ვესჰკს ეძახდნენ, ე. ი. მწუხრის ვარსკვლავს. ბოლოს ძლივს მიხვდნენ, რომ ორი ვარსკვლავი არა, ეს ერთი და იგივე პლანეტაა, რომელიც ხან წინ უსწრებს მზის ამოსვლას, ხან თან მისდევს და მზის ჩასვლის შემდეგ დასავლეთის ჰორიზონტზე რჩება.

მეცნიერები გვარწმუნებენ, რომ ცისკრის ვარსკვლავი და ჩვენი დედამიწა ერთმანერთს ძრიელ ჰგვანანო: რა ნივთიერებიდამაც ჩვენი დედამიწის სხეული შესდგება, იმავე ნივთიერებებიდგან კენკა (ცისკრის ვარსკვლავი) შესდგებაო; ვენერაზედაც მოიპოვებიან უზარ-მაზარი მთანი და ღრენი; როგორც დედამიწაზე—იქაც ჰაერია, რომელშიაც ღრუბელნი და ცურავენ და სხვ... აქედამ ის დასკვნა გამოჰყავთ და შესაძლებელიც ჰგონიათ, რომ იქნება ვენერაზედაც ჩვენისთანა გონიერი არსებანი ცხოვრობენო და იქნება, როგორც ჩვენ ვენერას ვიკვლევთ, ისინი კიდე ჩვენ პლანეტას, დედამიწას, იკვლევენ და ათვალთიერებენო.

როგორც დედამიწას არა აქვს თავისი საკუთარი შუქი, ისე ცისკრის ვარსკვლავია სრულებით შავი და ბნელი, ხოლო მზისაგან მიღებული შუქ-სინათლით ასე ძალზე კაშკაშებს და

საამო ბრქყვიალებას ჩვენკენ გზავნის. დღისით, მეტადრე ფხულობით, როცა ჩვენი პლანეტა, ძალზე განათებულია მზის გამო, მაშინ ჩვენი დედამიწა ვენერაზე მცხოვრებთათვისაც ისეთივე კეკლუცი ვარსკვლავი იქნება, როგორც ვენერაა ეხლა ჩვენთვისა.

ეჰ! გვრწამს და გვიწამებია მეცნიერთა გამოკვლევანი და მათი აზრი, მაგრამ მაინც ვინ დაგვიშლის თავი ოცნებას მიეცეთ და ამ ლამაზ ვარსკვლავს სრულის ილლიუზიით ვეტრფიალოთ.

ვარსკვლავი, ვენერა, უფრო იმიტოა კეკლუცი, რომ არ თრთის, არც ციმციმებს სხვა ვარსკვლავსავით, რის გამოც საამოდ ნაზად, თეთრად აშუქებს, მეტადრე ეხლა, უმთვარო ღამეში სრულის ძალით და მშვენებით მეფობს.

ეს ის მნათობია, რომელიც არაბულად ოტარნიდად იწოდება და რომელსაც გზად მიმავალი ავთანდილი, ცას რომ შესტიროდა უმღერდა:

„აჰა, მოწმობენ ვარსკვლავნი შვიდნივე შემოწმებან:
 მზე, ოტარნიდი, მუშთარი და ზუალ ჩემთვის ბნდებან,
 მთვარე, ასპირას, მარხი მოკლენ და მოწმად მყებებან,
 მას გაგონე, რანიცა ცეცხლნიც უშენოდ მდებებან“*).

*) ოტარიდი არაბულათა, ერმი ქართულად, **Venera** (ვენერა) ლათინურად.

მუშთარი არაბ., დია ქართ., **Iupiter** (იუპიტერ) ლათ.

ზუალ არაბ., კრონოს ქართ., **Saturnus** (სატურნუს) ლათ.

ასპიროზ არაბ., აფროდიტი ქართლ., **Mercurius** (მერკურიუს) ლათ.

მარხი არაბ., არია ქართ., **Mars** (მარს) ლათ.

ბერძენნი და ლათინნი თავიანთ მითოლოგიურ ღმერთების სახელებს დაანათლებდნენ ხოლმე ყველა პლანეტებს. ამიტომაც ცისკრის ვარსკვ-

აქ არ შეიძლება არ მივაქციო მკითხველის ყურადღებას რომ დიდებულ შოთას ზედმიწევნით სკოდნია ასტრონომია (ვარსკვლავთა-მრიცხველობა). ზემო მოყვანილ ტაეპში უკვდავ პოეტს არა აქვს მოხსენებული მხოლოდ ის ორი ვარსკვლავი, ურანოსი და ნეპტუნოსი, რომელნიც რუსთაველის შემდეგ აღმოაჩინეს.

ურანოსი (Uranos ბერძნ.) 1781 წელს 13 მარტს ინგლისის ასტრონომმა ვილიამ ჰერშელმა აღმოაჩინა, ხოლო ნეპტუნოსი (Neptunus ლათ.)—საფრანგეთის ასტრონომმა ლევერიემ.

მეტის-მეტად გასაოცარია ამ მეცნიერის ნიჭი! ლევერიემ 1846 წ. 31 აგვისტოს, პარისის სამეცნიერო აკადემიას წარუდგინა თავისი შესანიშნავი გამოანგარიშება, რომლითაც იგი ამტკიცებდა, რომ ამა-და-ამ დროს, ამა-და-ამ ალაგას ცაზე უეჭველად უნდა გამოჩნდეს ახალი მნათობი (პლანეტი), რომელიც 36-ჯერ უფრო დაშორებულია მზისგან, ვიდრე ჩვენი პლანეტი, დედამიწაო,—4170 მილიონი ვერსია მზიდან ნეპტუნამდეო!!... ამასთანავე ახალი პლანეტი სიდიდით 85-ჯერ მეტია დედამიწაზე და მზის გარეშემოვლაზე 165 წელიწად დროს ანდომებსო. თვით პლანეტის (ვარსკვლავის) სხეული შედარებით 24-ჯერ მძიმეა დედამიწის სხეულზედაო. პლანეტი ურანოსიც ცოტად თუ ბევრად ამ ახალ პლანეტის (ნეპტუნოსის) ზედგავლენის ქვეშ იმყოფებაო.

27 სექტემბერს იმავე წლისას უკვდავმა მეცნიერმა ლევერიემ წერილით აცნობა ბერლინის ასტრონომს გალლეს და სთხოვა ამა-და-ამ ალაგს მონახეთ ცაზე ჩემ მიერ აღმოჩენილი ახალი ვარსკვლავი, რადგან თქვენი (გერმანიული) იარაღები (დურბინდი, ტელესკოპი) უფრო ნამდვილნი არიანო.

ლავს, რადგან ყველა ვარსკვლავზედ კვალუცია, მშვენიერების ღმერთის სახელი, ვენერა, უწოდეს.

ავტორი.

გაღღემ იმავე საღამოს იზოვა ლევერიეს ახალი ბი ნეპტუნოსი და სწორედ იმ ალაგასაც, რა ალაგზედაც ლევერიემ ცაზე მიუთითა და ანიშნა, თუმც-კი ლევერიეს თვითონ თვალითაც არ ენახა და მხოლოდ გამოანგარიშებით, გონების თვალთ მიხვდა გამოჩენილი გენიოსი.

თ ა გ ი V.

რიქრაჟის სუსხმა ნაბდები მოგვანახვინა.—გაციებული დედამიწა თრთოლით, ცანცახით აღმოსავლეთს შეჰყურებდა, შესთხოვდა.—განთიადის შარავანდემა უფსკრულს გასტყორცნა კეკლუც ბუნების ღამის მანდილი.—თეთრად გათენდა.—თვალწინ წარმოგვიდგა ხელთუქმნელი დეკორაცია.—სოფელმა გაიღვიძა.—ნახირი აიშალა.—დიდებული კონცერტი მთელს არე-მარეს მოერთო, სული შთაჰბერა.—ალიონის ცეცხლი.—ღრუბელთა ფერხული.—უსამზღვრო სივრცეში სურათოვნად გაიფანტნენ.—გველ-ვეშაპნი და მათი ბრძოლა ამომავალ მზის სხივებთან.—სხივების გამარჯვება-ნაწარღობა.—ცაში მზე იყო, ქვეყნად-კი არა.—ღღის მნათობმა მსოფლიოს მოჰფინა სიცოცხლით სავსე შეიდღერა სხივები.—ყოველი სული აქებდა და აღიდებდა.—მაშ მზისკენ, ბატონებო, მზისკენ!!...

რიქრაჟისას სიცივის სუსხი ღიალაც ვიგრძენით. ი-ვე შევსხედით ცხენებზე და გზას გაუუდექით, სიცივემ ნაბდები მოგვანახვინა. დაღვა ის წამი, როდესაც დედამიწამ, რაც ღღისით მზისაგან გუშინ სითბო მიეღო, ღამით მთლად დახარჯა—სივრცეში გაჰფანტა. მეტად-რე ამისთანა მთა აღვიღას (6—7 ათას ფუტის სიმაღლეზე), ჰაერის სითხელის გამო დედამიწა ადვილად ჰკარგავს მზისაგან მიღებულს სითბოს.

ცისკრის ვარსკვლავი, მშვენიერი კრმა, ბრჰუვიალ-კაშკა-

შით ლამის წყვილიადს ელვასაებრ მოედო და განთიადის ვანდემო უფსკრულს გასტყორცნა კეკლუც ბუნების ლამის მანდილი. ვარსკვლავებმა მთლად დაკარგეს თავისი ბრწყინვალება — ოციოდე აქა-იქ ძლიეს-ლა ბეჟუტავს. თვალი ვერც-კი შეფასწარით, რომ ყველა ვარსკვლავი სანთელივით ჩაქრა. მხოლოდ ცისკრის ვარსკვლავი-ლა დარჩა მინაზებული.

„ღმერთო, ვინ მისწვდეს შენგან ქმნილს,
 მის ფერ-უთკაღავს მშკენებას?
 საბნელეს აქრობ ნათელით,
 საკვდილით ჰბადაკ ცხოვრებას!“

საათის ოთხი სრულდება და იქამდე გათენდა, რომ მსხვილად დასტამბულ სტრიქონებს ვარჩევ. აჰა თეთრად გათენდა. მიზინდებული ცისკრის ვარსკვლავიც საცაა ჩაქრება. ფარდა აეხადა მძლავრს ბუნებას და თვალ-წინ წარმოგვიდგა ხელთუქმნელი დეკორაცია თავისის მშვენიერებით.

ვიშ ამ სიტურფეს, დიდ მშვენიერსა სანახაობას! თავზედ ჰხურავს მოკრიალე ლაჟვარდის ცის გუმბათი და ფერხთ უგია მწვანედ მობიბინე, ხავერდებრი მინდორ-ველი, დილის ცვარით ნასხურები.

სრულებით გათენდა, მაგრამ ალიონი-კი ჯერ არსად არი. სოფელმა გაიღვიძა. ნახირი აიშალა. დიდებულ სცენაზე მყუდრო დუმილს მწყობრად მოჰყვა დიდებული კონცერტი: სტვენა-გალობა, ჟივილ-ხივილი, ჰიკჰიკ-ჰუკჰუკი, ჟიჟჟივ-ჟღავილი, ბზუვილ-ჰრიჰინი, შუევილ-ჩხრიალი, შრიალ-ბიბინი, ყივილ-კაკანი, ბღავილ-ბლუვილი, ჰრიალ-ღრიალი, ყფა-კნავილი, ჰყივილ-ჰიხინი, ყვირილ-ძახილი, მღერა-ლიდინი, სიცილ-ხარხარი, ერთობ, ერთ-ხორც შესხმული, ერთ-პარმონიად, ერთ საგალობლად გადაქცეული მთელს არე-მარეს მოერთო, სული შთაჰბერა.

ორ საათზე მეტმა დრომ გაიარა მას აქედ რაც ცისკარი ამოვიდა და ალიონი-კი მხოლოდ ეხლა გამოჩნდა. აგერ აღმოსავლეთს მოეკიდა ალიონის ცეცხლი—დიდი სივრცე ცისა მუქად გაწითლდა.

„მზეო ამოდი, ამოდი
ნუ ეფარები გორასსა,
სიცივეს კაცი მოუკლავს
საწყადა აგერ გორავსა“.

მთის კალთებზე ნამძინარევი ჯანლი მძიმედ, ზღაზვნით აბარგდა, მალლა-მალლა გასწია, იქ ღრუბლად გარდაიქცა და მთებზე მძინარე ბუმბერაზი ღრუბელნი მუჯღუგუნით დააღვიდა. ასტყდა ალიაქოთი და ფერხულ-ჩაბმული, მთელი გუნდი უშველებელი თეთრ ღრუბლებისა თავშიშველა მთებს სპეტაკ გვირგვინად დაედგა. მერე მძიმე, მძიმედ, დარბაისლური ნეღის ცურვით, ჰაერი განაპეს და ცის კამარას ფერად-ფერადად მოეფინენ.

აგერ წავიდ-წამოვიდნენ, ნაგლეჯ-ნაგლეჯად ჰაერის ოკეანოს ლურჯ ზვირთებში შეერივნენ და უსამზღვრო სივრცეში სურათოვნად გაიფანტნენ.

ვერ წარმოიდგენთ, რა სანახავს შევესწარიო!

სად იყვნენ, სად არა, თითქოს უდარაჯესო, უშველებელი, მძიმე ღრუბლები ერთად დაგროვდნენ, გველ-ვეშაპებით მისცივდნენ აღმოსავლეთს, მზის სხივები მთლად შთანთქმეს, ქვეყნად აღარ გამოუშვეს...

მართლა-და საშინელი ბრძოლა ასტყდა. უზარ-მაზარ ღრუბელთა გუნდებს ამომავალი მზის სხივები შეებნენ, დასძლიეს და ამოდენი გროვა ღრუბლებისა სისხლით შეიღება, ჯიგრის ფერად გაიჟღინთა.

მშენებლის ფერადებით დაიხატა ცის კამარა: დედამიწის კენ მზის სხივებმა რომ ველარ გამოატანეს, ცის სივრცეში მალ-ლა, მალლა გაინავარდეს, ცეცხლივით მოედნენ და ცაზედ გათანტულ ღრუბელთა ნაბენტებში დაიმსხვრნენ, რის გამოც მთლად ცის გუმბათი, შორს დასაველეთამდე ათას ფერად საუ-ცხოოთ აქრელდა...

ცაში მზე იყო, ქვეყნად-კი არა. ასე ვასტანა მთელმა სა-ათმა.

ბოლოს ჩვენკენაც გადმოსჩქევა სიცოცხლის წყარომ. დღის მნათობმა, აღმოსაველეთის ცეცხლის ბორბალმა, უხვად მოჰფინა სიცოცხლით სავსე შვიდ-ფერა სხივები.

ყოველი არსება, ამომავალ მზის სხივთა ძალით გაცხოვე-ლებული, ერთ ხმად ღხინობდა და სისხლ გამთბარი, ძალ-შეკრებილი მზის სხივებსავე შეჰხაროდა, აქებდა და აღი-დებდა:

„დიდება შენდა, მზეო, მომნიჭებელო ცხოვრებისაო, დიდება შენდა დიდებულო წყაროვ სითბოსა და სინათლისაო. შენ გვაძლევ დღეს; შენი სითბო აღორთქლავს ზღვა-ოკეანე-თა, რათა შეგროვდნენ ღრუბელნი, და მოუვლინონ დედამი-წას სიცოცხლის მომფენი წვიმა; შენ აღივებ და აჯეჯლებ დათესილ მარცვალს; შენ ჰზრდი მცენარეს, აყვავილებ და გამოიწვევ ნაყოფს, ამწიფებ ხილს; შენ ანადგურებ, აღნობ ზამთრის თოვლს—თოვლის ზვინებს და მწვანით ჰმოსავ, ყვა-ვილებით ჰქარგავ მინდორ-ველთ, ქალა-ღეღეებს. შენ აყვითლებ ოქროს ფერად ჩვენ მსაზრდოებელ ყანებს და ამწიფებ გულის მომღხენ ყურძნის მტევნებს, უშენოდ ჩვენ ჩავცივდებოდით საუკუნო წყვდიადში და შევიმოსებოდით სიკვდილის მომფენ ყინვა-სიცივით, უშენოდ ყოველივე სიცოცხლე მოისპობოდა, გაქრებოდა; ყოველივე ცხოველი და მცენარე და თვით ჩვენც „მეფენი ბუნებისა“, გავწყდებოდით, რადგან საცა მზის მალ-

ლი, სითბო და სინათლე არ არის იქ სიცოცხლე შეუძლებელია“.

მაშ მზისკენ, ბატონებო, მზისკენ.

მზისკენ შენ, მდიდარო, პალატებში ფუფუნებით გაყვით-
ლებული! მზისკენ, შენ ლატაკო, სარდაფებში მიკრობებით
დამპალო!..

ნაწილი მეორე.

ტაგიფუჰრის ტბა.

სოფელ კაჭიოდან მარიამობისთვის 30-ს დღლა ან—ქალები ურმით და კაცები ცხენებით—შეუდევით შეღმართ გზას. გზაზედ შეგვხვდა სოფლები: ალათუბანი, ბალანთა, ბეენო და ქიხარულა. აღმოჩნდა, რომ ქიხარულამდე (მთის ძირასა) კიდევ შეიძლებოდა რაიმე ეტლით მოგზაურობა, მაგრამ ქალებისთვის ისევ მეფე ერეკლის ფაეტონი ვარჩიეთ, რადგან ქიხარულას ზევით საეტლო გზა სრულებით აღარ არის.

ორშაბათი დღე შეგვხვდა. მინდვრებში გაცხარებული მუშაობდნენ — სარჩო-საკვების ჩაკვლევა-დაბინავებას ეშურებოდნენ. ზოგი ყანას სთიბდა, ზოგი ბულულებად სდგამდა, ზოგიც საძნე ურმით შინ მოეზიდებოდა. ჩვენ გასაკვირველს დავრჩით, ზოგან პურის თავთავი ჯერ ისევ მომწვანოდ ბიბინებდა, ხვალ, ზეგ-კი ენკენისთვე დგება და მაშ ეს ყანა როდისღა უნდა გათიბონო! აქ ჯავახეთში ყანის მკა არსად იციან, რადგან ქირნახულის ღერო, ზრო, ისე მაღალი არ იზდება, როგორც ქართლ-კახეთ-იმერეთში და ბზე-კი ძლიერ საჭიროა.

ყანებს ანუ ანეულებს ჯავახეთში ასე ამზადებენ: პირველ წელიწადს არას დასთესავენ, ხოლო მკათათვეში ბალახს მოსთიბავენ და მაშინათვე ათი წყვილი ხარით მოხნავენ გუთნით. მეორე წლის გაზაფხულზე ამ ყანაში დასთესავენ პურს ანუ ქერს, სახნისით ჩახნავენ ო ფიჩხის ფარცხით დაფარცხვენ. მესამე წელიწადს ამავე ყანაში კვლავ მოუხნავად დასთესავენ, კვლავ სახნისით ჩახნავენ და მერე დაფარცხავენ. მეოთხე წელიწადს-კი ისევ თავიდან იწყებენ, ე. ი. ხელახლად მოხნავენ და სხ...

საკვირველია, ან-კი როგორ ასწრობს პური შემოსვლას? შემოდგომით დოლის პურის თესვა აქ იშვიათად იციან (ახლა და ახლა-კი უფრო შემოიღეს), ყველანი დიკას და ქერს სთესენ გაზაფხულობით ანეულებში და მაისის ბოლომდე ძლიერ

ათავებენ. მეტადრე მთის ფერდობებზე ანეულებში ზოგჯერ წელიწადს თოვლი მაისის ბოლომდე ძევს, ასე რომ შიგა და შიგ ქრელად სთესენ, რა ალაგასაც თოვლი აღებულია.

მახსოვს, 1896 წელს, გაზაფხულზე თოვლი ძრიელ გვიან აიღო და მერე განუწყვეტელი წვიმები მოჰყვა, ბარში ძლივ-ძლივობით თიბათვის ნახევრამდე გაათავეს თესვა, ხოლო მთა ადგილებში ალალ ბედზე თიბათვის ბოლოს გადაყარეს ხორბალი ხნულებში და სრულებით დაკარგულად მიაჩნდათ. მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ ამ წელს საუკეთესო მოსავალი იყო მთაშიაც და ბარშიაც! ეს მოვლენა იმით აიხსნება, რომ შემოდგომით ჩვეულებრივმა ყინვამ ვერ უსწრო, რის გამოც მარცვალი მშვენივრად დასრულდა, დამწიფდა. ამ გვარად ბევრს სანანურად დარჩა: რატო ღმერთს არ ვანდეთ, რატო ბევრი არ დავთესეთო.

დიაღ, ღვთივ კურთხეული მძლავრი ბუნება, თითქოს განგებ, ხელს უწყობს მიწის მუშაკს, გულს უსრულებს და ოფლის დაგვარად აჯილდოებს.

სოფ. ჭიხარულაში გაჩაღებული კალოობა იყო. შემოდგომის მზე საკმაოდ უგზავნიდა მოქირანახულეს მადლით მხურვალე სხივებს.

ჩვენ ქალებსაც გულმა ვერ გაუძლო — „კალო უნდა დავძლიოთო“ — და ასტხნეს ერთი ჟივილ-ხივილი!

ხშირად შეხვდებით ჯავახეთში შემდეგ სურათს: მთები დიდი ხანია ჩამოთოვლილია, კალოზე გაცხარებული მუშაობაა და კალოს გარშემოც თოვლის ზოლი შემოვლებია, რომელიც მზის შუქზე ძალზე ბრწყინავს — თვალს ნაპერწკლებს ესვრის.

„ხერხი სჯობია ღონესა, თუ კაცი მოიგონებსა“, სად არის ერთი კარგი საღეწი მაშინა, მთელ ჯავახეთს ერთს თვეზე ქირნახული გაულეწოს და ხორბალი პატრონს ჩაბაროს? რამდენი მარცვალიც ეხლა საძალღ-ღორედ ხდება, მაშინის ქი-

რას მარტო ეს აუვიდოდა, ეყოფოდა: მაგრამ რას იზამთ, აქაური გლეხისათვის საქონლის საკვები, ბზე, იმდენათვე საქიროა, რამდენათაც თავის საკვებავი პური. მაშინაკი ბზეს არ იძლევაო და თუ იძლევა, ისიც არ ვარგაო, რადგან კვერივით ვერ ლეწავს, ვერ არბილებს, დაქრილივით გამოჰყავსო.

მაინც შორს არ არის ის დრო, როცა კულტურა თავისას გაიტანს და ამ მიყრუებულ ადგილშიაც ორთქლი ანუ ბუნებრივი მუქთი ძალა, მდინარე წყალი, დაატრიალებს მაშინებს და მით მუშა კაცს შეენახება ძალ-ლონე და ორმო-ბედელშიაც მეტ სარჩოს ჩაჰკვლევს.

თ ა გ ა II.

მრისხანე ბუნება.—საწყალი ჩვენი ურემი რამდენჯერმე კინაღამ არ გაიტანეს.—ჭიანჭველასავით შრომა და ჭრიჭინასავებ ბტომა.—„კაცი ის არის“.—ჩინოსანის მათრახი.—„ძმობა-ერთობა“.—ცრუ ინტელიგენცია როგორ უყურებს გლეხკაცს—მიწის მუშაკს.—ღმერთს ჯერ „ჩინოსნები“ შეუქნია და მერე მათთვის ხალხი გაუჩენიაო.—„შუა საუკუნეთა ნაანდერძავი იღებები.“—„კაცი კაცის წამალია“.—ჭრისტეს მოძღვრება.

ზა ქიხარულიდან აღმართს ასდევს. ქედზე რომ ავედით ჩრდილოეთიდან ცივმა ნიავმა საამოდ დაუბერა. თუმცა ტბა ჯერ არსად სჩანდა, მაგრამ ეს მისი სიო იყო. ურემი გავაჩერეთ, სერზე გადმოვსდექით და გადმოვხედეთ ჯავახეთის დაცემულ უტყეო ვაკეს, ტიტველა მთებით შემოზღულდულოს. საქონელმა დაიშოშინა, ფერდის ქარი ამოიღო, მეურმე თედემ წეკო გვიხრწოლა და ჩვენც, შესვენებული, მრისხანე ბუნების ცქერით ნასიამოვნები, ისევ გზას გაუდექით.

გზაში დიდი მოძრაობა იყო, თითქმის განუწყვეტლად გვიხვდებოდნენ წინ თივით და ძნით დატვირთული საძნე ურმები. საწყალი ჩვენი ურემი რამდენჯერმე კინალამ არ გაიტანეს. ამ შემთხვევაში ჩვენი თანამგზავრის „ყოვლად შემძლებელმა კოკარდამაც“-კი ვერ გვიშველა. მართლაც-და მოდი უბძანე გზა აუხვიონ, როდესაც მთის, გვერდელა ვიწრო გზაზე დაღმა მოაქანებენ უშველებელ საძნე ურმებს. ახლა, მითომ, ჩემო რაო?! ან-კი რა უფლება გვქონდა ზვიადობა-ყოყოჩობისა!? ხალხი დღე-ღამეს ასწორებს, ქიანქველასაებ შრომობს, სარჩოს ჩაკვლევა-დაბინავებას ეშურება, რომლით ჩვენც უნდა გამოგვეკვებოს და ჩვენ-კი, უქმ ხალხს, სასეიროდ მოგვიცლია—აგვიღია თავი და ქრიქინასაებ საქეფოდ დავბტით. რალა სამართალით უნდა დაეუყვიროთ: „ხაბარდა! ჩამოდექით, გზა მოგვეციოთ, ხომ ხედავთ მოვბრძანდებით და თქვენი სარჩოთი დატვირთული ურმები-კი ტბაში გადაყარეთო!..“

„კაცი ის არის, ვინც ოფეს მიწას ღვრის
და დაუდგომლით სეფით, ძლეურით,
დედამიწასა და მის წიადსა,
ღვთისა მადლობით, მხიარულობით,
ანობს და არღვევს, დაღაღვას არ სღვეს
და მუნით ნყოფს აღმობცენებს.
და იმ ტბაღს ნყოფს ქვრივ-ოხერს უყოფს
და უშრობს მშეერთ ობოღთა ცრემღებს!..“

ღიღღ, ბატონებო, ჩვენ გვმართებს მოღრეკა ამაყი ქელი-სა მიწის მუშაკის, მოჭირნახულის წინაშე!

მაგრამ ასე არ ფიქრობდა და ამ აზრებით არ იყო გამსქვალული ჩვენი მამაცი „ჩინოსანი“. განრისხებულმა ორი-ოდღეჯერ „ხაბარდაო!“ დაიქვიღლა და მისმა მათრახმა ძაღლზე დაიწყო ჰაერში ზუზუნნი—საბრალღო მეურმეებს გაუხურა ბექე-

ბი, რატო გზა არ მოგვეცითო...

„განდი ის ზრის, ვის გულისაჲ ესმის
ცოური სიტყვა „ძმობა, ერთობა“,
და სიუვარულთ აღესილი გულისთ
დაკრძომილთ მოყვასთ მოქსმარება.
ვინც სანქმით ქველთ, გონებით, სწავლით,
მიანჯლოკება მალაღს დგთაებას;
ვინც სცდილობს მისწვდეს და ჭკუით მისვდეს
საღმრთო განგების იღუმალ ნებას“.

ჰაი და ჰაი, დიად, როგორ არა? ჩვენ-კი ვიქნებით, რომ ამდენად „თავი დავიმციროდ“, ჩვენს მარჩენელს გლესს ძმა უწოდოთ? სოფლის ჰამია, გაიძვერა „აბლაკატს“ და მის ჯურა სხვა მრავალ ვაებატონებს, რომელთა სიცოცხლეც მხოლოდ იმ ხრიკებში ღამდება, აცა ვინ ვაებათ მახეში და ვისის გულ-მარტივობით ვისარგებლოთ, გავცარცვოთო; დიად, ამ ობობა, მელა-მგლებს-კი ხელს გაუწვდით, ჩვენი წრის, საზოგადოების წევრად ვთვლით და ჩვენს მარჩენელს, პატიოსან მიწის მუშაკს-კი ვერიდებით. ვერიდებით იმ პატიოსან ოფლის მღვრელ მუშაკს, რომელიც დედა ბოძად უდგია მთელ ქვეყანას, და რომლის ქედზედაც დამყარებულია თვით ჩვენი ყოფა-არსებობა. აქაოდა გლეს-კაცად ჩვენვე ჩაგვიწერიაო, აბა თქვენგან არ მიკვირს, როგორ ვიკადრებთ, გლესს „თავს როგორ გაუყადრებთ“...

ასე, ჩემო ბატონებო, ჩვენმა „ჩინოსანმა“ მათრახები გადუქირა საბრალო მეურმეებს—რატო გზა არ მოგვეცითო. ვერ წარმოიდგენ, მკითხველო, რა ჩუმი პროტესტი იხატებოდა ამ დროს გლესის თვალეებში! ერთი-კი შემოგვხედა განუსაზღვრელი სიმძულვარით, მერე აიღო გადაგდებული ქეჩაქული, გაიბერტყა, დაიხურა და ჩვენი თავი ისევ პირუტყვთ

ანაცვალა—ხარ-კამბეჩის მიუალერსა, ხიო-მოდი-ჰოთი ურემი გზას
გაუყენა და ნაღვლიანი ღიღინით გასწია.

ჩვენ დიდად შეურაცხყოფილი დავრჩით „ჩინოსანის“ უსა-
მართლო ქცევით, რისთვისაც ცხარე კამათობაც მოგვიხდა.
ერთმა ქალმა კიდევ ურმიდან უკიჟინა: „ლორს ღმერთმა რქე-
ბი არ მისცა, თორემ ქვეყანას ამოაგდებდო“.

ბოლოს და ბოლოს იმაშიაც-კი ვერ დავითანხმეთ, ვერას
გზით ვერ დავარწმუნეთ, რომ იგი „ჩინოსანი“ ხალხის, გლეხ-
კაცის მსახური არის. მისი აზრი მოკლეთ რომ გადმოგცეთ,
გამოდის, რომ ღმერთს ჯერ ჩინოსნები შეუქმნია და მერე
მათთვის ხალხი გაუჩენია.

ეჰ! რას იზამთ... შუა საუკუნოების ნაანდერძავი იდეები
ჯერ გვიან აღმოიფხვრება საქართველოში...

არა, ბატონებო! „კაცი კაცის წამალია“. ცხოვრების ას-
პარეზზე შრომა განაწილებულია. ჩვენ ყველანი ერთმანეთის
მსახურნი ვართ: მღვდელი მსახურია ერისა, ერი მსახურია
მღვდლისა. ყველანი ერთს აზრს, არსებობითი იდეას ვემსახუ-
რებით და არსებობის გასაუმჯობესებლად ვიბრძვით, ვიღწვით.
ხოლო, ის, ვინც ყოველად უშრომლად სხვის ოფლსა სკამს,
სხვას იმსახურებს და თითონ-კი სხვას არ ემსახურება, მუქთა
ხორად; პარაზიტად ჩაითვლება.

ქრისტე მაცხოვრის სწავლა-მოდღვრება იმიტომაც სდგას
მალლად ყველა სწავლა-მოდღვრებაზე, რომ იგი სულაერ ცხო-
ვრების უმაჯრეს მიზნად მოყვასთა სიყვარულს და მათდამი სამს-
ხურს ხადას...

თ ა გ ა III.

ისლამი და ბატონყმობა.—ტაბიწყურის ტბა.—ადგილის კურდღელს, ადგილის მწვეარი დაიჭერს“.—ტახტის მემკვიდრის ფარდულები და სალი მთის ჰაერი.—სოფ. წითელი საყდარი და ქართველთა აქ ცხოვრების უტყვი მოწამე.—რად უძახიან ყიზილ ქილისას?—რელიგიური ფანატიზმო და მისი შედეგი.—ნახელოვნარი ტბა—თამარი თუ ვახტანგ მეფე?—რა უნარის პატრონები ყოფილან ჩვენი მეფენი!—დავით აღმაშენებელის ეპიტაფია.

ამდენიც კუს ნაბიჯით ჩვენი ურემი წინ მიჭრია-ლებდა, იმდენად ტბა უფრო და უფრო გამოჩნდა. მოვედით სოფ. მოლითში, რომელიც ტბის კიდეზე მდებარებს და გორის მაზრაზეა მიწერილი.

საჩივარი რომ ჰქონდეთ, მოლითელები სურამს უნდა წავიდნენ. ამ სოფელშიაც ქართველების ნანგრევებზე, აზრუმიდამ გადმოსახლებული სომხობა ცხოვრობს, მაგრამ აშკარაა, რომ უწინ ქართველობა ან აქედან გადასულან იმერეთის მოლითში, ან იქიდან აქ. გამძვინვარებულმა იქ ბატონყმობამ და აქ ოსმალთა ძალ-მომრეობამ, განა მარტო ამისთანა საქმენი ჩაიდინა! აქედან მაჰმადის რჯულს გაუბოდნენ და იქიდან აულაგმავ, გამხეცებულ ბატონებს.

მოლითს კარგა რომ გავცილდით, ანკარა, მშვენიერი ლაქვარდის ფერი ტბა, სრული სივრცით გამოჩნდა, რომლის ზედა პირს ზეფიროსი არხვედა-აბიბინებდა. ცელნამგალა თეთრი ფრინველნი მოციმციმე ტბას ეტრფოდნენ, ეცვლქებოდნენ, მიწყნარებულ არე-მარეში სიცოცხლეს ჰფენდნენ.

კვლავ შემოგვხვდნენ წინ აუარებელი საძნე ურმები, რომელნიც საკვირველად აქვთ მოწყობილ-მოხერხებული ამ მთა

აღაგებისათვის. ჩვენებურ საძნე ურემზე ბევრად დიდია, ყარებულია დაბალ ფიცრულ თვლებზე, რომელნიც ღერძზე უძრავად არიან დამაგრებული და ღერძთან ერთად ტრიალობენ. თავდაღმართისთვის თავლორა ურმის ხელნები მარხილის თავებივით არიან მოწყობილ-მოხრილი, აღმართისთვის ბოლოთრია აქვთ მობმული და ისეთ აყუდებულ მთის ფერდობზე აღმა-დაღმა, უგზო-უკვლოდ გაატარებენ ხოლმე, რომ კაცი განცვიფრდება.

„ადგილის კურდღელს, ადგილის მწვეარი დაიჭერსო“. მოდი და ამათ ახალი რამ სისტემის ურემი ურჩიეთ და ისიც რკინით გაწყობილი!..

ტბის დასავლეთით, მოლითის მთის გვერდაზე დავინახეთ საზაფხულო ფარდულები, სადაც ტახტის მემკვიდრე, დიდი მთავარი, გიორგი, ზაფხულში, რამდენიმე ხნით, ცხოვრებდა თავისი ამალით. მართლაც-და ეს ზღვის ოდენა ცისფერი ტბა, შემოზღუდულ-შემოფარგლული უზარ-მაზარ მთებით და ეს გრილი, საღი მთის ჰაერი სურნელ ბალახ-ყვავილების ფშვინვა-სუნთქვით შენელებული, სახარბიელოა ჯანის სიმართელისათვის.

ჩვენმა ურემმა 15 ვერსი მეტი იჭრიალა, იჭრიალა, ბევრს ხიფათსაც გადარჩა, მაგრამ მაინც მშვიდობით მოგვიყვანა სოფ. წითელ საყდარს.

ნინო-ლელას*) მთის კალთა დინგივით შესულა ტბაში, ასე რომ ნახევარ კუნძულს წააგავს. ამ მიწის ნაქერზედ არის ქართველთა ძველი ნასოფლარი, რომელსაც ეწოდება წითელ-

*) მთის თავზე არის ეკლესია წმ. ნინოსი, ზაფხულობით ეხლაც მიდიან სალოცავად აქედან წარმოსდგა სახელი ნინო-ლელა.

საყდარი, ანუ თათრულად ყიზილ-ქილისა, როგორც ეძახიან.

ქართველების აქ ოდესმე გაძლიერებულ ცხოვრების უტყუი მოწამე ერთად-ერთი ნაშთია ძველის ეკლესიისა. ჩვენ სრული იმედი გვქონდა, რომ ამ ეკლესიის წითელ თლილი ქვით ნაშენ კედლებზე რაიმე წარწერას ვპოვებდით, მაგრამ როგორც ხალხმა აგვიხსნა, რაც წარწერები იყო, ციციანთ წაიღეს რალაც დავის დასასაბუთებლად, რადგან ბორჯომის მამულის მომიჯნავენი არიან და თავის მიჯნას ამ საყდრის ნახევრამდე ასახელებდნენო. ეხლა-კი საციციანოს საზღვრამდე აქედან ბარე ხუთი ვერსი არისო...

ეკლესიის კედლები, თუმცა ჯერ მაგრად სდგანან, თალი-კი ნახევრამდე (იხ. სურ. 45 გვ.) ჩამონგრეულა და მეორე ნახევარიც დღე-დღეზე აპირებს ჩამონგრევას და მით მოისპობა ფაქტიური მოწამე ქართველთა აქ ოდესმე ბატონობისა-პატონობისა.

ერთმა ბერი-კაცმა მიაშბო:

„— უწინ საქართველოს აქ მეფობის დროს, თურმე ამ სოფელს სპარსნი დაეცნენ და სწორედ აღდგომა ღამეს ცისკარზე ეკლესიაში მთლად ამოსწყვიტეს ქართველნი. მათი სისხლით ეკლესიის კედლები სრულიად წითლად შეიღება—აღარ დასცალდათ, არ ეღირსად უბედურებს წითელი კვერცხის გაფუჭენა! მას აქედ დაერქვა ეკლესიას ყიზილ-ქილისა და სოფელმაც მიიღო სახელად წითელი საყდარიო“.

„— ეჰ! არც ჩვენები აკლებდნენ თათრებს; იმათი ბაირამი რომ მოვიდოდა თურმე, ჩვენებიც ღვთის წყალობა გაქვსთ, სამაგიეროს გადაუხდიდნენ ხოლმე“, — დაუმატა მეორე ბერი-კაცმა.

მე-კი აზრად გამიარა, ჩემ გულში ვიფიქრე: ღმერთო ჩემო! კაცმა რომ ჩაიხედოს წარსულის ისტორიაში, რამდენი მილიარდი ადამიანის სიცოცხლე იმსხვერპლა რჯულისა და სა-

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ՊԱՏՄԱՆԱԳՐԱԿԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

რწმუნოების სხვა და სხვაობამ! ნეტა როდის დადგება ჩვენი წეს-
ტარი დრო, მაცხოვრისგან აღთქმული, რომ ერთი სამწყსო იყოს
და ერთი მწყემსი ჰყავდეთ, განაგებდეს ამ აუარებელ მილე-
თის კაცობრიობას? ნეტა როდის შესწყდება სიმძულვარე რჯუ-
ლის გამო, იმ ხალხთა შორის მაინც, რომელნიც ერთსა და
იმავე ჭეშმარიტ ღმერთს აღიარებენ!

ექვი არ უნდა, დაუდგება კაცობრიობას ეს ნეტარი დროც,
მაგრამ დაუდგება მხოლოდ მაშინ, როდესაც სარწმუნოება თა-
ვისუფალი გახდება პოლიტიკურ მოსაზრებიდგან, და როდეს-
აც განათლება-ცივილიზაციის სხივი დასთრგუნავს რელიგიურ
ფანატიზმოს და სწავლა-მეცნიერება კაცობრიობას ერთის აზ-
რით შეაერთებს, ძმობასა და სიყვარულს განუმტკიცებს...

ამ ჟამად სოფ. წითელ საყდარს ასახლიან 49 კომლი
სომხობა და ერთი კომლიც ქართველი გამორეულა წამლად.
ჩვენი ურემი, ბანით დახურულ სომხის ეკლესიასთან გავაჩე-
რეთ, რომლის ეზოშიაც ვაპირებდით დასვენებას; მაგრამ გა-
მოჩნდა ერთი სტუმართ-მოყვარე კაცი, რომელმაც ძლიერ ითა-
კილა, იწყინა ჩვენი ამ გვარი საქციელი და თვითონ გაგვიმას-
პინძლდა.

აზრუმიდამ გადმოსახლებულ სომხობას ყველგან თავისი
შნო მიუტანია; დარწმუნებული ვართ, როცა ამ ნასოფლარ-
ზე დასახლდნენ (1828—30 წ.), ორიოდ ხე მაინც იდგებო-
და ამ ტბის პირას და, თუმცა ბორჯომის ტყე ახლო აქვთ,
მაგრამ წივის „ნაზუქებს“ აქაც შეხვდებით, ქვებზედ გაკრულს,
მზეზედ გამოსაცხობად,—ჩვეულება რჯულთ უტკიცესიაო“...

ტაბიწყურის ტბა ფარვანას ტბაზე ცოტა პატარაა, გარ-
შემო ოცი ვერსი იქნება და უფრო გრძლად არის წასული.
ჩვენმა მასპინძელმა გვიამბო, აქ აღრევე ვილაც „ჩინოვნიკები“

მოვიდნენ და ამ ტბის სიღრმე გაზომესო, ზოგ ალაგას^{ს. 460} ენის სიღრმე აღმოჩნდაო.

გაგონილი გვქონდა, ტაბიწყურის ტბა თამარ მეფემ მდ. ქციადან აღინაო, ჩვენმა მასპინძელმა-კი დაგვარწმუნა, რომ ვახტანგ მეფის ნახელოვნარიოა.

უზარ-მაზარ მთის გადაღმიდგან მდ. ქციას წყალი არხით წამოუღიათ და ამ მთათა შუა ვაკე, ჩავარდნილ ალაგას ტბა შექმნილა, რომელიც ქენევის ტბას ბევრად ჰგავს და მთელ ჯავახეთს დაჰყურებს. მდ. ქცია ტბის გარე მორტყმულ მთათა ქედის უკან მომდინარეობს და წალკისკენ მიდის. ვინც ამ ტბასა და მდ. ქციას შუა მდებარე ბუმბერაზ მთებს ჰნახავს და მანძილსაც ივარაუდებს, მხოლოდ მას შეუძლიან წარმოდგენა იქონიოს, რა უნარის პატრონებიც ყოფილან ჩვენი მეფენი.

ტბას თვითონაც აქვს ანკარა წყარონი და მეტადრე შავნაბადა მთის კალთიდან ცივ-ცივი ნაკადულები საამოდ გამოჩუხჩუხებენ. ამიტომაც ხალხი ზამთარ-ზაფხულ ტბის გემრიელ წყალს ხმარობს სასმელად.

ქცია მდინარიდამაც, უეჭველია, წყალი უდენიათ, რადგან არხი, ნარუალი ღღესაც ეტყობა, მაგრამ მე მგონი, უფრო-კი იმ აზრით, რომ ქციას გემრიელი კალმახი ამ ტბაშიაც მოშენებულყო. ჩემმა ღმერთმა ძნელია კალმახის მომრავლება, ალაგი-კი მოეწონოს და ყოველ წლივ თითო კალმახი 25 ათასამდე კვერცხს (ქვირითს) ამზადებს!..

მაშ ჰქონიათ ჩვენს წინაპრებს პირის პატივი და გასტრონომიური გემოვნება!!...

როგორც სჩანს დიდებული მეფის დავით აღმაშენებლის ეპიტაფიიდან, ჩვენს მეფეთ დიდათ ჰყვარებიათ და სასახელოდაც მიაჩნდათ თევზთა მომრავლება:

„როს ნაჭარმაგვეს მეფენი შეიდნი მე ჰურად დაქუნეს,

თურქნი, სპარსნი და არაბნი სამზღვართა გარე გამეხსნეს.
 თქვენნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთამეხსნეს.
 აწე ამათსა მოქმედსა გულზედან სეღნი დამეხსნეს“.

IV.

ჩვენი მასპინძელი—სომეხი, მისი ძმა ქართველი. ქალი თუ
 რჯული?—სომხის ქალები მტკიცენი არიან თავის რჯულსა და
 ეროვნებაზე.—ტიბიკონს განა შეუძლიან ეროვნება შესცვა-
 ლოს?—თარაქამაც ფარანცუზია?!—მაშ, რუსები და ქართველე-
 ბი ბერძნები ვყოფილვართ!—აბაშელი ყოფილა ქართველი.—
 ეროვნობის დაცვისთვის ბრძოლა.—ბატკანი და ხბო თავის
 დედებს ეძებენ.—Простой народъ о национальности су-
 дить по религии.—დამახინჯებული დედა-აზრი. — გუგუ-
 ლი და ტყის ჩიტები.—აი ჩვენთვის მაგალითი.—კრუ-
 ხი და იხვის ქუჭულები.—გადაგვარება მოდათ იყო. —
 როგორ დაკარგა საქართველომ ეს ზემო ქართლი?—
 ცხელ-ცხელი კალმახი.—ცარიელა კუჭით მალლა ფარ-
 დებში ვერ ახვალ.

ალექსი სანდაძე, ჩვენი მასპინძელი, იქამდე საინტე-
 რესო კაცი აღმოჩნდა, რომ არ შემოიძლია მკითხველ-
 საც არ გავაცნო. ეს ალექსი—სომეხია და მისი ძმა,
 მოსე,—ქართველი. (ზემო ჩართულ სურათზე ალექ-
 სი სანდაძე ბუხრის ქუდით სდგას).

— „პაპა ჩვენი ქართველი იყო—ავციხნა ალექ-
 სიმ -- და ძალიან მიღებული კაციც ყოფილა ცხონებული ოს-
 მალების აქ ბატონობის დროს. ოსმალოს მთავრობისაგან ბევრ-
 ჯელ იყო თურმე გაგზავნილი საქართველოს მეფეებთან. მერე
 პაპა ჩვენი რომ დაქვრივებულა, ახალციხეში ერთი სომხის ქა-
 ლი შეწყყარებია. ქალს თუმცა საქრმო მოსწონებია, მაგრამ
 თავის რჯულისათვის არ უღალატია, პირობად ის დაუდგია,
 თუ შეიღებს სომხად მონათლამ, შეგირთამ, თუ არა და არაო.

ცხონებულიც დათანხმებულია, — მამა ჩვენი სომხად მოკუნათ ლავთ.

„თავის ახალგაზდობის შეცდომა პაპა ჩვენს გულში ბოლმად ჩაპყოლია, და, ღრმა მოხუცებულობის დროს თურმე ეთხოვა თავის შვილისთვის, მამიჩემისათვის: „არ მინდა, შვილო, რომ ჩემი სახსენებელი გაწყდეს, და ჩემი სანთელი გაქრესო, შენი სიყრმის შვილი მე მაჩუქე ქართველად მოენათლო და გავზარდოო“. მამაჩემსაც ერთი ვაჟიშვილი ცხონებულისათვის დაუთმია, ჩემი ძმა მოსე, და ეხლა ჩვენ სომხები ვართ და მოსე — ქართველი“.

— „მართალი ხარ ალექსი“, — უპასუხა ჩვენმა თანამგზავრმა ბ. თმოგველმა: — „სომხის ქალებს მე კარგად ვიცნობ, ეგენი ძრიელ მტკიცენი არიან თავის ეროვნებაზე და რჯულზე და რაც უნდა სახსარბიელა შემთხვევა მიეცეთ ცხოვრებაში, თავის ხალხს, ეროვნებას მის დღეში არ უღალატებენ. ვიცი, რომ ეგენი ყოველთვის მზად არიან მტლედ დაედან თავის სამშობლოს, მაგრამ ესეც-კი უნდა გითხრა, ჩემო ალექსი, რომ თუმცა ეხლა შენ ქრისტეს სარწმუნოება სომეხ-გრიგორიანთა ტიბიკონზე გიჭირავს, მაგრამ მაინც ქართველი ხარ და არა სომეხი, ქართველის სისხლი გიცემს მაგ გულში.“

ქრისტიანენი ხომ ყველანი ერთს ჭეშმარიტს ღმერთს ვაღიარებთ და ერთ სწავლა-მოძღვრებას ვასრულებთ ქრისტე მაცხოვრისაგან დაწესებულს და, მაშასადამე, მარტო ტიბიკონმა და რწმენის ფორმამ, განა შეიძლება შესცვალოს ადამიანის სისხლი და ხორცი, მისი ბუნება, ეროვნება, მოდგმა, სახე (ტიპი), ზნე-ხასიათის თავისებურება, ენა და ჩვეულება!?

მაგალითად, აი მე ეხლა გვარ-ტომობით, ეროვნობით ხომ ქართველი ვარ, ხომ ქართველის სისხლი მიდგია“?..

— დიად, ქართველი ბძანდები და...

— მოიცა, მოიცა ალექსი. ხომ ქართველი ვარ ბუნებით,

მაგრამ სარწმუნოებით-კი ქრისტეს აღმსარებელი ვარსკვლავის
კონდაკზე და ამისათვის მართლ-მადიდებელს შეძახიან.

— ჰო და ქართველი ბძანდებით.

— კარგი და პატიოსანი. მე რო ეხლა ქრისტიანული
წესი, ვსთქვად, კათოლიკე დოღმატით და მათ ტიბიკონზე ვა-
სრულო, მაშინ ვინ ვიქნები?

— ფრანგი...

— რას ამბობ კაცო! როგორ თუ ფრანგი? სიტყვა ფრან-
გი ხალხის სახელია და არა სარწმუნოებისა. ფრანგებს ხომ
ფრანცუზებს ეძახიან. ხომ გაგიგონია საფრანგეთი ანუ ფრანგის-
ტანი (თათრულად)?

— ჰაი, ჰაი, რომ გამიგონია!..

— ჰო და ფრანგისტანი ქვეყანაა და ფრანგები ან ფრან-
ცუზები ხალხია, მისი მკვიდრია.

„მაშ საკმაო ყოფილა კაცმა კათოლიკე სარწმუნოება მი-
იღოს და ის არის და ის, თუ გინდ თარაქამა იყოს, თუ გინდ
ლეკი-ჩერქეზი, მაშინათვე ფრანცუზად, ფრანგად იქცევა?! თუ
არა და, შე დალოცვილო, არაბი, ლეკი, ოსმალო, ყიზილბა-
ში, ქურთი და არ ვიცი კიდევ რამდენი სხვა, ეს ამოდენი მი-
ლეთის ხალხი ყველანი მაჰმადის რჯულს აღიარებენ, მაგრამ
ჯიში, გვარ-ტომობა, ხალხოსნობა-კი სხვა-და-სხვა აქვთ. ჰერი
ა! რა ქვეყანაში იტყვიან და რა ხალხში გინდათ, რომ მისი-
ონერები კათოლიკე სარწმუნოებას არ ავრცელებდნენ, მაშ
აისორები, ჩინელნი, შავკანიანი ზანგნი, ინდოელნი, არაბნი
ყველანი ფრანცუზები დახდებიან!..

„თუ-კი არიან სომეხი კათოლიკენი, სომეხი ლოტრანგი
და სხვა, რატომ არ უნდა იყოს სომეხი მართლ-მადიდებელი,
ქართველი გრიგორიანი, ქართველი კათოლიკე, ქართველი
მაჰმადიანი და სხვ... ჯიში, მოდგმა, ჰიერი, ენა, ჩვეულება სხვა
არა და სარწმუნოება სხვაა.

„ქართველებმა, რუსებმა და თითქმის მთელ სლავიანთა რასამ, რომელნიც წინად კერპთ მსახურნი იყვნენ, ყველამ ბერძენთაგან იცნეს ქვეშარიტი ღმერთი; ბერძენთაგან მიიღეს ქრისტეს-მაცხოვრის სწავლა-მოძღვრება და ერთსა და იმავე მართლ-მადიდებელ ეკლესიის ტიბიკონით ასრულებენ სარწმუნოებრივ წეს-რიგს. მაშ საცა სამართალია ჩვენ ქართველნი-კი აღარა ვართ და რუსები რუსები-კი აღარ არიან, არამედ ბერძნები ვყოფილვართ.“

„ღიად, როგორ არა! აბა ერთი, თუ თავი მოგძულებია აფრიკაში მცხოვრებ შავკანიან აბაშელს უჩუროჩულე, რადგან მართლ-მადიდებელი ქრისტიანე ხარ, მაშ ქართველი ან რუსი ყოფილხარ-თქო...“

რუსნი, ბალგარნი, სერბნი და სხ. ხომ ყველანი მართლ-მადიდებელნი არიან, ხომ ყველანი სლავიანთა მოდგმათ ეკუთვნიან, მაგრამ სარწმუნოებას ვინ უყურებს, ყველანი სულ იმის ბრძოლაში არიან, მტკიცედ დაიცვან თავიანთ ეროვნული ვინაობა, ნაციონალური თავისებურება, ზნე-ხასიათი, საკუთარი ენა და ჩვეულება.

„არა, ერთი ეს მიბძანეთ, ვინ გასცვლით თქვენს მშობელ ჯედას ჯედაინაცვალზე?!“

ეჰ! რას ამობ, ალექსი, როცა ხბორები დაერევიან ხოლმე ძროხების ნახირს, ვის გინახავთ, რომ დაბმული ხბო განურჩევლად მივარდეს რომელიმე ძროხას და თავის მშობელი დედა არ მონახოს, თუმცა-კი ბევრჯელ სხვა ძროხის ჯიქანი (კური) უფრო გატენილია რძით.

აბა ცხვარი ხომ სულელია, უტვინოა და გინახამთ როდისმე, რომ მთელ ფარა ცხვარში გარეულ ბატკნობამ, თავის დედა არ მონახოს და სხვის ძუძუს დაუწყოს წოვნა?..

— რაეჭნად, ბატონო, რა რჯულზედაც მამა მდგარა, ჩვენც იმ რჯულზე უნდა გავიაროთ.

— მერე ვინ გეუბნება, კაცო, უეჭველად რჯულდგომის იცვალეო? რატომ იმას-კი არ ამხელ: რა ეროვნებისაც პაპა-ჩვენი იყო, ჩვენც იმის ხორც-სისხლნი ვართ, იმ ეროვნებას ვეკუთვნითო? რა ვუყოთ რომ პაპაჩვენი სამი თითით იწერდა და ჩვენ ახლა ხუთი თითით ვიწერთ პირჯვარსაო...

— Ну довольно... Охота тебѣ... Вѣдь все равно ничѣмъ не убѣдишь. Онѣ-же не настолько развиты, чтобы могъ отличить народность отъ вѣроисповѣданія—простои народъ о національности судить по религiи. თმოგველს ჩამოართვა სიტყვა ბ-ნმა ვარძიელმა და განაგრძო:

— საკვირველია ღმერთმანი, რად არი მდაბიო ხალხი ასეთის დამახინჯებულის აზრისა, რად ურყევს რჯულსა და ეროვნებას ერთმანეთში? რად უყურებს ასე ადვილად ადამიანის ბუნების გადაგვარებას! ამ შემთხვევაში პირუტყვები ბევრად მალლა სდგანან პირმეტყველებზე.

აი რამდენიმე მაგალითი კიდევ ავიღოთ თვით ბუნებიდან და ვნახოთ მოდგმისა და გვარის ანუ, უკედ ვსტქვათ, მგზავსის შესახებ ბუნებას რა კანონი დაუწესებია და რა წესს იცავს.

გუგულისთვის ბუნებას გუგულობა დაუწესებია, კაქკაქისთვის კაქკაქობა, თუმცა-კი ორივენი ფრინველებად გაუჩენია, გუგული, მოგვეხსენებათ, მის ღღეში ბუდეს არ იშენებს და თავის კვერცხს ათას ნაირ ხერხით და მოტყუებით ტყის პატარა ფრინველთა ბუდეებში სდებს—იმათ კვერცხებს ერთს თავისასაც მიუმატებს ხოლმე და გამოჩეკა-გამოზღდასაც ამ გაბრიყვებულ პატარა ფრინველის თავში საცემად ხდის. მაგრამ-კი არავის გვინახავს, რომ გუგულის კვერცხიდან გამოჩეკილი ბახალა იმ თავის ამხანაგებს დამსგავსებოდეს, რომლებთანაც ერთსა და იმავე ბუდეში და ერთსა და იმავე დედა-ჩიტის მზრუნველობაში იკვებებოდა-იზრდებოდა. გუგულის ბლარტი და-

ჩრხვდება თუ არა, ამოფრინდება დედინაცვლის ბუდედნა და მაშინათვე თავისებურად გუ-გუ-გუ-გუს გაჰყვირის ქალა-ტყე-ებში. დაბრიყვებული ჩიტის ბლარტები კიდევ თავიანთებურად, მამა-პაპის ჰანგზე გალობ-ჭიკჭიკობას იწყებენ და დიდად უხარიათ, რომ ის არა მკითხე, მუქთა ხორა სტუმარი თავიდან მოშორდათ.

ავიღოთ თუნდ შინაურ ფრინველთა მაგალითიც. ვინ არ იცის, რომ ქათმისაგან გამოჩეკილი იხვის ჭუჭულები თავის ენას, ზნე-ჩვეულებას და ხასიათის თავისებურობას არა ჰკარგავენ. მთელს ეზოში თუნდ ერთი იხვიც არ მოიპოვებოდეს, რომლისაგანაც შეეძლოთ მაგალითის აღება, მაინც ჭუჭულები წყალს ეძებენ საჭყუპალოდ და ქათამი-კრუხი-კი კუტ-კუტით ხმელეთისკენ უძახის და საშინლად სწუხს - ვაიმე! მიშველეთ, ხალხნო, წყალში წიწილები მეზრჩობიანო!

კრუხის კუტ-კუტს, მის მზრუნველობა-გაფრთხილებას მხოლოდ მისი საკუთარი წიწილები უგონებენ, ემორჩილებიან, რადგან კრუხის ენა ესმით და დაშინებულნი გარს ეხვევიან— ჭუჭულების მაგალითს არ მისდევენ. ამ დროს იხვი-ჭუჭულე-ბი-კი წყალში ნავარდობენ, ჰყუპალობენ, ყურყუმელაობენ და დასცინიან კრუხს: „რას კივი, ჰეი! რამ გამოგაჩერჩეტა შენ, ჩვენო დედინაცვალო? ღმერთმა ბანდიანი თითები იმი-ტომ მოგვცა, რომ წყალში ვიცურაოთო!..“

ეჰ! რომელი ერთი ვსთქვათ... ამისთანა მაგალითები ყო-ველ ცხოველთა შორის მრავალზე უმრავლესია...

ბუნებაში აი ასეა გაძლიერებული პრინციპი პიროვნების შენახვისა და ამისთანა სასტიკი კანონებით განაგებს ბუნება მსგავსის დაცვის შესახებ. ასე მტკიცეა მემკვიდრეობითი, ჩამომავლობითი ძალა და თუ რომ სახე მსგავსისა თანდითანაო-ბით უმჯობესდება-ვითარდება და თუ რომ ოდესმე იცვლება, იცვლება შეუმჩნევლად, მიკროსკოპიულად და ისიც მხოლოდ

ათი ათასი და მილიონ წლოებით, ბუნებითი შერჩევის სეგობისთვის ბრძოლის გამო.

ადამიანიც იმავე ბუნების შვილია და იმავე ბუნების გადუვალ კანონს ემორჩილება, მაშასადამე, ყოველად შემცდარია ის აზრი, მითომ ადამიანის გადაგვარება მაგრე ადვილი იყოს. ასეთი დამახინჯებული აზრი, მხოლოდ ნაყოფია ჩვენი გადაქარბებითი სურვილისა.

საკვირველია, ღმერთმანი, ადამიანი თითქოს ყველა ცხოველზედ მაღლად სდგას და მაშ რაღა დაემართა, რომ ასე ამახინჯებს ბუნების დედა-აზრს; ასე ადვილად რად უყურებს გადაგვარებას. აღექისის პაპა ხო პირველი მაგალითი არ იყო. აბა როგორ არა სთქვას კაცმა, რაიმე გარემოების გამოცვლით რად მიისწრაფოდნენ ჯავახელი ქართველები მოეკლათ თავისი ბუნება! რად დაჰკარგეს თავისი ეროვნება, ენა და ზნე-ხასიათის თავისებურობა?

ეჰ! მახლას... ალბად გადაგვარება მაშინაც მოდად იყო შემოსული, ანუ სარფად ხედავდა აქაური ქართველობა თავიანთ წმიდათა-წმიდათი ევაქრად და აკი მიჰყიდეს კიდევც ოსმალებს, სომხებს და ფრანგებს, რომელთაგანაც მეტს გამოჩინას, მეტს ჯილდოს და მფარველობას გამოელოდნენ!..“

ბ. ვარძიელის სიტყვამ ყველანი გულის ხმას ჩაგვაგდო. მართლაც-და აბა გადაათვალიერეთ ჩვენი წარსულის ისტორია. რა იქნა, როგორ დაჰკარგა საქართველომ ეს ზემო ქართლი, მესხეთ - ჯავახეთიდან მოყოლებული ჰასანყალა - ტრაპიზონამდე?..

პოლიტიკური გარემოება შეიცვლებოდა თუ არა, თითონვე ქართველობა სამარცხვინოდ ცდილობდნენ და ერთმანეთს ეცილებოდნენ გადაგვარების სურვილში. ქართველებივე, განსაკუთრებით მაღალი წოდება, დღეში ათ-ჯერ ფაშასთან გარბოდნენ საზიზღარ ბიზილით თავიანთ მოძმეზე და თი-

თონვე ეხმარებოდნენ ფაშას ქართველი ხალხის გადარჯულებების, გადაგვარების საქმეში. ნაცვლად ამისა ფაშა, რასაკვირველია, აძლევდა ამ პირთ, სამშობლოს მოღალატე ქართველებს, სახელმწიფო სამსახურს, ადგილ-მამულებს, სანჯახობას, ალაღარობას და სხვა უპირატესობას.

ახლა მეტყვიით ოსმალთა დესპოტიზმს და მათ ძალმომრეობას ვერ გაუძღვს და მაშ რა ექნათო? მერწმუნეთ, უკეთეს ქართველობას შეგნებული ჰქონოდა ერთობის პრინციპი და თუ რომ ციხე შიგნიდან არ გატეხილიყო, ერთობის ძალას ვერა რა დაარღვევდა, ვერა რა დასძლევდა!

და თუ გინდ, იქამდე საქმე გაქირდა კიდევც, ნუ თუ არ შეეძლოთ ერთგულნი ქვეშევრდომნიც ყოფილიყვნენ ოსმალთს და იმავე დროს თავისი ეროვნება, სარწმუნოება, დედა-ენა და ზნე-ხასიათის თავისებურობაც მტკიცეთ დაეცვათ!..

— ჩვეულება რჯულთ უმტკიცესი არისო, — დაიწყა ისევ თმოგველმა — მართლაც და მოდი ახლა შენ კურდღელს ბუნება მოუკალ, ციყვად გადააქციე და ციყვს ბუნება მოუკალ, კურდღლად გადააქციე! განა რომ ყოვლად ძლიერ ევალიუციის კანონსაც-კი ვერ ძალუძს კურდღელი ხის ტოტებზე ახტუნოს და ციყვი კიდევ მინდორზე თავ-გადაგლეჯილი არბენინოს! თუმცა-კი ეს ორი ცხოველი ერთსა და იმავე მღირღნავთა მოდგმას ეკუთვნიან.

ეჰ! რას ბძანებთ ერთი... ყველა უბედურება, ჩემო ბატონო, ქართველებს გვემართება. ქათმის თქმისა არ იყოს: „ცხვარი დაკლეს ზედ წამაკლეს, ხარი დაკლეს ზედ წამაკლესო“... მაგალითად, აი შენ, ჩემო აღექსი, ხომ სომხად სთვლი შენს თავს, აქა და მამაჩემი სომხის ტერტერას მოუხნათლიაო?

— „მაშ, რავიცი, ვინ ვიქნები...“

— შენი ძმა მოსე?

— ის ქართველია...

— იმიტომ რომ მართლ-მადიდებელ მღვდელს მღვდელს ლაეს... არა?

— ასე გახლავთ და ჩვენ ხომ კანონს ვერ შევცვლით.

— საქმეც ეგ არი, ჩემო ალექსი, რომ ბუნების კანონი ყველას არ გესმით... აბა ახლა ჰკითხე ნამდვილ სომეხს, რომელსაც მიუღია ან კათოლიკობა, ან პროტესტანტობა, ან მაჰმადიანობა და სხვა... ჰკითხეთ ამ გვარ სომეხს ვინა ხარ-თქო, ან რომელი ერის ინტერესებს ემსახურები-თქო? პასუხათ აი რას მიიღებთ: „მე ვარ სისხლით და ხორციით, ეროვნებით და ენით სომეხი, სომხად შობილი ხოლო სარწმუნოებით ქრისტეს მორწმუნე-კი ვიყო და რომელ ტიბიკონის წესზედაც გინდა ვლოცულობდე ეგ სულ ერთია...“

ტიბიკონი ჩემს ეროვნებას, ჩემს სომხობას როგორ დამაკარგვინებსო“.....

ამ დროს ცხელ-ცხელი ახალი კალმახი შემოგვიტანეს, წითელ ხალებით დაწინწკლული და ეს დაღლილ-დამშეული ხალხი ყველანი ჰამად გარდავიქეცით, განურჩევლად ეროვნებისა და სარწმუნოებისა...

რას იზამთ, მახლას! ცარიელა კუჭით, მოგეხსენებათ, მაღალ ფარდებში ვერ ახვალ და ვერც ფონს გახვალ, რაგინდ სიმართლესაც ლაღადებდე...

აღექსი სანდაძე სომეხი და მისი აღებ-მიცემობა.—მოსე სანდაძე ქართველი და მისი სილატაკე.—ტბაზე ნავთ სეირნობა.—გარეული იხვები ტბის კუნძულზე და ადამიანის მსუნაგობა.—მეთევზესთან ბაასი გარიანის ცხოვრებიდან.—გვეჯერა ადამიანის სიკვდილი?—თავგანწირული მეუღლური სიყვარული გარიანთა შორის.—არ ჰგვანებიან ადამიანებს.—ტბის საშინელი სიღრმე და ტყუილი შიში.—ივანე როსტომაშვილის ჯავახეთში არქეოლოგიური შრომა ჩვენდა სამაგალითოდ.—ბორჯომის მოაგარაკენი ამ ტბაზე.—ზავგუსტოესნი სტუმრები სანდაძესთან და მათი საჩუქრები.

აფლავის ქვებზე ჩამოვსხედით ტბის პირას ეკლესიასთან და ისევ აქაური ამბების გამოკითხვა ვარჩიეთ.

აღმოჩნდა, რომ ჩვენ მასპინძელს, აღექსი სანდაძეს, მთელი ეს არე-მარე ტბისა, რომელიც ბორჯომის (დიდი მთავრის მიხვილ ნიკოლოზის ძის) მამულს ეკუთვნის, იჯარით აქვს აღებული; წელიწადში 12—13 ათას მანეთამდე იხდის იჯარას და სამი ათასამდე დესეტინა საძოვარი და სათიბი ალაგი უჭირავს. ტბაც აღექსი სანდაძეს აქვს იჯარით აღებული წელიწადში 1500 მანეთად. როგორც თითონ აგვიხსნა და სხვებმაც დაგვარწმუნეს, აღექსი სანდაძეს წელიწადში სამი ათას თუმნამდე აღებ-მიცემობა აქვს.

საძოვრებს ქიზიყელ მეცხვარეებს აძლევს, სათიბებს ახალ ქალაქის მაზრის სოფლებს ურიგებს, სამი ათასამდე საკუთარი ცხვარი ჰყავს და ჩოდრობს კიდევ: იაფად ნაყიდ საქონელს ასუქებს ამ იალაღებზე და მერე ჰგზავნის გასასყიდათ თბილისსა და ქუთაისისაკენ. სამუშაო საქონელსაც მთელ მაზრის გლეხობას ურიგებს იმ პირობით, რომ მთელი ზაფხული ამუშაონ,

მერე ზამთარში დასვენონ, გაასუქონ, ყასპებს მიჰყიდონ და იმ ფულით ისევ სანდაძისაგან იაილაზე წასუქი ხარები იყიდონ. ხენა-თესვას ძრეელ ცოტათი ეწყობა, რადგან ადგილის მდებარეობა და მთის ჰავა-ამინდი ხელს არ უწყობს, რის გამოც პურს მომეტებული ნაწილი ჰყიდულობს. ქართლ-კახეთისკენაც მოყვარები ჰყავს და ვენახები აქვს დაგირავებული, საიდგანაც სარგებლობს და ღვინო სახლში უკლებად აქვს. ტბაში, მაისიდგან დაწყებული, დიდძალ კალმახს იჭერს და ჰგზავნის ბორჯომს, აბასთუმანს, ახალციხეს და ახალქალაქს; ფუთს 4 მან. ჰყიდის ზამთარ-ზაფხულ. ზამთარშიაც რკინის კავებით იჭერენ და აქედგან პირდაპირ ჰგზავნის თბილისს დიდძალ კალმახს ჩაერადრებით. გზა ამ ტბიდგან ერთი საციციანო მთებზე ჩადის პირდაპირ ქარელში და მეორეც წალკისკენ გადადის; ეს მეორე გზა თითქმის საურმე გზაა.

მთელს ამ მაზრაში და წალკაში ალექსი სანდაძეს დიდი ნდობა და პატივისცემა აქვს ხალხისაგან დამსახურებული, რადგან ყველას სინიღისიანად და პირიანად ეპყრობა.

ალექსი სანდაძეს ერთი ძმაც ჰყავს, სოლომანი, ესეც „სომეხია“ და მხნეობით, მოხერხებით, არ ჩამორჩება ალექსის და ალებ-მიცემობითაც თითქმის მეტოქობას უწევს. მაგალითად, წელს ტბა სოლომონს აულია იჯარით და სხვ. ამ გვარი.

ახლა, რაც შეეხება მოსე სანდაძეს, ქართველს, ამისი ოჯახი ვერ არის ისეთი შეძლებული, როგორც ალექსისა; ქონებრივად დაქვეითებულია, არც ალებ-მიცემობას ეტანება, მაგრამ გამრჯე კაცს ამობენ, თუმცა 68 წლისა არისო. ძმები ცალ-ცალკე ცხოვრობენ და შვილი შვილებით არიან სავსენი.

ალექსის ოჯახშიაც მომეტებულად ქართულად ლაპარაკობენ, რადგან ეს სანდაძენი ბარალეთიდან არიან აქ გადმოსახლებულნი.

სანდაძეთა გარდა ბარალეთიდან ოცამდე კომლი სომ-

ხობაა აქ ამოსული, რომელთა დედა-ენა ქართულია. ქართველი სომხები არიან საქართველოს აქ ბატონობის დროიდან დარჩენილი. ერთს ამ გვარ სომეხს, წითელ საყდრელს, ვკითხვ: რა ენაზედ ლაპარაკობთ შინაურობაში-თქო?

— ჩვენ, ბატონო, უფროსები ქართულს ვლაპარაკობთ და ახალმოღვის ბიჭობა-კი ეხლა და ეხლა უფრო სომხურს ეტანება, რადგან ჩვენ სოფელში 30 კომლზე მეტი აზრუმიდან გადმოსახლებული სომხობა ცხოვრობს.

- შენი სახელი?

— პეტრე ასლანოვი, შენი ჭირიმე...

— მერე რა, მადლიერი არა ხართ, რომ ეხლა თქვენი შვილები თავის დედა-ენას სწავლობენ? ეს კარგად იცოდე, ჩემო პეტრე, რომ, რა კაცსაც თავისი ეროვნება დაკარგული აქვს და თავის დედა-ენაზე არ ლაპარაკობს, ის კაცი მტრისათვისაც საზიზღარია და მოკეთისათვისაც. ერთი მითხარ, თქვენმა კატამ რო ძაღლივით ყვფა დაიწყოს და ძაღლმა კიდევ კატასავით კნავილი, მეორედ მოსვლა მოხდება თუ არა?

— ჰაი, ჰაი, ბატონო, რომ ანჩიქრისტე მოვა!

— ჰო და აღამიანიც მაგრეა...

მთელ სოფელ წითელ საყდარში მარტო მოსე სანდაძეს ოჯახია მართლ-მადიდებელი, რომლისათვისაც მღვდელი ბარათელიდან ამოდის. აქვე უცხოვრიათ რამდენიმე კომლს ქართველობას ფოცხვერაშვილებს, რომელნიც ბორჯომის ხეობისკენ გადასახლებულან.

ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა საინტერესო კითხვა აღძრა; გამოიცანით ამ ორთა ძმათა სანდაძეთა შორის ვინ უფრო ყოფილა მომზადებული ცხოვრების მეჯლისზედ საბრძოლველად, „სომეხი“, თუ ქართველიო? ჩვენ ამის გამოცნობა არ იყო რომ გაგვიჭირდა. ერთის შეხედვით არა რომ ეწინააღმდეგება ბ. ვარძიელის ბაასს!? მართლაც და ისე გამოდის, რომ საკმა-

ოა კაცმა სომხის ეკლესიის ტიბიკონზე გაიაროს, ტერტერამ მონათლოს და ის არის და ის, მაშინათვე მდიდარიც გახდები, აღებ-მიცემობის შნაც მოგეცემა და ფულის ყადრიც გეცოდინება. ვიდრე ჩვენ თეორიებს წარმოვადგენდით, ჩემმა მობაასე გლეხმა, პეტრემ, გამოცანა მარტივად აგვიხსნა: „აღექსის ყისმათი იყო და ეგ გამდიდრდაო... უწინ აქაურობას ფასი საღ ჰქონდა! ტბა მაშინ თუმნად იყო იჯარით და ახლა ას თუმნადაც არ იძლევიანო. თორემ მთელი სოფელი სომხოზა არა ვართ, რალა გასომხებული ქართველი გამდიდრდა და არა ნამდვილი სომეხი? ეპ! ვისაც ღმერთი მისცემს, მისცემს, ვენაცვალე იმის მაღლს“.

ტბის ნაპირზედ ორი კარგი მკვიდრი ნავი ება. ჩვენ გულმა ველარ გაგვიძლო, მასპინძელს ვსთხოვეთ ტბაზედ გასეირნება. ორმა მეთევზემ ღონიერი მკლავებით მოუსვა საქეებს და ამ ზღვის ოდენა ტბაში არხენად შეგვაცურა. ტბის წყალი ისეთი ანკარაა, რომ რამდენიმე საჟენის სიღრმეზე ძირის ფერადი კენჭები საამოდ მოსჩანან, თითქოს წყალთა ნიმფებს (აღებს) თავისი ნაზი თითებით განგებ მოუქარგავთო. აქი იმიტომაც სავსეა ტბა გემრიელის კალმახით! საკვირველია, რომ კალმახის მეტი აქ სხვა არა თევზი არა გვარობს.

ეკლესიის გასწვრივ, ტბის თითქმის შუა გულში კუნძულია და თუმცა ქალებს, პირველი აღტაცების შემდეგ შიშმა -მოუ არა, მაგრამ ჩვენი ნავი მინც კუნძულს მიადგა. აქ გარშემო ძლიერ ბლომად დაფრინავდნენ გარეული იხვები. გაზაფხულობით თურმე სავსეა ეს კუნძული იხვთა ბუდეებით, ბევრ კვერცხებსაც აგროვებენ მეთევზენი და ერბო-კვერცხით იგემრიელებენ პირს, ზაფხულში კიდევ იხვის ქუჭულებს იჭერენ ჩასახობათ. ბუნების მცხოვრებთა გამრავლების თანასწორობაში ასეთი თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს ადამიანის ღორმუცელო-

ბას. ისიც საკვირველია, რომ იხვის მეტი ამ ტბაზე არაფერი
ველი თურმე არ იცის და იშვიათად, მხოლოდ თეთრი ფრინ-
ველი, ცელ-ნამგალა, გვიხედებოდა. აქ არც გარინია (გაგარი),
არც ბატი, როგორც სხვა ტბებზე იცის.

ვისაც თვალი უდევნებია ამ იხვთა ცხოვრებისათვის, ბევრს
საინტერესო ამბებს მოგვითხრობენ. ჩვენ ქართველებში კარგი
მონადირე შეიძლება ძრიელ ბევრიც იყოს, მაგრამ იმ გვარი-
კი, რომელიც ერთსა და იმავე დროს ცხოველთა და ფრინ-
ველთა ცხოვრებას თვალ-ყურს ადევნებდეს ღ აგვიწერდეს, ამის-
თანა მონადირენი ჩვენში სულაც არ მეგულებიან. ამიტომ
ისევ რუსის მწერალს დაუგდოთ ყური. აი როგორ აგვიწერს
იხვთა ცხოვრებას ცნობილი რუსის მწერალი აქსაკოვი, რომელიც
თითონვე გატაცებული მონადირე იყო და განგებ თვალ-
ყურსაც ადევნებდა ფრინველთა ცხოვრებას.

„მეტად საგულისხმოა, მამალ იხვს რა რიგ თავანწირუ-
ლად უყვარს თავისი მეუღლე! იმავე დროს-კი საშინლად ემტე-
რება თავისავე დედალი იხვის ბუდეს, მის კვერცხებს და ქუ-
ქულებს. თუ რომ მიაგნო და იპოვნა მისი ბუდე, წამსვე მი-
ანგრ-მოანგრევს და ბუდეში რასაც იპოვის — კვერცხები იქნება
თუ გამოჩეკილი ქუქულები — ყველაფერს ანადგურებს: კვერც-
ხებს სვამს, ამოსრუტამს ხოლმე ან ნისკარტით დაღეწავს და
პაწაწა ქუქულებს-კი ყველას ახრჩობს.

ხომ ასე უსამართლოდ, მტრულად ეპყრობა მამალი იხვი
ჩამომავლობას, მაგრამ დედალი-კი ისე გაგიჟებით უყვარს, რომ
მის დღეში არ მოშორდება; ერთი წამი რა არი, ერთს წამსაც
ვერ სძლებს თუ მეუღლეს არ ეკურკურება, თავს არ ევლებს.
რაც უნდა გაჭირვება შეემთხვეს, პირველი არ აფრინდება ად-
გილიდგან, ვიდრე დედალი არ დაიძრას. ხშირად მოხდება, რომ
დედალი სადმე პატარა გუბეში ქყუბალაობს, მამალი იხვი-კი
განუშორებლად დარაჯივით ზის იქვე ნაპირას ან ქვაზე ან

ჩირვვზე. ამ დროს მონადირე უახლოვდება მათ თოფის სროლაზე, მაგრამ დედალი ვერ ჰხედამს, ან ვერაფერს ამცნევს, მამალი-კი ტრიალ-ფთხრიალს იწყებს, ყვირის, თითქოს ნიშნეულად ხმას აძლევსო, რადგან ნამდვილად ჰხედამს მათკენ მომავალ მტერს, მაგრამ შენც არ მომიკვდე, დედალი აინუნ-შიაც არ იგდებს, აგერ აშკარად ჰხედამს მამალი, რომ მონადირემ მას თოფი დაუმიზნა, ნიშანში ამოიღო, მაგრამ დედალზე ადრე მაინც არ აფრინდება—სიკვდილს რჩეულობს და თავისი საყვარელი მეუღლის მოშორებას-კი არა. აგერ იგრიალა დაუნდობელი მტრის თოფმა და ერთგული მეუღლე იქვე გაჯორდა. დედალი იხვი თოფის ხმაზე წამსვე თავს უშველის ხოლმე და ცალი თვალით მაინც არც-კი დაჰხედამს მის სხვერპლს, მისთვის მოკლულს მეუღლეს.

სულ სხვა სურათია თუ რომ მონადირემ დედალი იხვი მოჰკლა. მაშინ მამლის ცოდვით ქვეყანა იწვის—ჯერ თავს დასტრიალებს მონადირეს, გულ-საკლავად დაჰკივის და მერე რამდენიმე დღე განუწყვეტლად დასტირის იმ ადგილს სადაც საყვარელი მეუღლე მოუკლეს.

ახლა წარმოიდგინეთ იხვის დედაშვილური სიყვარული, რამდენი სიფრთხილე და ხერხი ჰმართებს დედალ იხვს, რომ თავისთვის ბუდე მოაწყოს და მეუღლის მალეულად კვერცხები დასდოს, ჭუჭულები გამოჩეკოს!

ჯერ სადმე იმისთანა მიფარებულ ადგილას იმზადებს ბუდეს, საიდგანაც გაჭირვების დროს გაქცევა-დამალვაც შეეძლოს; ამისთანა სახერხო ადგილად-კი უფრო გუბის ანუ ტბის ნაპირებს რჩეულობს. აგერ დაუდგა დრო დედალ იხვს კვერცხის დებისა, და ახლა-კი სულ იმის ცდაშია რაიმე ეშმაკობით გაეპაროს თავის მეტად განუშორებელ მეუღლეს. აქვე ტბის ნაპირს დაჯდება, თავს ფრთის ქვეშ ამოიდებს... მითომ

მძინამსო. მამალ იხვს მართალი ჰგონია თავის მეუღლის და თითონ-კი ნამდვილ ძილს მიეცემა ხოლმე.

ამ დროს დედალი იხვი ფრთის ქვეშ-ქვეშ მომძინარებული ცალის თვალით უცქერის მამალს და რაკი დარწმუნდება სძინავსო, წამსვე მიიმალება ჭილ-ბალახებში. ათ ან ოც საყენზე მეტს ქურდულად გაძვრება-გამოძვრება ჭილსა და ლერწმებში, მერე რომ უფრო უკეთ არიოს გზა და კვალი, ცოტათი მაღლა ამოფრინდება, ჰაერში რამდენჯერმე იმრგვლივ შემოაუვლის და სრულებით სხვა მხრით ისევ დაეშვება ბალახებში და თავის მზა ბუდისკენ ფარულად მიძვრება. კვერცხს დასდებს თუ არა, ფრთხილად წააყრის ზედ ბალახსა და ბუმბულებს. ახლა ისევ სხვა გზით, სრულებით სხვა მხრით ისევ ბალახ-ბალახ გაძვრება, ამოფრინდება, რამდენჯერმე შემოაუვლის იმ ადგილის ახლოს სადაც მისი მამალი ზის, დაეშვება ისევ დედამიწაზე და სრულებით სხვა მხრიდგან მოველინება თავის ერთგულს მეუღლეს. იშვიათია, რომ მამალი იხვი მთელ ამდენ ხანს გაბმულს ძილში იყოს. ზოგჯერ დედალი მთელ საათს იგვიანებს და ამ დროს გამოღვიძებული მამალი იხვი მოუსვენრად უძახის და დაეძებს თავის გაპარულ მეუღლეს, გაფაციცებით ათვალთვრებს ყველგან და აჩქარებული დაცურაობს, უვლის ტბის ნაპირებს და დაეძებს თავის დედალს, მაგრამ არც ისე ძრიელ შორს მიდის, იმედს არ ჰკარგავს, ჩქარ-ჩქარა უკანვე იხედება, ხომ არ მოდის, ხომ არ მოცურაობს ჩემი საყვარელი მეუღლეო.

ზოგჯერ დედალ იხვს სხვა ეშმაკობაც სჭირია. როცა დაჰხედამს, რომ მამალს ძილი არ მოსდისო, მივა და მოვალერსება, დაუწყობს ნისკარტით ფხანვას მამლის კისერს და ზურგს, მოუხილავს ბუმბულებს და ამასობაში მიაძინებს. ზოგჯერ-კი ფხიზელ მამალსაც გაეპარება ხოლმე. რომ დაატყობს მამალი ძრიელ მაღიანად მიირთმევს საუზმესაო, ან თუ მამალი სხვა რასმეზე გაერთო, დედალი წამსვე გაჰქრება, ბალახებში მიიმა-

ლება და გასწევს თავის ბუდისკენ კვერცხის დასადებად, მამლის მამლის ასე მოტყუება ყოველთვის, რასაკვირველია, რომ ძნელია, საწყალ დედას ზოგჯერ ძვირად დაუჯდება ხოლმე ბუდის და კვერცხების სიყვარული. თუ მამალი მიუხვდა ეშმაკობას, განრისხებული გამოეკიდება დედალს, ჩასქიდებს ნისკარტს კისერში, გამოათრევს ტბაზე და აქ იმდენს მიატყამს, ვიდრე ჩვენ მივეშველებით—საწყალ დედალს ნაწიწკნი ბუმბულები პანტასავით სცვივა.

ასე თუ ისე დედალი იხვი მაინც ახერხებს და მამლის მალულად თორმეტამდე კვერცხს სდებს. ახლა-კი სრულებით დაემალება მამალს და კვერცხებზე ჯდება კრუხად. თითქმის მთელი დღე ზის კვერცხებზე და მხოლოდ დღეში ერთხელ გადმოდის ცოტა ხნობით, რომ იქვე ახლო-მახლო მალულად, ხელად შექამოს, შესვას რამე.

მთელი სამი კვირა უნდება კვერცხების გამოჩეკამდე და ამიტომაც კრუხი ძრიელ გამხდარია. ბოლოს გამოიჩეკებიან იხვის ქუქულები მონაცრო ყვითელი ფერისა და ორიოდ კვერცხიც უეჭველად ლაყე გადმოდის, რადგან იხვი კრუხი თანაბრად ვერ ათბობს ყველა კვერცხებს.

გამოიჩეკებიან თუ არა, ქუქულები აღარ რჩებიან ბუდეში. რამდენიმე საათის შემდეგ დედას მიჰყავს და იქვე ტბის ანუ გუბის ნაპირთან სადმე ქილიან, ჩალიან მყუდრო ადგილებში დატურაობენ. რა ალაგასაც წყალში ქუქულებს ცურვა უჭირდებათ, დედა ფრთხილად, ნაზად ჩაავლებს ნისკარტს და პირით გადაჰყავს. ეს ბევრ მონადირეს უნახავს და მეც ჩემი თვალით ვნახეო, ამბობს აქსაკოვი.

რა განუსაზღვრელი დედა-შვილური სიყვარული აქვს დედალი იხვს, შემდეგ მაგალითებიდგან შევიტყობთ: როდესაც ძალიან ანუ კაცი ბუდიდგან ააფრთხობს, დედალი იხვი აფრინდება თუ არა, მაშინათვე თავს მოიმიხეზებს, ისე ფრინავს თი-

თქოს ფრენა არ იცისო, ანუ თოფ ნაკრავია და ფრთები და-
ქრილიაო, ასე რომ ვინც უნდა იყოს, იფიქრებს ადვილი და-
საქერიაო და მაშინათვე გამოუდგება. დედა იხვსაც ეგ უნდა.
ძრიელ იშვიათია, რომ მონადირე ძაღლი არ მოსტყუვდეს. ამა-
სობაში იხვი ძაღლს ტყუებ-ტყუებით მთელ ვერსს მეტ მან-
ძილს ატარებს და მით თავის ბუდეს გადაარჩენს განსაცდელი-
სგან. მაგრამ გამოცდილი მონადირე-კი მალე მიუხვდება ხოლ-
მე იხვს ეშმაკობას და თუმცა იმავე დროს დარწმუნებულია,
რომ დედა იხვს მთელი ბუდე კვერცხები, ვინ იცის დღე-დღე-
ზე გამოსაჩეკი, ოხრად დარჩება, მაინც მონადირეს ავიწყდება
კოდო-მადლი და საწყალ თავ-განწირულ დედას თოფით უღებს
ბოლოს.

უფრო ხშირად-კი დედალი იხვი თავის ქუჭულებს შეს-
წირავს ხოლმე სიცოცხლეს. ახლად გამოჩეკილი ქუჭულები
დედას დაჰყავს და არხენად დაცურაობენ ტბაზე, მყუდრო
ადგილს, მაგრამ ნაპირს-კი მაგრე რიგად ძრიელ არ შორდებ-
იან, რომ ვინიკობაა მტრისაგან თავი შეაფერონ ჩალა-ბუ-
ლაში. დაინახვენ თუ არა მტერს (მონადირეს), წამსვე საცო-
დავად შესწივლებენ ქუჭულები და შურდულის ქვასავით გაე-
ქანებიან ბალახებისაკენ და აქ იმალებიან. დედა იხვი-კი ტბა-
ზე რჩება, ზარდაცემული ყვირის, სცემს ფრთებს და აქყაბუ-
ნებს წყალს. მერე აფრინდება და მონადირეს ხან წინ ელობე-
ბა, ხან თავს დასტრიალებს. ამ გვარად მონადირე უნებლიედ
მთელ თავის ყურადღებას დედა იხვს აქცევს და იხვი-კი ამ
დროს სულ იმის ცდაშია, მონადირე სხვა მხარეს გაიტყუოს,
ქუჭულებს მოარიდოს. ადამიანიც, ხომ მოგეხსენებათ, შეუ-
წყნარებელია, უმიზნებს თოფს და, შვილებისთვის თავ-დადებ-
ული დედა, გულში ტყვია ნაკრავი, მკვდარი დაეცემა ხოლმე
ტბაზე. ცქრილა ქუჭულები, რაც უნდა პატარები დაობლდ-
ნენ, მაინც ახერხებენ თავისი თავის გამოზღა-ვამოკვებას. ზოგ-

ჯერაც სხვა დედა-იხვის ქუჭულებს შეეკედლებიან და ბუდობა ერთად დაკურაობენ. მე მინახავსო, სწერს აქსაკოვი. ზოგჯერ ერთი კრუხი დედა-იხვი ოცზე მეტს, სხვა-და-სხვა სიდიდის ქუჭულებს, მიუძღოდაო.

კუნძულზე სეირნობის დროს ერთი მეთევზე შემებაასა:

— „ბატონო, ი გარიანი რო ბძანეთ, ზოგჯერ ტბაზე გადმოივლიან ხოლმე, მაგრამ ჩვენი კაცი იმათ ხელს სულ არ ახლებს.

— რატომ?

— იმიტო, ბატონო, რომ გარიანის მოკვლა დიდი ცოდვაა—იმას ჩვენი კაცი თოფს არ ესვრის. მოხდება-კი ხოლმე, როგორ არ მოხდება, ზოგი კაცი ან თავხედობით, ან უცოდინარობით მოჰკლამს გარიანს, მაგრამ მოკლულის მეუღლის ცოდვით, მთელი სოფელი იწვის—ჯერ მთელი ორი დღე იმ ადგილს დასტრიალებს, სადაც მოუკლეს მეუღლე; ისეთი გულამოსკვნით ყვირის, ადამიანი გეგონება, ხან-კი ეძახის, არა სჯერა, რომ მკვდარია, თუმცა-კი მოკლული გარიანის ბუმბულები იქვე ტბაზე ცურაობენ.

— ეგ რა უყოთ, ყველა ცხოველი და ადამიანიც მაგრეა. შენ არავინ მოგკლამია შენი ახლო ნათესავი ან ნაცნობი? თუ გინდ შენი ხელითვე დამარხო, აბა კარგა მოიგონე, ჩაუფიქრდი, გჯერა ადამიანის სიკვდილი? გჯერა, რომ ის შენი ნათესავი ანუ ნაცნობი ახლა მკვდარია?

— ეი... აი დიდება შენდა, ღმერთო! ე მწიგნობრობა რა კარგი რამ ყოფილა! ჩვენ აბა მაგის პასუხი ქვეაში საიდგან მოგვივა და ის-კი უნდა მოგახსენო, რომ შარშან ერთი საყვარელი დაი მომიკვდა, მაგრამ მე დღესაც ისე მგონია, საცა წავალ, იმისი სული ჩემთან დაიარებაო. სიზმარში ხომ ხშირად ვხედავ. ჩვენი მოხუცნი ამბობენ—წირვას თხოულლობსო. მოგეხსენებათ, შენი ჭირიმიე—„სანთელ-საკმელი თა-

ვის გზას არ დაჰკარგავსო“ — ნათქვამია და ჩვენც ახლა წიროვას ვაპირებთ... მაგრამ, ბატონო, ი გარიანის ამბავი არ გამათავებინეთ...

— როგორ არა... მე ველი. აბა სთქვი, რა უნდა გეთქვა?

— მე ის უნდა მეთქვა, შენი ჰირიმე, რომ გარიანის-თანა ცოლ-ქმრული სიყვარული ადამიანებში არც მინახამს და არც გამიგონია. მთელი ორი-სამი დღე დაცალგებული გარიანი არც სკამს, არც სვამს, ბოლოს იმედს რომ გადიწყვეტს, ავა სადმე ფრიალო კლდეზე, თავს ფრთის ქვეშ ამოიდებს და ციკაბ კლდეზე ქვასავით დაეშვება, დაგორდება და თავს იკლამს. აი, ასეთი მეუღლური ერთგულებაა ამ ფრინველთა შორის და აბა, ღმერთი არ არი? კაცმა როგორ უნდა გაიმეტოს მოსაკლავად გარიანი...

— შენი სახელი?

— დემეტრე, შენი ჰირიმე.

— მართალი ხარ, ჩემო დემეტრე. მაგისტანა მეუღლეობა, როგორც მაგ ფრინველთა შორის ყოფილა, ადამიანებში ძრიელ იშვიათია...

— იშვიათი როგორ არ არი, შენი ჰირიმე! თქვენში რა წესია, რა მოგახსენოთ და ჩვენში ჯავახეთში-კი ადათია, რომ ქმრის სიცოცხლის დროს მანდილოსანი მაგრე რიგად უცხო კაცს სახეს არ უჩვენებს; მაგრამ როცა ქმარი მოუკვდება, მას შემდეგ მთელი სახე ახდილი აქვს, მითომ რა არი, ხალხმა დაინახოს და ვისაც ეჭაშნიკება მუშტრის თვალით გაშინჯოს...

კუნძულზედ ნასიამოვნები ჩაესხედით ნავში და ისევ მას-პინძლის სახლისაკენ გავეშურეთ.

შუა ტბაში რომ მოვცურავდით მაშინ გაგვახსენდა ტბის სიღრმე... მაშინ ვიგრძენით, რომ ჩვენი სული მენავეთა ხელშია, რომელიც ერთგულად უსვამდნენ საჭეებს. X)

ქ. აბრამიძე ?

ՀԵՐԱՅԵՆԻ
ՓՈՒԿԱԿՈՒՄ

— შენ, ეი დემეტრე!..

— რაო, ბატონო...

— ე მუყაითად იყავი, თორე, ღმერთმა-კი დაგვიფაროს და ე ნავი რომ გადაგვიბრუნდეს, მშვიდობით, ცოლო და შვილო!.. 60—80 საყენის სიღრმიდგან ვინლა ამოგვიყვანს?

— არა, შენი ჭირიმე, რაც კაცს არ უწერია, არ გადახდება. ნუ გეშინიანთ, ბატონო... პირველი ხომ არ არი... ხემწიფის შვილები გვიცურებია ამ ტბაზე...

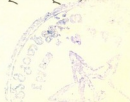
შიშით რა იქნება— „შიში ვერ გიხსნის სიკვდილსა, ცუდია დაღრეჯილობა“, — ჩვენი ბერიკაცი იტყვის ხოლმე.

შიში ტყუილი გამოდგა, მშვიდობიანად მივატურეთ ჩვენი ნავი ისევ მასპინძლის კარებთან და დიდი მადლობა გადაუხადეთ სიამოვნებისათვის.

ბ. ივ. როსტომაშვილმა ჩვენი ტბაზე ნავით სეირნობა ფოტოგრაფიულად გადილო, რომლითაც შეიძლება წარმოდგენა იქონიოთ ამ ტბის და მისი არე-მარის სურათისა (იხ. გვ. 68), აგრეთვე გადილო წითელ საყდრის ეკლესია და თითონ სოფელიც.

სამწუხაროდ, სხვა მაზრებში აღარავინ მიჰბაძა ივანე როსტომაშვილის მაგალითს, რომელმაც მთელი ჯავახეთის არქეოლოგიური ნაშთნი ზედ-წარწერებითურთ ფოტოგრაფიულად და ხელით გადილო და აღწერა. დარწმუნებული ვარ, არც ერთი სხვა მაზრა საქართველოში ასე სავსებით არ არის აწერილი და გადაღებული, როგორც ჯავახეთია, რისთვისაც დიდი მადლობის ღირსია სამშობლოსათვის დაუღალავი მოღვაწე ივანე როსტომაშვილი.

ყველა ჩვენგანს ამდენად რომ შეგნებული ჰქონდეს თავისი ზნეობრივი წმიდა მოვალეობა სამშობლოსადმი, მაშინ რაღა გაუჭირდება ჩვენს მომავალს თაობას!

ტბის მშვენიერ სურათს აღტაცებულნი გავცქეროდით ჩვენმა მასპინძელმა გვიანბო:

— ბორჯომიდან აქ ხშირად მოდიან მოაგარაკენი, განგებ ამ ტბაზე სასეიროდ. თვით დიდი მთავარნიც ხშირად გასულან იმ კუნძულამდე; ხემწიფის შვილმაც (აწ ტახტის მემკვიდრე) ორჯელ ისეირნა და კუნძულზედაც ინადირა.

სანდაძემ ოქროს საათი გვაჩვენა:

— ეს ოქროს საათი ხემწიფის შვილმა მე მაჩუქა და ჩემს შვილებს კიდევ ყველას ვერცხლის საათები დაურიგა. სტუმრად ჩემს სახლში ბრძანდებოდა.

ნამესტნიკმაც (დიდი მთ. მიხ. ნიკ.) მედლით დამაჯილდოვა და ერთი თოფი პიბოდისა მიპოძა. ამ მხარეში განსაკუთრებით მე და ჩემს შვილებს გვაქვს ნამესტნიკისაგან ნება დართული პიბოდის და ბერდანკის თოფები ვიქონიოთ.

ეს, ხომ მოგეხსენებათ, მთა ალაგია და ბერჯელაც გვსტუმრებიან ავაზაკები, თარაქამა ყაჩაღები, მაგრამ ვერას გვაკლებენ.

თ ა ვ ა VI.

ზამთრის სურათი გაყინულ ტბაზე.—დედა-შვილის ბაასი გაყინულ ტბაში თევზთა ცხოვრებაზე.—თმოგველის შენიშვნა ბუნების უცოდინარობაზე.—მეთევზის მარტივი ახსნა.—ორ არშინ ქვევით რატო ტბა არ იყინება?—„გიმნაზისტის“ სისუსტე საკამათო საგანში.—ჩვენ ქალ-ვაჟთ რად არ უყვართ გიმნაზიის დასრულება.—მარტო გიმნაზია ოჯახისთვის ქალს ვერ მოამზადებს.—ცხოვრებაში გამოსადეგ ქალებს უფრო პოლონელი და ნემცები ზდიან.—ქათამაშვილის მოყვანილი მაგალითი.—ოჯახი და ჰარამ-ხანა?—ყოველი ბუნების სხეული სიტბოსაგან განიერდება, სიცივისაგან იკუმშება.—რა ცუდი დღე დაგვადგებოდა, უკეთუ წყალი ამ კანონს დამორჩილებოდა.—„რაც გინდ ყინამდეს ზამთარი“ თევზთა ქეიფს ვერ დაუშლის.—წყალი-სითხე, წყალი ყინული.—წყალი ორთქლი.—ქექა-ქუხილით ყუმბარები დახეთქილი.

ომ ტბის ყურებით ველარ ვძღვებოდით, მასპინძელმა ღიმილით გვითხრა:

— „ჰმ! ნეტა ზოგი ზამთარშიაც გიჩვენათ ჩვენი ყოფა. აქაურობა 8—9 თვე უგზო უკლოდ შეკრულია თოვლისაგან. მაგრამ ჩვენს ბედზე ტბა ისე ძრიელ იყინება, რომ ზამთრობით ჩვენი გზა მხოლოდ ეს ტბა არის და ზედ მთელ ზამთარს ხე-ტყეს ზიდავენ ბორჯომის ტყიდან სომხები და დუხაბორები. მადლობა ღმერთს, ჯერ აქ არავითარი უბედურება არ მომხდარა, რადგან ტბა ძლიერ ღრმად იყინება“.

— „უი! გენაცვალე დედა... საწყალი თევზები, მაშ ზამთარში ხო სულ დაიყინებიან?“ — მიმართა პატარა ქალმა თავის დედას, ჩვენს თანამგზავრს.

— არა, შვილო, რად დაიყინებიან, აკი ზამთარში აქვსთ ხოლმე კალმახი!

— მაშ თუ-კი ჩვენ გვცოვა ზამთარში? ხელ-ფეხი გვაძრება?

— ბატონო თეკლე, გთხოვთ აუხსნათ თქვენს ქალს, რა მიზეზით არ იყინებიან წყალში თევზები—ჩაერია ბაასში ბ-ნი თმოგველი.

— მე რა ვიცი რატომ არ იყინებიან... აგერ, შვილო, მეთევზეებს ჰკითხე და ისინი აგისხნიან.

— გახსოვთ ჩვენი არა ერთი კამათი, ბ-ნო თეკლე. თქვენ იმ აზრისა ხართ, რომ ოჯახისთვის შინაურულად გაზდილი ქალი სჯობიაო; ბევრი სწავლა რა საჭიროა ქალისათვისაო, წერა-კითხვა-კი იცოდეს და მეტს რას აქნევს, ოჯახისთვის ისიც კმარაო. აი ესლა გაქვსთ თვალ-წინ მაგალითი. ბავშვის გონება საზრდოს თხოულობს, მაგის ცნობის მოყვარეობა უეჭველად უნდა დააკმაყოფილოთ, მაგრამ თუ-კი ბუნებას არ იცნობთ, რა პასუხი უნდა მისცეთ? მერე განა მარტო მაგას დაგეკითხებათ?—თქვენი ქალი ესლა 12—13 წლისაა და მაგას ესლა ყველაფერი სურს გაიგოს.

— ბატონო! მაგისთვის რად „სპორობთ“, ჩვენი ჭკუით, იმიტომ არ იყინებიან ამ ტბაში თევზები, რომ ტბა ორ არშინ ქვევით აღარ იყინება. თუ-კი თქვენ თქვენს ოთახებში არ იყინებით, თევზების სამყოფელი ადგილიც ეს ტბა არი. ასე დაუწესებია ღმერთს, ვენაცვალე იმის მადლს—დააბოლოვა მეთევზე დემეტრემ.

— მართალი ხარ, ჩემო დემეტრე, მაგრამ მარტო ეგ პასუხი არ გვაკმაყოფილებს. ჩვენ მიზეზი გვინდა შევიტყოთ, ორ არშინ ქვევით რატომ არ იყინება ტბა,—უპასუხა თმოგველმა და ახლა მეორე ქალს დაეკითხა:

— ქალო, კატო, შენ ხო „გიმნაზისტკა“ ხარ, საგანი ჩვენის ბაასისა.

— Оставьте, пожалуйста!.. ჩვენთვის ეგ არ უსწავლელიათ.

— „ჰო და აბა მიტომ მომიხსენებია თქვენთვის, რო გიმნაზიას გათავება უნდა. ჩვენი ქართველი ქალ-ვაჟნი რის ვაი-ვაგლახით მესუთემდე-კი მიატანთ ხოლმე და მერე მორჩა და გათავდა—ე რუსული ხო ვისწავლეთო (მოღნისთვის) და დანარჩენზე თავი რალასთვის ვიტყვითო. ამ აზრს თავადი უმატებს: მე ისეც „კნიაზი“ ვარ და რომელი „ლიმნაზია“ მომცემს კნიაზობასაო—დეე უბრალო კაცის შვილებმა იტყვონ თავი, რო ხარისხი რამ მოიპოონო. ჰო და იმას მოგახსენებდით, ქალო, კატო, თქვენ რო მესუთიდან არ გამოსულიყავით და ფიზიკა გესწავლათ სულაც არ გეუცხოებოდათ ჩვენი საკამათო საგანი“.

— „უი! ნეტავი არ მინდა, მიუგო ქ-ბა თეკლემ—მე რო ი თქვენი ფიზიკიანი ქალები მინახავს, ერთი იმისთანა შეგხვდეთო ცოლად, ი ოჯახს რო ყირამალა გადაგიბრუნებსთ, მაშინ მომიგონებთ, მართალი ვიყავ თუ არა. ძველად ქართველ ქალს ფიზიკას-კი არ ასწავლიდნენ, ასწავლიდნენ ქმარ-შვილის სიყვარულს, ოჯახის მოვლას, ერთგულებას და „რაც ვის რა ბედმან მისცეს, დასჯერდეს და მას უბნობდესო“. ქართველი ქალი ყოველთვის მორჩილი იყო თავისი ბედისა და რაც უნდა მძიმე ყოფილიყო მესუღლობის უღელი, მის დღეში არ გაუტყებდა სახელს თავის თავს და თავის ოჯახს, თავის ქმარ-შვილს“.

ჩემის აზრით, თუმცა ბ. თმოგველი არც გასამტყუნარია, აბა სწავლა ვის მოსქარბებია, რომ ჩვენისთანა დაქვეითებულ ხალხს სწავლა მოსქარბდეს, მაგრამ ისიც-კი მართალია, რომ მართო გიმნაზიები ოჯახისთვის გამოსადეგ ქალს ვერ მოგვიმ-

ზადებენ. ოჯახისთვის ქალი, ოჯახმავე უნდა აღზარდოს, ამზადოს. მეორეც ესა, თუ ქალს ბუნებითვე დაყოლილი არა აქვს ოჯახის მოვლის ნიჭი, აქ ან სწავლა რა "შუაშია", ან უსწავლელობა. ქარაფშუტა ტიკინა ქალებს, რომელთაც თავის სიცოცხლის მიზნად, მხოლოდ მოლაზე ჩაცმა-დახურვა და ტანცი-მანცი მიაჩნიათ, სწავლა-დასრულებულებშიაც შეხვდებით და უსწავლელთა შორისაც. აგრეთვე ქმარ-შვილის მოყვარულ, ოჯახისთვის თავდადებულ მოყაირათე ქალს უსწავლელებშიაც იპოვით და ნასწავლებშიაც. მკითხველი დამეთანხმება, რომ ცხოვრებაში გამოსადეგ ქალებს უფრო პოლონიელნი და ნემცები ზრდიან. ეს ხალხი გარდა გიმნაზიურ სწავლისა, ოჯახში და პროფესიანალურ სკოლებში ასწავლიან ყოველივე იმას, რაც მომავალში საჭიროა მათთვის ოჯახის მოვლისთვის და ცხოვრებაში გამოსვლისთვის. ამიტომაც რაც უნდა დიდებულ მაგნატის და მდიდრის ქალიც იყოს უეჭველად ასწავლიან ოჯახის მოვლას, ქრა-კერვას და მზარეულობას, რისთვისაც მზარდ ქალებს, თუ რამდენიმეა ოჯახში, თითო კვირის ჯერი აქვთ და ამ ერთ კვირას მთელი ოჯახის მოვლა, თადარიგი მორიგ ქალს ეკითხება.

ამ აზრს დამოწმა ბ. ქათამაშვილი, რომელმაც გვიამბო: — „ერთი კაი ნაცნობი ქართველი ინტელიგენტი მყავს, რომელმაც ვარშავაში ყოფნის დროს ეხლახან პოლონიელი ქალი შეირთო. ქალი გამაჩენილი გვარისაა, სწავლა დამთავრებული და კონსერვატორია გათავებული, ყველა ამას დაუმატეთ 15 ათასი მანეთიც ქრთამი. ახლა გაკვირვებულს ვართ. ეს ქალი პატარა, 10—12, წლის ბიჭით იოლას მიდის და მთელი დღე ფეხზე ტრიალებს — მზარეულიც ის არის, მოახლეც და მოსამსახურეც... გაკვირვებულს ვართ. ჩვენი ქალი, — ცოდო გამეღვენებული სჯობს, — ჩვენი ქალი ვერ იზამს ამას და აბა როგორ ვსთქვა ტყუილი. ახლა უყურეთ ამ პოლონელ ქალს,

როცა სადარბაზოდ ან სასეირნოდ გამოდის, იმაზედ დამას ჩვენს ქალაქში ვერც-კი შეხვდებით. აი ქალი ამას ქვია... დაილოცოს იმის აღმზრდელი...

„ჩვენ დედებს-კი საკვებურად ის მიაჩნიათ: „ისე გამიზღია, ვენაცვალე ჩემს ლოლას, რომ ხელი არაფერზე გაუსვრია—სამზარეულოში ფეხი არც-კი შეუდგამსო“. „მახლას! რას იზამ... მერე-კი ვჩივით, ყმაწვილებს ვამტყუნებთ, ოჯახზე გული რადა აქვსთ აცრუებული, რატომ ცოლს არ ირთავენ, ოჯახობას არ ეკიდებიანო. არა, ერთი მიბძანეთ, მუქთა ხორა ცოლი ვის რა ქირად უნდა!—„მაქამეთ, მასვით, მოდაზე ჩამაცვით, მასეირეთ, გამართეთ“... ე... მერე... გარჯა?... „დიხს, როგორ არა, უკაცრაოდ! მე შენი „კუხარკა“ როდი ვარ“. აი ჩვეულებრივი პასუხი ზოგიერთა ქალისა—ოჯახის დედა ბოძისა...

„უკაცრადად-კი ვახლავართ, და ამისთანა ქალების ალაგი, პატიოსანი ოჯახი-კი არა, ჰარამხანაა!“

— „ბატონო... ე სიტყვა ბანზე-კი ნუ აავდეთ, ერთი, თქვენებურად აგვიხსენით, მაშ რა მიხეზია, რომ ზამთრობით ტბაში თევზი არ იყინება—მიმართა ცნობის მოყვარე მეთევზე დემეტრემ ჩვენს აყლაყულა თანამგზავს.“

— „საქმე ხო ცოდნა არ არი, ჩემო დემეტრე, საქმე ის არის, რომ მე შეიძლება ვერც-კი მოვახერხო ქართული ენით გასაგებად ავხსნა...“

— ე, შე დალოცვილო, და მა რიღას ქართველი ხარ, თუ-კი ქალთულოც არ იცი. მა რიღასთვის გაწუა ქართველმა დედამ ი ტკბილი ძუძუ, —მიუვო დემეტრემ.

— ისევ შენ გვიამბე —სთხოვა აყლაყულამ თავის ამხანაგს ბ. ვარძიელს და ესეც არ დაჰზარდა:

— „დიდის სიამოვნებით, მაგრამ ჩემის აზრით მეთევზემ, თავის გამოცდილებით, საკმაოდ ახსნა. მაგაზედ მეტად-კი ან

რა საჭიროა, რომ ეგ საგანი ყველამ უეჭველად მეცნიერულად იცოდეს — ცხოვრებაში რა გამოსადგება. თუმცა-კი ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენი დროის საუკეთესო მეცნიერთა აზრით, ვინც ბუნებას არ იცნობს და ბუნების მეცნიერება არ შეუსწავლია, იმას არავითარი უფლება არა აქვს თავის თავს განათლებული კაცი უწოდოს. მართლაც და ბუნების უცოდინარი განათლებული კაცი ემსგავსება ჩვენს შინაურ უმეცარ ექიმებს, რომელთაც ადამიანის არც ანატომია იციან, არც ფიზიოლოგია და მკურნალობას-კი ჩემულობენ“.

ბოლოს ბ. ვ. პირდაპირ გადავიდა სამეცნიერო საგანზე:

— „რალა თქმა უნდა, დილაც საინტერესოა ვიცოდეთ, ასე საშინლად რო იყინება ზამთრობით ეს ტბა, რატომ კალმანხი-კი არ იყინებიან. მაგრამ წინაღვე ბოდიშს ვიხდი, თუ ადვილ გასაგებ ენით ვერ აგიხსნათ...“

„საქმე იმაში მდგომარეობს, ბატონებო, რომ ბუნებას ჭკუას ვერ ვასწავლით, თავის ოჯახში ყველასათვის სარისტა, წესი და რიგი მიუტია. ყველგან და ყველათურში შესანიშნავად აქვს დაცული ოჯახის ყაირათი და თადარიგი.“

აქ დემეტრემ ერთი ორი ამოიკვნესა...

ხოლო ბ. ვ. განაგრძო: !

— „ბუნებას ბევრი დაურღვეველი, გადაუვალი კანონები აქვს, რომელნიც განაგებენ მთელ მსოფლიოს. ამათ შორის ერთი კანონია, რომლის ძალითაც ყოველივე სხეული ბუნებისა სითბოსაგან განიერდება, ფართოვდება და სიცივისაგან იკუმშება, პატარავდება.“

— Примѣръ! — წამოიძახა აყლაყულამ.

— „მაგალითად, გენახებად უთოოდ, როცა მქედელს უნდა, რომ ურმის თვალს რკინის სალტე გადაუჭიროს, მაშინ მქედელი ძალზე გახურებულ რკინის სალტეს ჩააცვავს ხოლმე ურმის თვალს და იმ წამსვე ცივ წყალში აციებს“...

— მართალი ბძანებაა, შენი ქირიმე — წარმოსთქვა რემ — როცა მქედელი რკინის სალტეს აკეთებს, განგებ აკლებს ზომას, ასე რო ცივი სალტე ურმის თვალს სრულებით ვერ ჩეცმის და იმიტო აცხელებს სალტეს, რომ გაგანიერდეს და ადვილად ჩაეცვას ურმის თვალს. მერე რაკი გაცივდება სალტე თავის ზომისა დადგება, ურმის თვალს მოეჭირება.

— ვიწრო ფეხთსაცმელი, შეიძლება იმდენად არ გაწუხებდეს — მოიყვანა მაგალითი აყლაყულამ, — მაგრამ აბანოში ბანების შემდეგ რამდენს ვეწვალებით ხოლმე, ვიდრე ვიწრო ფეხთსაცმელს ჩავიცვამდეთ.

— „მაშასადამე — განაგრძო ბ. ვ. — რაც მეტად ცხელდება რაიმე სხეული, იმდენად მისი მთელი გარსი (объем) უფრო, მატულობს, მეტს ადგილს იჭერს და მჭიდროება (сжывление), აგრეთვე სიმკვრივე (плотность) სხეულს აკლდება, თანაც წყალში სუმბუქდება.

პირ-იქით, როცა სხეული ცივდება და რამდენადაც ძრიელ ცივდება, გარსში კლებულობს, მჭიდროვდება, იკუმშება, მკვრივდება და მძიმდება.

„წყალი რო ამ კანონის ძალას ემორჩილებოდეს, მაშინ, თქენი მტერი! ზამთარში ტბა-მდინარენი და ზღვა-ოკეანენი სუ მთლად გაიყინებოდნენ, ზედა პირიდგან ძირის ძირამდე ყინულის ლოდად გარდაიქცეოდნენ.

მაგალითად, ზედა პირი ტბისა გაიყინებოდა თუ არა დაიძრებოდა, ახლა ყინულ ზეით მოქცეული წყალი გაიყინებოდა, დამძიმდებოდა, კვლავ დაიძრებოდა და კიდევ და კიდევ. რალა თქმა უნდა, რომ ყინულში ყოველივე სიცოცხლე მოიშობოდა, წყალთა ცხოველნი მთელ ქვეყანაზე გაწყდებოდნენ. ეს-კი წარმოსადგენადაც ძნელია, რადგან დასაბამიდგანვე სიცოცხლე ჯერ წყალში გაჩნდა და მერე ხმელეთს მოეფინა“.

— „კაი საქმეც დაგვემართებოდა, თქვენმა მშემ, რო წყალ-

საქართველოს
ქრონიკული

თა ცხოველნი გაწყდნენ,—ჩაერია ლაპარაკში ჩვენთანავე და.
და. — რას ბძანებთ, რამდენი მილიონი ხალხი დარჩებოდა მშვი-
ერი. არამცთუ წყალთა ნაპირების მცხოვრებთა, არამედ მთე-
ლი სახელმწიფოთა კეთილ დღეობა და ხალხთა სიმდიდრე
წყალთა ცხოველების ნადირობაზეა დამოკიდებული“.

— „ისიც-კი უნდა წარმოვიდგინოთ, — დაიწყო ისევ ბ.
ვ. — ტბა-მდინარენი და ზღვა-ოკიანენი მთლად რომ იყინებოდ-
ნენ, ამ სისქე ყინულს ან-კი რა გააღიბებდა!? თორმეტი მზე,
მგონი თორმეტი ზაფხული რომ ცდილიყო ვერას დააკლებდა.
„კიდევ ამიტოა, ბუნება ბრძნულად მოიქცა და გზა აუხვია
თავისავე კანონს, რადგან მისი ოჯახისთვის გამოუხადებარი და
გამანადგურებელი იქნებოდა.

„ბუნებამ წყალს და მხოლოდ წყალს, სულ სხვა, განსა-
კუთრებითი თვისება მიანიჭა. ეს შესანიშნავი განსხვავებითი
თვისება-კი იმაში მდგომარებს, რომ როცა ზამთრის პირას სი-
ცივე ჩამოვარდება და ჰაერის სითბო 4⁰ გრადუსამდე ჩამო-
ვა, ამ დროს წყალი იკუმშება, მომატებულად მჭიდროვდება,
გარსში კლებულობს და შედარებითი წონაშია (УДЕЛЬНЫЙ
ВѢСЪ) მატულობს. 4⁰ სითბოს წყალი რაკი გადასცილდება,
სათბო დაადგება თუ სიცივე. ეგ სულ ერთია, მაინც განაგრძე-
ბა, ფაქტობრივად.

„როგორც საზოგადოთ, ისე ამ ჩვენი ტბის წყალი, რო-
ცა ზამთრის პირას 4⁰ სითბოსი გახდება, ძირის სართული წყალ-
ზე უფრო მძიმე შეიქმნება და ამიტოა ტბა ჩასძირამს ამ დამ-
ძიმებულ ზედა პირა წყალს; ხოლო მის მაგიერ ძირიდგან სუ-
ბუქი წყალი ზევით ამოვა, აქ ისევ 4⁰ სითბოს შეიძენს, დამ-
ძიმდება და ისევ ქვევით ჩავა, ჩაიძირება. ამ გვარად წყლის
ნაკადულნი განუწყვეტლად აღი-ჩადიან, ვიდრე მთლად ტბა
ერთნაირ ტემპერატურისა, 4⁰ სითბოსი, შეიქნება.

„მერე ზამთრის სიცივე-ყინვები რომ დაიჭერს, ტბის ზე-

და პირი მეტად გაცივდება, წყალი იყინება, ე. ი. წყალი სითბოს ქვევით ჩამოდის, 0⁰ იყინება და შეკუმშვის მაგიერ, რაც სხვა სხეულს უქვევლად დაემართებოდა, წყალი-ყინული განიერდება და შედარებითი წონაშიაც კლებულობს, სუმბუქდება.

ამიტომაც ყინული წყალზე გაცივებით სუმბუქია და ტბაზე ჩატების დროს ატივტივებული დაცურაობს.

„მდინარენი-კი სხვათა შორის, მთლად იმიტო არ იყინებიან, რომ განუწყვეტელ მოძრაობაში არიან და საცა მოძრაობაა იქ უქვევლად სითბოც იბადება. მეტადრე ჩვენი გიჟი მდინარენი, გააფთრებული ქვიდგან ქვაზე რო დახტიან, ძნელად იყინებიან და მხოლოდ იმ ალაგას, საცა მდორედ მომდინარებენ.

„მაგრამ ზღვა-ოკეანენი და ტბა-მდინარენი მაინც ძრიელ ღრმად გაიყინებოდნენ, თუ რომ ბუნებაში არ არსებობდეს ყოვლად ძლიერი დაბრკოლება—ფარული-სათბო (скрытая теплота).

მაგალითად, ერთ გირვანქა წყალს 79 ერთეული სითბომბალი (теплородь) უნდა წავართვათ, რომ 0⁰ ყინულად გარდაიქცეს. ამას-კი ვერ შესძლებენ თვით ჩრდილოეთის ხანგრძლივი და საშინელი ყინვა-სიცივები.

„ამასთანავე, თითონ ზედა პირი ტბისა, რაკი გაიყინება, როდი-ლა უშვებს სიცივეს ღრმად ტბაში. მაგალითად, შემოდგომის ნათესი ზამთარში იმიტო არ იყინება, რომ თოვლის ქვეშ თბილად ინახება, თოვლის ქობა არ უშვებს მიწაში სიცივეს და უთოვლო ზამთარი თუ შეხვდა, მაშინ ყანები ძრება-ილუპება...

„არც ზაფხულის სიცხე ჩადის წყალში ღრმად, რადგან წყალი ცუდი გარდამტემა (плохой проводник) სითბოსი. ამიტომაც არი, რო ღრმა ტბის გულში, წყალი ზაფხულ-ზამთარ

გამუდმებითი ოთხი გრადუსი სითბოსია და ცხოველთა რეზერვა წყალში ყოველ დროს ერთნაირ ტემპერატურაში (4⁰) სწარმოობს“...

— ი შენი დედამა ცხონდა, ბატონო, ეგ-კი მართალი ბძანებაა, ჩაერია ლაპარაკში მეტევეზე დემეტრე—ზამთარში რო თევეზე მინადირია, ამოიღებ თუ არა წყლიდან სახეველს, დიდ ყინვაში უეცრივ გაითოშება ხოლმე და წყალში რო ჩავაგდებ, ისევ ლხვება-რბილდება. მაშ სჩანს, ბატონო, წყალი ჰაერზე უფრო თბილი ყოფილა. ჰო და რაღა თქმა უნდა „რაც გინდ ყინამდეს ზამთარი“ თევეთა ქეიფს ვერ დაუშლის!

— „ჰაი, ჰაი! რო იქეიფებენ!? არა ხნავენ, არა თესვენ, ბატონს ხარჯს არ აძლევენ და მოვახშეს ქედს არ უხრიან—თავისუფლად, უზრუნველად ცხოვრობენ. მათ კარს წვიმისა და მზის მეტი არაფერი მიადგება. ჰაერი იმდენად არის წყალში განზავებული, რომ რამდენიც სჭირია თევეს, სისხლის დასაწმენდათ, ლაყუჩებით სუნთქავს—წყალს პირში იგუბებს ხოლმე და ლაყუჩებით სცლის*).

„მოუნდა თევეს ცურვა? ვინაა დამშლელი—ტანის მოყვანილობა, ბოლო, ბუშტი და ფრთები საგანგებოდ ცურვისთვის აქვს მოწყობილი—გაარტყამს პრტყელ ბოლოს მარჯვნივ, გაარტყამს მარცხნივ—წინ გასრიალდება, ფრთებს საქესაებ მოუსვამს და საითაც უნდა იქით მიტრიალ-მოტრიალდება; გაჰბერავს ჰაერით საცურავ ბუშტს—დასუბუქდება, ატივტივდება, ზევით ახტება; დაჰფუკამს ბუშტს—დამძიმდება, ქვევით ჩავა, ჩასრიალდება და არის განუწყვეტელ სიამოვნებაში. მოსშივა და, ჩემმა ღმერთმა, ვერ იშოვის საზრდოს—მხედველო-

*) ნაღუდ გაციებულ წყალში ცოცხალი თევენი რამდენიმე წუთში კვდება, რადგან წყალი როცა დუღს ჰაერს ჰკარავს.

Handwritten signature

ბა საკვირვლად კარგი აქვს და აგერ ტბა სავსეა წყრილმან-
ცხოველებით და ქიქყინებით: ინავარდე, ინალირე, ინალიმე—
ბუნების სუფრა უხვია.

დაუდგება თევზს დრო და ბუნებას მოვალეობას გადუხ-
დის—თავის მსგავსის შესანახად, შთამოგების გასამრავლებლად
ათი ათასობით, ასი ათასობით და მილიონობით კვერცხს (ქვი-
რითს) სდებს და აღარაფერს ზრუნავს, თითონვე გამოიჩეკე-
ბიან, კვერცხის ყვითელი საზრდო ჰყოფნით და მერე-კი დეე
თითონ ისაზრდოონ—წყალში საკვებავი მზა-მზარეულია, მხო-
ლოდ ყბა გააღე და იცურავე. წყალში იმდენად გაქირვებუ-
ლი არ არი ბრძოლა არსებობისთვის“.

— „ი... ი თქვენი ღმერთის ქირიმე, თქვენი ღმერთისა!“ —
წამოიძახა დემეტრემ და ჩვენც ყველანი დიდად ნასიამოვნები
დავრჩით და გულითადი მადლობა გადაუხადეთ ორივე ლექ-
ტორთ.

გამოვემშვიდობეთ ჩვენს ჰურად მასპინძელს ალექსი სან-
დაძეს და მისი მადრიელნი გზას უინათკენ გაუდექით. მთელი
7—10 ვერსი გზა სულ ტბის ნაპირას მოსდევს. გზად მომავალთ
ლექციის შთაბეჭდილება გამოგვყვა და ტბის მცქერელნი ისევ
წყალზე და მის თვისებაზე ვბაასობდით. მართლაც და წყალი
საზოგადოთ ძრიელ საინტერესო სხეულია და ბევრი შესანიშ-
ნავი თვისებაც სჭირს, როგორც ფიზიკური, ისე ქიმიური. აი,
თუ არ გამიწყრებით წყლის ორიოდე ფიზიკურ თვისებას კი-
დეე მოვახსენებთ:

წყალს ყველანი ვიცნობთ, თხელი სხეულია, რომელიც
ძრიელ გავრცელებულა დედამიწის ზურგზე—მოგახსენებათ, რო
სამი წილი ხმელეთისა წყალს უჭირავს. მაგრამ სხვაფრივაც
ძრიელ არის გავრცელებული, თუმცა-კი ისე აშკარად არა სჩანს.
მაგალითად, ჰაერში, ორთქლად ნაქცევი, აღორთქელილი და-
ცურაობს და მერე სიცივე რო დაჰკრავს, შეკუმშული ქვეყა-

ნადვე გვევლინება ვითარ თოვლი, წვიმა, სეტყვა, თოვტილა, ჯანლი და სხვ. როცა ჰაერი (40%) ორმოც პროცენტზე ნაკლებ შეიცავს ალორთქვლილ წყალს, ამ გვარი ჰაერი სასუნ-თქველად აღარ ვარგია—ხმელია და სულს ხუთამს. ხოლო ის ჰაერი, რომელშიაც 80% მეტი ურევია ალორთქლილი წყალი, ნოტიოდ ითვლება.

ამასთანავე, ყველა მცენარეთა და ცხოველთა სხეული ქარბად შეიცავენ წყალს. მაგალითად, ხის ნაჭერი ჯერ ნედლი აწონეთ, მერე ფურნეში გაახმეთ, მაშინ შეიტყობთ რამდენსაც დაიკლებს. ესთქვათ რომელიმე ცხოველი, და თუ გინდადამიანიც, იწონს 150 გირვანქას, ფურნეში რა გავახმოდ ერთი ფუთი ძლივს-ლა დარჩება, ესე იგი, 110 გირვანქა ორთქლად დაიკარგება, რადგან წყალი იყო. ამ გვარად, როცა ხორცს ყიდულობთ იცოდეთ, რომ ფულის წყალშიაც აძლევთ, რადგან ორ გირვანქა ხორცზე გირვანქა ნახევარი წყალი მოდის და ნახევარი გირვანქა მაგარი სხეული. ბოსტნეულობა და ყველა გვარი მწვანელიც ხო ბლომად შეიცავენ წყალს. მაგალითად: ისპანახი შეიცავს 88% წყალს, ახალი კართოფილი 75%, კიტრი 95%, ახალი კომბოსტოს თავი 85% და სხვ...

წყალი სამ გვარ მდგომარეობაშია ცნობილი. პირველი, რომ სითხეა, თხელი სხეულია; მეორედ, რაკი სითბო 4° ზევით დაადგება, მაშინ წყალი გარსში მატულობს, ფართოვდება, მერე 100°-ც. სიცხეში დულს და ორთქლად, გაზად გარდაიქცევა; მესამედ, ვიცით, რომ რაკი 4° სითბოს ქვევით და ქვევით დაიწვეს და სიცივე დაადგება 0°, იყინება და მერმედ დიდი სიცივისაგან ქვასავით მაგარ უჩუქად გარდაიქცევა და იმავე დროს გარსში მატულობს და სუმბუქდება.

რომ წყალი გაყინვის დროს განიერდება და საშინლად ფართოვდება ეს ადვილი დასამტკიცებელია. ჩაასხით წყალი ბოთლში პირთამდე და გარეთ სიცივეში დადგით როცა ჰყი-

ნავდეს. თუ ბოთლი უძრავად იდგება, შეიძლება თითქმის სიცივეშიაც არ გაიყინოს, მაგრამ საკმაოა ცოტათი შენდროთ, ან ყინულის ნაქერი ბოთლის პირთან წყალს მიაკაროთ, ამ დროს წყალი ყინულად გარდაიქცევა, გაგანიერდება, გაფართოვდება და ბოთლში ტევა რო აღარ ექნება, ბოთლს საშინელის ძალით დახეთქამს, ლუკმა-ლუკმა აქცევს. ან-კი რასაჰირა ამის ცდა, ჩვენში ყველა დედაკაცმა იცის, რო ზამთარში სამსე კოკას გარეთ არ დასდგამს— „წყალი არ გაიყინოს და ე კოკა-კი არ გასქდესო“...

კოკა ან ბოთლი რა ბძანებაა. წყალი გაყინვის დროს ისეთის საშინელის ძალით განიერდება ხოლმე, რომ ბოთლის მაგივრად გინდ სქელი რკინის ჭურჭელი იხმაროთ, მაინც ვერ გაუძლებს და ჭექა-ქუხილით დაიმსხვრევა. ბევრჯელ სცადეს (იულიამი), განგებ თუჯის ყუმბარაში (ზარბაზნის ტყვია) პირთამდე ჩაახხეს წყალი, დაუცეს რკინის საცობი ჭახრაკიანი და ზემოდგანაც საცობზე დააწყეს მძიმე ტვირთი, მაგრამ აი შენც არ მომიკვდე! რაკი ყუმბარაში წყალი ყინულად გარდაიქცა, მსწრაფლვე საცობი (პრობკა) ამოისროლა და საშინელის ხმაურობით ყუმბარა ნაქერ-ნაქერ დაამსხვრია— გეგონებოდათ ზარბაზანი გავარდაო.

ნაწილი მესამე.

ერთი კუთხე ჯავახეთისა.

რო გავიარეთ, ჩვენმა ზაქარომ განგვიცხადა: „ბატონო, ხურჯინმა მთელი დღეა წელი მოსწყვიტა ცხენს და ეს საგნალი შინვე ხო არ უნდა მივიტანოთ“. მოგვეწონა ზაქაროს პრაქტიკული ქკუა. ავარჩიეთ დაჩრდილული მწვანე ადგილი და თივის ბულულთან ხელად სუფრა გავშალეთ. სწორე მოგახსენოთ სამხარი ყველას ძრიელ გვიამა, ასე გემრიელად, ასე მადიანად მგონი მის დღეში პური არ გვექამოს. დიახ, ასეთი გავლენა აქვს სუფთა ჰაერზე მოძრაობას! საყველაწმინდოს შემდეგ ერთმანეთს გამოვეწვიდობეთ და მოგზაურთა გუნდი შუაზე გაიყო—ნახევარი შინ წავიდა, ქალების ურემს გაჰყვა და ჩვენ-კი მარცხნივ გავწიეთ ხუმრისისაკენ.

მზე სრულებით ჩავიდა, ჩაიმალა, მაგრამ მისი ცეცხლები სხივები ცაში ღრუბლებს ჰფერავენ და სამსარის მთის ქედზედ ნასროლი, გაფანტული, დაქანცულნი სთვლემამდნენ, ბინდი სინათლეს შეებრძოლა. დედამიწამ ახლა მეორე გვერდი მიუცხუნა მზეს—ჩვენ გვიბნელდება, სხვებს უნათლებათ.

ზაქარომ დაგვაჯერა: „მაგრე-კი არა, დედამიწა ზღვაზე სდგასო და ორი ვეშაპი თევზი იმაგრებენო; ახლა მზე იმ ზღვაში ჩავიდა, იქ იბანებს, ამაღამ დაისვენებს და ცისკრისას ისევ აღმოსავლეთიდან მოგვევლინება ახალის ძრიელგებითაო“.

— „მაგრე-კი არა, ზაქარო, ის რაღათ დაგაიწყდა, მზე—ქაბუკია, ი ზღვის ხელმწიფის ქალთან ამაღამ დაიძინებს და დილაზე ისევ ჩვენ დედამიწას ემსახურებაო“—უხუმრა ჩვენმა თანამგზავრმა.

— „არა, ბატონო, ეგ არ ვიცი და ის-კი გამიგონია, რომ მზე ცისკრის ვარსკვლავს ვარშიყებაო, მაგრამ სხივებს ესვრის თუ არა, კეკლუცი ვარსკვლავი სადღაც გაქრება ხოლმე“.

— „გინდა, ზაქარო, გიპოვო ეგ კეკლუცი ვარსკვლავი?“

— „რა ბძანებაა, ბატონო, სად იპოვით“.

— „დაჰკვირვებიხარ როდისმე: მზე ჩავა თუ არა, დასაე-

ლეთზე ზოგჯერ მთვარე და ერთი ბრჭყვიალა ვარსკვლავი წყვილად გამოჩნდებიან ხოლმე?“

— „როგორ არა, მინახამს, ბატონო, აი ძაღზე რო ბრჭყვიანებს, „ყველა ბუზი-ბზუისო, ფუტკართან ყველა ტყუისო“. ე ხო ყველა ვარსკვლავი ანათებს, მაგრამ მაგ ვარსკვლავთან ყველა ტყუიან—მთვარესაც-კი უჯიბრდება ხოლმე. მაგას, ბატონო, ხო მწუხრის ვარსკვლავს უძახიან“.

— „ჰო და ეგ მწუხრის ვარსკვლავი იგივე ცისკრის ვარსკვლავია, თუ იქ მზეს დაწმალა, ხელიდან გაუსხლტა, ახლარაკი მზე თავიდან გაიცილა მთელი მწუხრი მთვარესთან არ-შიყოფს, ეალერსება, ცისა და ქვეყნის საქმეებზე ქორიკანაობს“.

გზამ ისევ ტბას დაგვაახლოა—ტბის პირ-პირ მივდიოდით. კარგა ბინდი შეიქმნა, როცა შამბნარიანი შეღმართი შევიარეთ და სოფ. ხუმრისს მივედით, რომელიც უფრო ნასოფლარსა ჰგავს. რუს-ოსმალოს უკანასკნელ ომამდე აქ და სოფ. მოდევიაში ბერძნები ესახლნენ და ომის შემდეგ ყარსისკენ ითხოვეს, გადასახლდნენ.

ცოტა არ იყოს გაგვიკვირდა, რომ ჯერ აქ, ამ ნასოფლარში სხვა ტომის ხალხი არ დაუსახლებიათ. ქეშმარიტად რო ღირსეული შვილი იყო თავისი ერისა სახელმწიფო ქონებათა აწ განსვენებული გამგე, დიდ-კაცობაშიაც-კი არ ივიწყებდა თავის მოძმეთ და იგინი, როგორც რუსულ გაზეთებიდგანაც ვიცით, ორი ათასამდე ახლად დაასახლა თბილისის გუბერნიაში. ამ საგანმა კამათობა გამოიწვია. აქვე ხუმრისში შემთხვევით შეგვესწორნენ ჩვენი კარგი ნაცნობნი ერთი ბარალელი და ერთიც კოთელიელი. ¹⁾ ამათ შემოგვიჩვილეს:

*) ამ ორიოდე წლის წინად 5—6 სული ქურთი მოინათლა და ახლა ბარალელი და კოთელიელი ამ ქურთების აქ დასახლების საქმეზედ ამოსულიყვნენ.

— „ვერ წარმოიდგენთ, რა შევიწროებაში არიან მამულის უქონლობით ამ ხუმრისის ახლო მდებარე ქართველთა სოფლები, მეტადრე კოთელია, ჭიხარულა და სხვ... მაგრამ განსვენებული გამგეს დროს არამც თუ დასახლების ნებას ვერ მივიღებდით, სახელმწიფო სათიბ-საძოვრების შოვნაშიაც-კი მისგან უპირატესობა სხვა რჯულის ხალხს ჰქონდა მინიჭებული“...

— „მე აქ გასაკვირველად არაფერი მიმაჩნია, ასეთი წესია ცხოვრების მეჯლისზე...“

„გაჭკაჭმა უთხრა ევაკასო,
ჩაკარდი გუფის ხმასაო,
სხვანი ასე ირჯებოან,
შენც აღვიძებდე ჭკვასაო“.

სოფ. ხუმრისი იმავე ტაბიწყურის ტბის აღმოსავლეთ ნაპირზე მდებარეობს. ნახევარი ტბისა ბორჯომის მამულს ეკუთვნის და ნახევარიც სახაზინოა, ჯავახეთშია. ამიტომაც სოფ. წითელ საყდარი ბორჯომისაა, გორის მაზრაზეა მიწერილი, და ხუმრისი-კი ჯავახეთში ითვლება და ახალქალაქის მაზრისაა.

— „აი გიამბობთ რად დარქმევია ამ სოფელს ხუმრისი“, — დაიწყო კოთელიელმა ა. ბ. და განაგრძო: — „აი ეს სოფლები ხო ერთმანეთს გაჰყურებენ... ხუმრისელი ავთანდილი, წითელ საყდრელ თინათინის ეშხით იწოდა, მაგრამ ტბის სივრცე-სიღრმე ხელს უშლიდა. მოგვხსენებათ, თუ კაცმა მოინდომა, შეუძლებელი არაფერია. სიყვარულით გამქვალულმა ბიჭმა ბოლოს ისეთი ცურვა ისწავლა, რომ მთელი ტბა და მისი სიღრმე სახუმაროდ მიაჩნდა; რომ დაღამდებოდა, ტბის იქითა ნაპირას გოგო დაიჭერდა ანთებულ მკვარს და ამ ნიშანზე აქედან ეცემოდა ბიჭი ტბას და 3—4 ვერსის მანძილზე ცურვა-ცურვით ხელად გოგოსთან გაჩნდებოდა. დიდხანს სტკებოდნენ ქალ-ვაჟი სიყვარულის ცეცხლის შრეტით, მაგ-

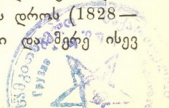
რამ ამათაც ჩაჰშხამდათ ნეტარება—თაფლი ძიმწარედ გაცდებოდა, მოგეხსენებათ ანდაზა: „რასაც კაცი თავის თავს უზამს, მტერი ვერ უზამსო“. ერთხელ გოგომ უხუმრა თავის მიჯნურს: „მე რომ მკვარი არ აგინთო, შენ ვერც-კი მომაგნებო“. ბიქს ცოტა არ იყოს ეწყინა.

— „მე ხუთ ვერს ტბას მკერდით ვაპობ და ეს რეებს მეუბნებაო!?“ — ქალმა განაგრძო: „ი მტყუანს ძირძიდა, რომ ყველაფერი ჩემი უნარიაო“...

გაიარა კარგა დრომ და აკი უხუმრა გოგომ! ერთ ღამეს, კუმეტ ბნელაში, ი დალახვრილმა, ჯერ აანთო მკვარი და მერე, როცა ივარაუდა, ახლა-კი შუა ტბამდე იქნებოა, გოგომ მკვარი გააქრო. ბიქმა, გზა-კვალ დაბნეულმა, უნიშნოდ, წყვილი ბნელაში ცურვით ნაპირს ველარ მიაგნო, იტრიალა, იტრიალა და მკლავებ მოდუნებული ტბის უფსკრულში შეთაინთქა. ეს ამბავი გოგომ შეიტყო თუ არა—დაუდგა თვალი—გაგვიდა მწუხარებისაგან და ისიც ტბაში გადავარდა, რომ საფლავიც ერთი ჰქონოდათ და მეგობარნი სულნი საიქიოსაც ერთად შემტკბარიყვნენ. ხალხმა სთქვა: „ეს ვერაფერი ხუმრობისი (ხუმრობა) იყოო?!...“

ესევე ლეგენდა მე გამიგონია ფარჯანას ტბაზე (უდიდესი ტბა ჯავახეთში)—ფარჯანელი გოგო მკვარს უნათებდაო და გამოღმიდგან, ქაროღლის მთის ნაპირებიდგან ბიქი ჰეჰეჟა ფარჯანასაზე ამ შუქზე ტბაში ცურვით გადიოდაო. ბოლოს ესეც გოგოს მუხანათობით ტბაში დაიღუპა და მას აქეთაა ტბას ფარჯანა ეწოდაო.

იმ ღამეს ხუმრობისში გაგვიმასპინძლდა ქართველი მაჰმადიანი სულეიმანა, რომელიც აქ ძველის ძველადვე, მამა-პაპითვე მკვიდრობს, ბინადრობს თავისი სამიოდე კომლი მეზობლით. ის ბერძნები რომ ყოფილან, ისინი პასკევიჩის დროს (1828—30) იყვნენ ოსმალეთიდან გადმოსახლებული და მერე ისევ

ყარსისკენ გადასახლდნენ. ხოლო ხუმრისში ძველად ველთა სიცოცხლე სდულდა და ახლა-კი მოწმად საქართველოს აქ მეფობისა სულიემანა-ლა დაგვრჩენია, რომელსაც ამ ათიოდე წლის წინედ თავის ბებია ქრისტიანულის წესით დაუმარხავს.

აქვე არის თლილი ქვით ნაშენი ეკლესია წმიდა გიორგის სახელობაზე. მლოცველები, მეტადრე ზაფხულობით, იაილებიდან მეცხვარე მწყემსნი ბევრნი მოდიან—თუშები, ქიზიყელები და სხვ... ეკლესიას მნათედ თკითან სულეიმანა არის, გასაღებიც მას აბარა და სახთლებსაც სულეიმანა ჰუდას.

ჩვენი მასპინძელი ქართულის პურადობით დაგვიხვდა. ვახშამზე ლაპარაკი ისევ მწვავე საგანზედ, მამულის თაობაზედ, ჩამოვარდა. მოგვხსენებათ, გლეხ-კაცისათვის პირველი საგანი და სახსარი ცხოვრებისა მამულია, მიწაა და მის თვისება-რადენობაზეა დამოკიდებული არამც თუ მისი ცხოვრება და კეთილ-დღეობა, არამედ მთელი სახელმწიფოსი, მთელი ქვეყნისა.

„მიწას მხოლოდ უკვდავი,
 უკვდავიც იგი ურია,
 რა ურსაც უუარს გუთანი,
 სამშობლას მიწა-წყაღია“...

ღიად ამ მიწას გლეხ-კაცი მთელი თავისი სიცოცხლით ეკიდება, ეჯაჯგურება, შავ მიწას ჩაჰყურებს და მის გულიდგან ელის ხსნას ყოველივე გაჭირებიდგან. მტერსაც მითი უნდა გასცეს პასუხი და მოკეთესაც.

„მიწა ვარ ნადაგ მენა,
 ბეჩავი გლეხად შობილი,
 მიწას ჩემი დედ-მამა,
 ჩემი და, ჩემი ძმობილი“...

ოცხალია—მიწა ინახამს, მოკვდება და ისევ მიწაში უნდა შეინახოს, მიწადვე უნდა მიიქცეს.

ტყუილად-კი არ ქადაგებენ მეცნიერი ხალხი, რომ მაწა მაწის მუშაკს, მაწის მოქმედს უნდა კეთხოდავსო, ვინც მიწაში ოფლსა ღვრის, პატრონიც იგი უნდა იყოსო, მაგრამ ბევრი წყალი ჩაივლის, ვიდრე ხალხთა შორის ცხოვრება და საციალურ-ეკონომიური დამოკიდებულება ნორმალურად მოეწყობა და კაცი—მსკენი, კაცი—აღმაანად გარდაიქმნება.

როგორც აღმოჩნდა ვახშამზე ლაპარაკიდგან, სულაც არ დავიწყებიათ არც ხუმრისის და არც მოდგეის მამულები.

ოცი კომლი ყოფილა ამორჩეული შორეული სოფლის მერენიელნი სომეხნი ხუმრისში დასასახლებლად. ამაზე საქმე წარმოობდა კიდევ, მაგრამ მერენიის სოფლის საზოგადოება ერთმანეთში ვერ მორიგებულა—არ დათანხმდა მარტო ოც კომლს ესარგებლა ხუმრისის მამულებით. ბოლოს სასოფლოდ უთხოვიათ და ახლა ხუმრისი თავისი სათიბ-სახნავ-საძოვრებით იჯარით აქვთ მერენიელებს 600 მანეთად წელიწადში.

მოდგეის მამულები-კი, რომელიც ჭიხარულაზე ახლოა, ქართველთა ნასოფლარია, ეკლესიაც მათი დგას, აზავრეთელ სომხებისთვის მიუციათ იჯარით 400 მან. წელიწადში.

—“ამ გვარად ქართველები-კი ჩვენი მამა-პაპეულიდამ პირში ჩალა-გამოვლებული დავრჩით“... დააბოლოვა ბასი იმავე კოთელიელმა...

მაგრამ, განა არის რამე აქ საწყენი?..—ასეთი წესია ცხოვრების მეჯლისზე... „ბავშვი თუ არ იტირებს, დედა ძუძუს არ მისცემს“...

მე ვუსაყვედურე: ქართველებს შნო და უნარი არა გაქვთ, უთაურნი, დაუდგვარნი ხართ, ყველაფერს მოხერხება უნდა, ცხოვრება ჭკუის ბრძოლაა, „ერთი ხიდან ჯვარიც გამოიქრება და ნიჩაბიც“-მეთქი.

— „ე, შე, დალოცვილო, — მიპასუხა ბარალელმა მწიგნობარმა: — რატო ათჯერაც არ მიგვიცია თხოვნა: შევიწროებულნი ვართ და ნება მოგვეცით ხუმრისში დაესახლდეთ ოციოდე კომლი ქართველი, მაგრამ რას იზამთ, ორჯელვე უარი მოგვივიდა, მესამედ, აი, ამან, სულეიმანამ და მისმა მეზობლებმა მოწმობა მოგვცეს“ (პრემное свидѣтельство)...

— „ღიახ, შენი ჭირიმე, მართალი მოხსენება გახლავთ“, — დაემოწმა სულეიმანი — ჩვენ ქალღიმიე მივეცით; რადგან აქ უწინაც ქართველებს უცხოვრია და მათი ეკლესიაც არის, ოღონდ ქართველები გადმოასახლეთ და ჩვენს საკომლოებში მივიღებთო“...

— ეს მოწმობა არხით წარვადგინეთ და შემდეგი „რეზოლიუცია“ გამოვიდა: „преимущество будет дано Мереційцамъ“ — უპირატესობა მერენიელებს მიეცემათო, — დაასრულა ბარალელმა.

სამართალი მოითხოვეს ვსთქვათ, რომ როგორც აღმოჩნდა, ეხლა ხან ჩემ-მიერ შეკრებილ ცნობებიდგან, მართლაც და მერენიელ სომხებისთანა შევიწროებული სოფელი მთელ მაზრაში არ მოიპოვება. გარემოებას ისე მოუტანია, რომ მამულების გაზომის დროს ზოგი საბატონოდ ჩამოუთლიათ, ზოგი სახაზინოდ და თითონ სოფელი-კი უმიწოდ დარჩენილა, რის გამოც საშინლად არიან დაღატაკებული და ყელთამდე ვალებში იხრჩობიან.

მაშ ჩანს ჩემი ბარალელი ქართველი იმიტო თუ ცხარობდა, რომ ქართველების ნასოფლარი სომხებს რად უნდა ერგოთო.

მომავლენა შემდეგი ანდახა: ერთ კაცს წისქვილი ვალში გაუყიდეს და მერე კუნჭულებში რაღაცას დაუწყო ძებნა.

ჰკითხეს: „კაცო, აქ რაღას დააფრატუნებო?“

— „ღამაცათ ერთი! სარეკელი დამეკარგა და იმას დავეძებო“... ქართველებმა მთელი ჯავახეთი დაკარგეს, სადაც ეხ-

ლა სამოცი ათასი მეტი სომხობა ასახლია და ახლა
ნასოფლარისთვის-კი გული ეწვით...

ეჰ! რას იზამთ, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე...

თ ა ვ ა II.

ხუმრისიდან თრიალეთისკენ. — იგივე ტბა და ამომავალი მზე. — რა უბედურებაა ეს მოტიტვლებული მთები! — უკვდავების წყალი და ჰაერი. — შორს ჩვენგან მიკრობა-ბაცილები. — მთის ხალხი საკვირვლად არჩენს ჭრილობას. — რეცეპტი მათი სასწაულთ-მომქმედი მალამოსი. — ბუნების კალთაზე ოცნებამ გამიტაცა. — ხელმწიფე ვარ ბუნებისა, თუ იგივე უმნიშვნელო ჭია? — მუშა ხარების ქარხანასთან შედარება. — მათი კუჭის საკვირველი მოწყობილობა. — ველურ ფილოსოფოსის ბაასი ხარების ბედნიერებაზე. — ლიპპერტის დასკვნა: ხარია გამარჯვებული თუ ადამიანი? — რითი დაიჭირა კაცმა დღევანდელი საუკეთესო ადგილი ცხოვრების მეჯლისზე? — ბუნება ზოგისთვის დედაა, ზოგისთვის დედინაცვალი. — ბუნების მეცნიერების ემბაზში ნათელ-ღება. — მაჟულის-შიელობად მხოლოდ გაზეთში წერა მიაჩნიათ. — გაზეთის გამოჯავრებულა ხელს იღებენ ქართველობაზე. — როგორ იქცვიან ჩვენი მეზობლები სომხები? — ისტორიულად ახსნა, რად გვეჯობიან სომხები? — კოთე-ლიელს მტრად მიაჩნია სომხები. — საქმე, ბატონებო, საქმე! — მეტი ნაწილი საზოგადო მოღვაწეთა რეკლამისთვის ირჯებიან. — მომავალი თაობა სასტიკი მსაჯულია.

ხუმრისიდან დილა აღრიან გზას გავუდექით თრიალეთისაკენ. ამომავალი მზის უბიწო სხივები ანკარა ტბაზე ნავარდობდნენ, ცელქობდნენ, ტბის ციმციმა ზვირთებში კრთოდნენ ფერად-ფერადად, იმსხვრეოდნენ. თუმცა დიდი მანძილი არ გამოგვევლო, მაგრამ ტბის და მის არე-მარის დილის სურათმა ანდამატივით მი-

გვიზიდა—დასვენება დავაპირეთ. ამისთანა დიდ ტბებსა
გორც ჯავახეთში, იშვიათად შეხვდებით საქართველოს სხვა
მხრებში.

ტბის ნაპირას, ჩუხჩუხ წყაროსთან, ყვავილებით მოქარ-
გულ მწვანეზე ჩამოვხდით და შიკრიკი მეთევზეებთან ვაფრი-
ნეთ. ვიდრე ცოცხალი კალმახი მოგვივიდოდა, მთის წყაროს
ცივ-ცივი წყლით პირი ვიბანეთ, გული ვიგრიღეთ და ქვის
ჩრდილში მწვანეზე წამოვგორდით. მართლა-და რა უბედურე-
ბაა ეს მოტიტვლებული მთები! ჩვენი ცოდო ეკითხოს ვინც
აქაური ტყეები გაჩეხა და ძირიან ფესვიანად ამოაგდო! აბა,
რაა! კაცი ერთ ხეს, ერთ ბუჩქს ვერ იპოვის, რომ პაპანაქე-
ბაში მზეს თავი მოარიდოს, ჩრდილს შეეფაროს. აბა ამისთანა
ბუნებამ რა კეთილი გავლენა უნდა იქონიოს აქა მცხოვრებ-
თა ხასიათზე, სულიერ მხარეზე!

სამაგიეროდ აქაური ჰაერი და წყალი უკვდავებაა, საუც-
ხოაა, შეუდარებელია. ჩემმა ღმერთმა მიკრობებით მოიწამ-
ლები!

შორს ჩვენგან! თვით უკვდავმა მეცნიერმა პასტერმა და-
ამტკიცა, რო მქიდროდ დასახლებულ ქალაქებში ათას ნაირი
ბაცილა-მიკრობები უხვად ირევიან, სოფლად ნაკლებია, ხო-
ლო მთა ალაგებში, მაღლობზე, თითქმის არ მოიპოვებიან არა-
ვითარი ჩვენი ღროის მიკროსკოპიული მანენი.

მაშ რალა გასაკვირველია, რო მთა ალაგებში ადვილად
არჩენენ იმ გვარ ქრილობასაც-კი, რომელიც ბარად სასიკვდი-
ნე ქრილობად ითვლება. მართალია, მდაბიო ხალხის სხეული
და მეტადრე მთიულისა, უფრო მთელია, საღი ხორცია, რის-
თვისაც არ უავდება ქრილობა, მაგრამ იმ გარემოებასაც დი-
დი მნიშვნელობა აქვს, რომ ბარში ათას გვარი მიკრობები
აგვეკვიატებიან, მოგიწამლავენ იარას, მთაში-კი სუფთა მჟავა-
დის გამო თავისუფალი ხარ ამ ვაისაგან. თორე დიდ საილუმ-

ლოს-კი არ შეადგენს მთიულ ექიმთა სასწაულთ-მომკმედი მალამო. ღორის მუცლის ქონი (უმარილო, ახალი), ფიჭვის კევი და თაფლის სანთელი, ყვითელი. უფრო მკოდნე ექიმები-კი ფიჭვის კევის მაგიერ თირამინდს (*Terebinthina veneta*) ხმარობენ. ამ საგნებს ნელ ცეცხლზე ტაფაში აღნობენ და შეიქმნება მალამო. ამავე მალამოს ზოგჯერ ავაჯუასაც (მცენარეა) უმატებენ, რის-გამოც მალამო წითელი ფერის გამოდის.

ბუნების კალთებზე გორებამ ბუნებაზედვე ჩამაფიქრა და ცოტა არ არის ოცნებას მივეცი. წყაროს ჩუხჩუხ-ჩხრიალი სმენას მიტკობდა; ტბის სივრცე, ცის ლაყვარდი ოცნებას შორს, შორს იტაცებდა... შენ მაინც მითხარ, წყაროვ, გამიქარვე ექვენეულობა, მართლა ხელმწიფე ვარ ბუნებისა, მისი მრისხანე მბრძანებელი, თუ იგივე უმნიშვნელო ჭია?

ამ დროს რაღაც ქინქლა-ბუზი ჩამივარდა თვალში, გამამწვავა, თოფ-ნაკრავივით წამოვხტი. მივირბინე წყაროსთან, თვალს ბანვა დავუწყე... ეს არი შენი პასუხი, წყაროვ!.. ვაიმე, ჩემო ამაყო გონებავე, რა აღვილად დაგემსხვრა ოცნების ფრთები!..

გახურებულმა მზის სხივებმა კისერი დამწვა და ისევ ქვის ჩრდილი მომანახვინა.

იქვე ტბის ნაპირად, მწვანე შეღმართზე, მუშა ხარები მცვრიან ბალახს დამშეულნი აჩქარებით ძოვდნენ და რომელ ხარსაც მოესწრო ფაშვის გავსება, მუცელზე იწვა და ზარპაცად იცოხნებოდა. შემშურდა რომ ამ ხარებს არც მზისა ეშინიანთ და არც ქინქლა-ბუზებისა, თავისთვის არხვინად იცოხნებიან.

წარმომიდგა რომელიმე ქარხანა, სადაც ორთქლის მანქანა ატრიალებს ყველა ჩარხებს და რამდენსაც მეტს შეუკეთებ შეშას ანუ ქვანახშირს, იმდენად მეტ ორთქლს მოგცემს და მეტის ძალითაც მოაყვანს მოქრაობაში მთელ ქარხანას. ისე

ეხლა ეს მუშა ხარები არიან: შეიძლება წინაღვე ითქვას, რომ ხარისაგან ამდენ ფუთ შექმულ ბალახს ამდენი ძალა და სითბო აქვსო და ამოდენა ღონით შეიძლება ვამუშაოთ ხარი ამდენ ხანსაო.

ხარის ცოხნამ გამახსენა რა საკვირვლად რთულად მოუწყვია ბუნებას ამ ხარების საქმლის მოსანელებელი იარაღი (კუჭი). როცა ხარი სძოვს, ჩქარობს, რომ ტყუილა დრო არ დაკარგოს და რაც შეიძლება ბლომად მოსძოვოს—ერთი ენას-კი მოუსვამს ხოლმე და ხელდახელ, მსხვილად, ოდნავ დაღეკილ ბალახს პირდაპირ გზავნის დიდ ფაშვში (შირგელა გუჭი). ფაშვში დამბალი ბალახი გუნდებად გადადის მეორე გუჭში (ტოტი); აქ საქმელი ლუკმებად ნაქცევი ბოყინის საშუალებით ისევ საქონლის პირს უბრუნდება. ახლა-კი იწყება დინჯად ცოხვნა და ხელ-მეორედ გულიანად დაღეკილ საქმელს ხარი ყანყრა-ტოთივე ყლაპავს და გზავნის პირდაპირ მესამე გუჭში, სადაც საქმელი უფრო რბილდება და ცოტა ხნის შემდეგ გადადის მეოთხე, ნამდვილ გუჭში, რომელსაც დვრიტა ჰქვია და რომელი-შიაც ქიმიურად იხარშება საქმელი. ხოლო, სასმელი წყალი და სხვა რამ თხელი საქმელი პირდაპირ ამ ნამდვილ კუჭში ჩადის. ძუძუთა ხბოს მხოლოდ ეს ერთი კუჭი, დვრიტა, აქვს, ეს ის დვრიტაა, რომელიც იხმარება რძის ასაპრელად—ყველის გასაკეთებლად.

აი ასეთი რთული და ძრიელი იარაღი აქვს ხარს და ყოველ მცოხნავ ცხოველს საქმლის მოსახარუნად, მოსანელებლად.

ცნობილ მეცნიერ მოგზაურს ბეკკერს ჰქონია ბაასი აფრიკაში ველური ხალხის ერთ წინამძღოლთან კომმოროსთან. ამ ველურს კაცს უთქვამს: „ხარი ადამიანზედ ბევრად ბედნიერიოა, რადგან არც ხენა უნდა, არც თესვა, საქმელს-კი ყოველთვის მზა-მზარეულს შოულობს და რასაც შესკამს, ადვი-

ლად ინელებსო. ადამიანი-კი მხოლოდ დიდის ჯაფით და გაჭირებით შოულობს თავისთვის საჭირო იმ გვარ საზრდო-საკვებაეს, რომლის მონელებაც ადვილად შეეძლოსო“. ამ შეკანთან ფილოსოფოსის მოსაზრებაზე ლიბპერტი ამბობს: „მართალია კაცი ძრიელ ჩამორჩა მცოხნავ საქონელს, რადგან ამ ცხოველს ადვილად შეუძლია თითქმის ყოველივე მცენარეული საქმელი სასარგებლო საზრდო-საკვებად გარდააქციოსო.

„კაცს აკლია აგრეთვე იმ გვარი ძალა ძარღვ-ყუნთებისა და სიმარდე, როგორც მტაცებელ მხეცთათვის მიუნიჭებია ბუნებას. ამიტომ, კაცს არც მხეცივით შეუძლია მტაცებლობა-ნადირობით თავი ირჩინოს, ისაზრდოვოს და, რაღა თქმა უნდა, რომ კაცი ბუნებრივ იარაღს—ქანგს, საგლეჯ კბილებს და სხ. მოკლებული, შედარებით ბევრ გვარ გაჭირებას იტანსო“.

ამ მხრივ თუმცა ვერწმუნებით ნილოსის ხეობის ფილოსოფოსის აზრს, მაგრამ არ შეიძლება ისიც არ შევნიშნოთ, რომ მას ნაკლებ სცოდნია ხარის ბუნება. განა ეს ცხოველი-კი, რომლისთვისაც ბუნებას მიუცია ისეთი რთული და სრული იარაღი საქმლის მოსანელებლად, განა ეს-კი ადვილად არ ჩავარდება ხოლმე გაჭირვებაში საქმლის უქონლობის გამო?

იქ, სადაც ვერც ერთმა ცხოველმა ვერ შესძლო არსებობისთვის ბრძოლა, ვერ იცხოვრა და სრულებით ამოწყდა ჩვეულებრივი საქმლის უქონლობის გამო, კაცმა ღირსეულად დაიცვა თავი, ამოწყვეტას გადარჩა და თავისი მსგავსი დაიფარა, როგორც გაყინულ ჩრდილოეთში, აგრეთვე ცხელ და მწირ აფრიკის უდაბნოში.

მერე რითი შესძლო კაცმა ასე გამარჯვება? რა იარაღით იბრძოდა და იბრძვის კაცი არსებობისათვის? რითი დაიმკვიდრა ბუნებაში უპირატესობა ყოველთა ცხოველზე? რა საშუალებით დაიმორჩილა, დაიმონავა კაცმა თავისთვის სასარგებ-

ლო ცხოველნი? რითი, რა ძალით დაიმორჩილა კაცმა ბუნება და გამოიყენა თავის საკეთილდღეოდ ბუნების კანონთა ძალნი და საიდუმლონი? რითი დაიჭირა კაცმა დღევანდელი საუკეთესო ადგილი ცხოვრების მეჯლისზე?

ყველა ამ კითხვებს ერთი პასუხი აქვთ—ღვთისაგან მონიჭებულ ჭკუა-გონებით, სულიერის ძალით და სრულ-ყოფილი აგებულობით გახდა კაცი ხელმწიფედ მთლად ბუნებისა და მით ღირსეულად იმართლა თავი შემოქმედის წინაშე, რომელმაც დაჰბადა კაცი სახედ თვისად.

თუმცა კაცი მეფობს ბუნებაში, შემოქმედობის გვირგვინად ითვლება, მაგრამ ბუნება ზოგისთვის დედაა, ზოგისთვის დედინაცვალი. უმთავრესად იმაზედაა დამოკიდებული, სად რა სახის ბუნებაა, რა რიგი ჰაეა, რა თვისების ნიადაგია და რა გვარ საქმლით იკვებება ადამიანი. ამ გვარად, კაცის კეთილდღეობას, მეცნიერთა აზრით, დიდი დამოკიდებულება აქვს თვით ბუნებასთან და, ცხოვრების ასპარეზზე, რასაკვირველია, ბურთი იმას გააქვს, ვინც ჭკუა-გონებით განვითარებულია და სულით, ხასიათით ძლიერია. ხოლო, გონიერი სულის ძლიერებით ისაა აღჭურვილი, ვინც ბუნების მეცნიერების ემბაზშია ნათელ-ღებული.

მაშ ბუნების მეცნიერების ცოდნით არ დაიმორჩილა კაცმა ორთქლი, ელექტრონი და....

ეს რაღა სასწაულია!? თავს წამომადგა რაღაც გრძელი ჩრდილი... ავიხედე და, ბიჭოს! თურმე ჩვენი აყლაყუდა თანამგზავრი მოაბიჯებს ჩემკენ. მომიახლოვდა თუ არა, რაღაც უცნაური ლაპარაკი დამიწყო...

— ,,ე ხო შეგატყე, რო შენ სხვა-და-სხვა ცნობებს გახეთისთვის აგროებ“...

— ?!... წამოვდექი...

— ჰო და, თუ მაგის ნიჭი გაქვს, ღმერთმა ხელი მოგი-

მართოს—მამულისთვის ისა სჯობს, რომ შვილი სჯობდეს მამასა.

თუ არა და აი რა მოგახსენო. თვით ჩემს ნაცნობებში რამდენი მინახავს. დაიწყებს, ბატონო, ქართველობას, იბარებს ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს, ზერა-ქვერად არც-კი გაიცნობს სამშობლო ლიტერატურას, ქართველის სულის ვითარებას, მის წარსულ ისტორიას და აწმყო ცხოვრებას და ახლა-კი სულ იმ ოცნებაშია, აცა, როდის იქნება, მისი გვარიც აღბეჭდილი ნახონ ქართულ გაზეთში—დეე ქიქინაზე გასქდნენ ჩიტირეკიანთ ნიკა და ქარაფშუტანთ „ბარიშნა“ თიკაო. ასე ჰგონიათ, ბატონებო, მამულის-შვილობა მხოლოდ იმაში მდგომარეობს და იმაში გამოიხატება, რომ უეჭველად, გინდა თუ არა, გაქვს ნიქი თუ არა, უეჭველად გაზეთში გაგზავნო დასაბეჭდათ... ჰო და იმას მოგახსენებდით,—იღებს, ბატონო, კალამს, აწყობს უაზრო ლექსებს (ამ ლექსებმა ხო სწორედ რო საქმე გაგვიჭირეს—რა ვიცი ვინ არ არის ეხლა ჩვენში პოეტი—მეოცე საუკუნის დასაწყისი და ლექსები! აფსუს, დაკარგულო დროვ!)...

ღიად, აწყობს ლექსებს, ან დასწერს კერძო ამბავს კერძო ადამიანზე პირადობით გამოწვეულ რაიმე ბიზლილს. გაზეთი, რასაკვირველია, არაფერს არ უბეჭდავს... ოჰ! თქვენი მტერი. ის არის და ის. მორჩა და გათავდა! იმ დღიდგან, ის აღარც ქართულს გაზეთს იწერს გამოჯავრებული, რატომ, „თხულება“ არ დამიბეჭდაო და გაზეთისავე გამოჯავრებული სრულებით ხელს იღებს ქართველობაზე და ისევ გადაგვარების გზას დაადგება ხოლმე. მის მერე, რო მოკლა, ზედ გადააკდე, რომ შეეძლოს კიდევ, არავითარ ქართულ საზოგადო კეთილ საქმისთვის ხელსაც არ გაინძრევს...—ჩვენდა საბედნიეროთ, ბატონო რ., მაგ ჯურა, ქარაფშუტა, უნიადაგო ვაჟბატონები ცოტანი გვყავს!—მივუგე მე.

— „ქრთამი ჯოჯოხეთს ანათებსო“ — ჩვენ მემორიალურად ფული აქვთ, მე-XIX საუკუნის ძალა ხელში უჭირავთ, ვაჭარი ხალხია. მაგათ დიდი ხანია ასე გადააკეთეს რუსთაველის უკვლავი სიტყვები:

„ათასად გჳარი დაფასდა,
 რაი ათასად ზრდილობა,
 თუ კაცსა ფული არა აქვს
 ცუდია გჳარი შვილობა“.

უმთავრესი მიზეზი-კი, რასაკვირველია, ისტორიაში უნდა ვეძიოთ. ცხრაასი წელიწადი მეტია (კილიკია არაფერი ჩასათვლიელია), რაც სომხებმა პოლიტიკური თვით-არსებობა დაჰკარგეს. მას აქეთია მოედნენ ქვეყნის პირს და მთელი თავისი ძალ-ღონე ინდუსტრიას მოახმარეს. ამ დაქსაქსულ ხალხის შემაერთებელი სულიერი ძალა — ქრისტიანობა-ეკლესია-ღა იყო და არის დღესაც; თვით ჩვენი მეფენიც სომხებს განგებ იწვევდნენ ვაჭრობა-ხელოსნობისათვის, რადგან ჩვენ თავად-აზნაურობას სამარცხვინოდ მიაჩნდა ვაჭრობა და ზიზლით უყურებდა არშინსა და სასწორს. ქართველი გლეხი-კი თუმცა იკადრებდა, მაგრამ იმას მონობაში ამოსდიოდა სული და ვინ მისცემდა მას ამის ნებას, რადგანაც ის ვერ მოშორდებოდა თავის საბატონო ადგილს...

ხოლო, რაც შეეხება ჩვენს ისტორიას, ამ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისამდე პოლიტიკურ თვით-არსებობისათვის მედგრად ვიბრძოდით და მთელი ჩვენი ძალ-ღონე შევადიეთ ოთხსავე კუთხივ შემოსეულთ ქრისტიანეთა მტერს. სადღა იყო მოსვენება, ვიღას ეცალა მოქალაქობრივი განვითარებისთვის, დამშვიდებული ცხოვრებისათვის მაშინ, როდესაც მთელი საქართველო საომარ ასპარეზად იყო გადაქცეული და საუკეთე-

სო შვილები ერთი ასის წინააღმდეგ ბრძოლის ველზე ბლოსთვის სწყდებოდნენ.

ამ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, ქრისტეს-მიერ უფროსი ძმის ძლიერ ფრთას თავი შევაფარეთ თუ არა, ძმას ძმურად ხელი მივეცი და კვლავ ერთად ვებრძოდით ჩვენს მოსისხლე მტერთ. ვით ბუნებითვე მემომარი ხალხი, მეტადრე ჩვენი თავად-აზნაურობა, ახალმა სამხედრო დიდებამ და მასთან ჩინ-ორდენ-ჯამაგირ-პენსიებმა საშინლად გაიტაცა.

სომხებმა-კი ამ დროს, როგორც მომზადებულმა, პრაქტიკულ ჭკუის ხალხმა, ახალი მფარველობის ქვეშ, ახალი წყობილებით მზა-მზარეულად ისარგებლეს—სადაც ხმალი და თოფი გზას სჭრიდა, იმათ არშინი და სასწორი შეიტანეს, აღებ-მიცემობა გააძლიერეს და ქონებრივადაც გაძლიერდნენ.

შეიმუსრა სპარსი, ოსმალთა, დაღესტანი და ჩვენც დაგვიდგა დრო და ხანა მოქალაქობრივი, ეკონომიური განვითარებისა, მაგრამ ამ ახალი ცხოვრების დროს ქართველების კულტურას ძრიელ აბრკოლებდა ყოვლის გამანადგურებელი მონობა, საწინააღმდეგო ბატონ-ყმობა, რომელიც რუსების შემოსვლის დროს უფრო განმტკიცდა.

სომხებს-კი მის დღეში არ სდგამიათ მონობის მძიმე უღელი—არც თავიანთ მეფეების დროს და არც შემდეგ: სომხობაში ბატონ-ყმობა სრულებით არ ყოფილა.

მაშასადამე, ქართველების კულტურული ცხოვრების დასაწყისად ბატონ-ყმობის მოსპობის დღე (1864 წ.) უნდა ჩაითვალოს. და აბა ერთი მიბძანეთ, ღმერთი გადღეგრძელებთ, ეს პატარა ერთი ამ 30—35 წლის განმავლობაში რომელ ერთს გავძლოლოდით!..

ან როგორ შევქმნიდით კულტურას, როდესაც ბატონები თავის ბატონობას მაინც არ იშლიდნენ, თანაც სამხედრო ცივილიზაციას გამოუდგნენ და რაც რამ შეძლება ჰქონდათ

ან ზნეობრივი, ან ქონებრივი ზიზილ-პიპილებს ძებნაში დას-
ფუფუნება-განცხრომაში ჩაღუპეს...

„თავისუფალი“ გლეჩი-კი, ჩემო ბატონო, ვიდრე გონს
მოვიდოდა და თავის ახალ მდგომარეობას დაუკვირდა და კულ-
ტურის კიბეზე შესდგა ფეხი, უკვე სომეხ ვაჭრის ქსელში გა-
ება და დღეს-კი ყველანი ერთად, ბატონიც და გლეხიც,
ერთ ტაფაში ვიწვით, ფულის ყმანი ვართ და ცხოვრება-კი
რთული გახდა, მოთხოვნილება თანდათან გვემატება“...

— „ეგ ხო მაგრეა, ყველაფერში გეთანხმები, მაგრამ, მა-
გარი ის არი, რო სომხობა თითონაც ძრიელ მუყაითი, გამრ-
ჯე ხალხია და ცხოვრების ავ-კარგი შეგნებული აქვსთ. ამათ
სრული სავსებით გამოიყენეს რუსეთში თავიანთ უფლებანი,
ჩვენ-კი აქედ მხარეში დღეს უპატრონოდ ვართ დარჩენილი
და დაჩაგრული...“

ამ ლაპარაკზე შემოგვესწრო კოთელიელი, რომელმაც პა-
ტივი გვცა—მთამდე მანძილი გამოგვაცილა.

ჩემი კოთელიელი მეგობარი ძრიელ გაცხარდა:

— „რას ბძანებთ, ბატონებო! მგონი დროა თვალი ავა-
ხილოთ და შავი თეთრისაგან გავარჩიოთ—შევიტყოთ ვინაა
ჩვენი მტერი და ვინ მოკეთე! ჩემის ფეხით ჩავსულვარ თბილისში
და მიძლევია წლის იჯარა მოდევიაში ასი თუმანი, ოღონდ
ჩვენს გაქირვებულ ქართველ სოფლებს მიეცით-მეთქი—არ იფიქ-
როთ, რომ რაიმე ვაჭრობის ინტერესი მქონდა—ახლა-კი აგერ
15 წელიწადია მოდევიის მამულები აზავრეთელ სომხებს ნახე-
ვარ ფასად, 400 მან., უქირავთ წელიწადში...“

„თუ აქ განგებ არ იყო საქმე მოხერხებული და თუ უპი-
რატესობა სხვისა არ არის, მაშ რა მიზეზია, რომ არც ჩემი
თხოვნა შეიწყნარეს და ჩვენს მამაპაპეულს მამულს ჩვენ არ
გვაძლევენ?..“

— „აბა, ამაზე არის, აი, ნათქვამი: „აზამბურელი თათა-

რი ლორის თავს მედავებოდაო“—ჩაერია ლაპარაკში ისევე ვეცდები
ლაყუდა თანამგზავრი და განაგრძო: მაშ მართალი ცყოფილ-
ვარ თუ არა? სომხები გაზეთებში-კი არ ყვირიან, საქმეს არი-
გებენ. საქმე, ბატონებო, საქმე! ცოცხალი საქმით, ცოცხალი
მაგალითით დავგიმტკიცეთ მამულის სიყვარული, თორე „სი-
ტყვა უსაქმოდ მკვდარ არს“...

„ჩვენში გულწრფელი, საზოგადო მოღვაწე, რომელიც
მხოლოდ იდეას ემსახურებოდეს და ეკლიან გზაზე ბრძოლა
ლხინად მიაჩნდეს, ამისთანა თავგამოდებული მუშაკნი დღეს
ძრიელ ნაკლებად გვყვანან—ერთი, ორი, სამი... სუ თითებ-
ზედ მოითვლებიან. დანარჩენები-კი თუ შრომობენ, უიდეოთ,
მხოლოდ ცრუ-თავმოყვარეობისთვის, რეკლამისთვის გამოდიან
საზოგადო ასპარეზზე და უფრო იმიტო, რომ ბრბოს მადლო-
ბა დაიმსახურონ და გაზეთშიაც მათი სახელი ქებით მოიხსე-
ნიონ... რას იზამთ, ასეა საქმე. ადამიანი სუსტი ქმნილებაა,
თუ სულ წითელი კვერცხი არ გვიგორე, ხელსაც არ გავანძრევთ—
ჯერ არა ვართ მომწიფებულნი საზოგადო საქმისთვის, არა
გვაქვს შეგნებული ჩვენი წმიდა მოვალეობა და საზოგადო სა-
ქმის არსებითი მნიშვნელობა.

არა, ერთი მიბძანეთ, ღვთის გულისთვის, რაზე ავიტკიოთ
აუტკივარი თავიო—ასე სჯიან მეტი ნაწილი ქართველი ინ-
ტილიგენციისა.

რისთვის დავიგლოჯოთ ხელ-ფეხი ეკლიან გზაზე ბრძოლი-
თაო, როდესაც აგერ შარა გზა ვარდით მოფენილი მზა მახლავს
და კიდევ მაქვსებენ, მახარებენ, ოლონდ აქეთკენ ქენ პირიო.

არა, ბატონებო! ადამიანი პირუტყვი როდია, რომ გარ-
და ფიზიოლოგიური არსებობისა, სხვა არავითარი ზნეობრი-
ვი მოვალეობა არ ჰქონდეს. ხოლო ერთი უზენაესი მოვალე-
ობათაგან კაცისთვის არის სამშობლოს საყვარული და მისი ერთ-
გულუბა. ჩვენში-კი დღეს გაწრიოკდა ქართველობა, იმეიეთად-

ლა შეეხდებით, რომელსაც შეგნებული ჰქონდეს თავისი მამის-შვილური მოვალეობა შთამოგების წინაშე... დიად, ბატონებო, მომავალი თაობა სასტიკი მსაჯულია და ჩვენ ყველამ პასუხი უნდა ვაგოთ, ანგარიში უნდა მივცეთ ჩვენი საქმეებისა შთამოგებას და ისტორიას. ვინც იმ განკითხვის დღეს სამჯავროდგან პირ-ნათლად გამოვალთ, მეტი ნურც რა გვინდა. ხოლო ვაი იმას, ვისაც შთამოგება და ისტორია პირუთვნელი განაჩენით საშვილიშვილოდ წყვევა-კრულვას გადასცემს და უკუნითი უკუნისამდე შთამოგების სალანძღავი გახდება—ამ ქართველს მეტი ჯოჯოხეთი ნურც უნდა...

მაშ ნეტარ არს კაცი, რომელიც შეძლების დაგვარად პირნათლად შრომობს სამშობლო კულტურის ასაყვავებლად“!..

თ ა გ ა III.

„აბულო, მთაო მაღალო!“.—გრძნეულთა ლაბარატორია საათ-საათობით მოძრავ მნათობებს გვიგზავნიდა.—რად არის საჭირო ქართველების დასახლება ხუმრისსა და მოდეგიაში?—ბარალელის გოდება-ჩივილი.—ახაგრეთელი სომხების მედგრობა-გამპყრიახობა.—ცხოვრების მეჯლისზე სომხები გვეჯობიან.—სომხების ავტონომია ოსმალეთში.—თეთრ ფართუკიანი სომხის გოგოს ეროვნული თვით-მცნობიერება.—თავის გასამართლებელი მიზეზი ისტორიაში გვაქს.—სომხის იშხანები და მიწის მუშაკნი.—პრინციპი ერთობისა და თანასწორობისა.—სომეხი გლეხ-კაცის თვით-მცნობიერება და მისი უფლებანი.—წარჩინებული მოღვაწენი, პოეტნი და პროფესორნი სომხის გლეხ კაცობიდან.—სომხის დევიზი—„რასაც შეიძენ შენია, რაც არა დაკარგულია“.—ქართველი გლეხკაცის შედარებითი არარაობა.—ეროვნულს პრინციპსაც ჩვენზედ კარგად იცავენ.—ეკონომიური ძალა სომხებს უჭირავთ.—ეგ გვლუპავს, რომ სომხები ჩვენ მტრად მიგვაჩნია.—სომხები მიწის მუშაკნი.—ანტონ ფურცელაძის წერილიდან „მახვილი თუ ინდუსტრია“?—უკანასკნელი დასკვნა ორ მეზობელ ხალხთა შესახებ.

ხალის კალმანით პირჩაგემრიელებულნი, და ტაბი-წყურის ნაპირზედ ნასიამოვნები შევესხედით ცხენებზე და მგზავრობა განვაგრძეთ. აგერ აბულის მთაც გამოჩნდა თავ-მოშვლებილი.

„აბულო, მთაო მაღალო,
შეზდილო, შეკაკებულო!“

ამისთანა უზარ-მაზარ მთას უეჭველია შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა ჯავახელებზე და ამიტომაც გამოუთქვამთ ეს ლექ-

სი, რომელიც მართლა რო ზედ გამოჰრილია. ათი ათასწლეულში ზე უმაღლესი მთა ისეა „შეზდილი, შევაკებული, რომ გაუქირებლივ ახვალთ ზედ. ხალხს ისე დაუბრიყვებია ეს გოლიათი მთა, რომ გვერდებს, ფერდობებს და კალთებს გუთნით უთხრიან-უჩიჩქნიან, ჯიანჭველასაებ დაჰხვევიან.

ვიცოდი, რომ აბულის მთა ჯავახეთისათვის ნამდვილი ბარომეტრია—ამინდის მაჩვენებელი, მაგრამ იმას-კი აბა როგორ წარმოვიდგენდი, რომ ჯავახეთისათვის ყველა მნათობი უეჭველად აბულთან ამოდითა. წუხელ გაკვირვებული დაერჩი! გეგონებოდათ აბულს მოჰფარებიან გრძნეულნი და თავის ასტრონომიულ ლაბარატორიიდან საათ-საათობით გვიგზავნიან მოძრავ მნათობებსაო.

ჯერ სომჯი ამოვიდა, მერე საათის ათზე—რომელიღაც ბრჭყვიალა ყვითელი ვარსკვლავი; მერე საათის დასაწყისზე ხაჩი-ჰაჩი ამოციმიციმდა, მესამე საათის ჩარეჰზე წისკრას ვარსკვლავი ამოკაშკაშდა, მერე, საათის ოთხზე, პატარა აბულთან ალიონი ცას ცეცხლივით მოეკიდა და ბოლოს, ამდენი მზადების შემდეგ, მეექვსე საათის ჩარეჰზე, ამოსხივდა თვით მზე, მნათობთა ნათელის მიმნიჭებულად.

კარგა მანძილზე რო გავიარეთ ჩემმა თანამგზავრებმა კოთელიელმა და ბარალელმა მიმითითეს ერთ ნანგრევზე. ამ ადგილებში უწინ ძლიერ შიშინანობა იყო და ამიტომ აქ ტბის ახლო ყაზახები იდგნენო (казачий пост). არც ახლაა მგზავრისათვის ეს გზა უშიშარი—ზამთარში ნამქერი და ზაფხულში ბორჩალოს თარაქამები ნავარდობენო.

— „აი კიდევ ამიტომაა საჭირო ქართველების დასახლება ხუმრისსა და მოდგეიაში, რათა ზაფხულობით ავაზაკობა შესწყდეს და ზამთარში კიდევ წალკისკენ გზა არ შეიკრას ამ მთებზეო—უამინდობას ხუმრისში შეიძლება შეაფაროს თავი მგზავრმაო...“

— „ყველა თავისას ჩიოდა, მენახირე ბუზალაკსაო“¹⁶ გვიპირეთ საქმე თქვენის ხუმრისით და მოდევით!“ — გაჯავრებულის კილოთი შესძახა ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა.

— „გვიპირს, გული გვეწვის, — შეებაასა მწიგნობარი ბარალელი — და ამიტომაც ყველას თავი მოვაბეზრეთ. არა, ერთი მიბძანეთ: „შინ რო ობღებს შიოდეთ, გარედ ტაბლას რა უნდაო?“ ქართველებს რო სული გვეხუთება, მაშ სხვას რად უნდა მიეცეს ჩვენი მამაპაპის სისხლით და ოფლით მორწყული ნასაფლარები, დედულ-მამული; სხვა რჯულის ხალხს რად უნდა ჩაუვარდესთ ხელში ჩვენი ეკლესიები, ჩვენი წმიდა სალოცავები ხუმრისისა და მოდევისა, სხვას რად უნდა ვალანდღინოთ ჩვენი მამაპაპის სასაფლაოები, ვინ არის მოვალე, თუ არ ჩვენ, ქირის-უფალი გაუხდეთ იმათ ძვლებს! თქვენი არ ვიცო, ბატონებო, ეგ გულზე ჰკიდია, და ჩვენ გლახ-კაცს-კი სიკვდილი გვირჩევნია და იმას ჩვენივე თვლით ვერ ვუყურებთ, როცა ბარს დაუგდებენ, ან გუთანს გაატარებენ ჩვენი წინაპრების სასაფლაოზედ...“

ბარალელი რო აღარ წყნარდებოდა მე შევეებასე: „ეძიებდეთ და ჰპოვებდეთ“ — მეთქი...

— „რავქნათ, ე ოხერი, რო არა გვაქვს ქართველებს იმდენი ღიზლობა და მოხერხება!“..

აი რა მოგახსენოთ:

„მოდევია რო იჯარით აზავრეთელ სომხებს მისცეს, მთავრობამ ხელ-წერილი ჩამოართვა და სასტიკად აღუკრძალა არამც და არამც არ გაბედოთ და არ დასახლდეთ მოდევიაშიო — მხოლოდ მამულებით ისარგებლეთო...“

„ახლა, როგორ გგონიათ!? დაურიდებლად ასულან მოდევიაში აზავრეთელი სომხები, აუშენებიათ მკვიდრი სახლები 15 კომლს და აგერ 15 წელიწადია არხინად ცხოვრებენ და სარგებლობენ — თავს მოვიკლავთ და აქედგან ფეხს არ მოვი-

ცვლითო. აბა, ჩვენი ქართველი კაცი გაბედამდა, მოახერხებდა?
და?!

„წრეულს კიდევ გამოეცხადათ მთავრობისაგან, რომ აი-ყარნენ, დაცალონ მოდევია და აბა ვნახამთ...“

ნათქვამია: „ყმაწვილი სტირის, გაუა და სტირისო“...
ეჰ! ჩემო ბარალელო, მერე აქ განა არის რამე დასაძრახი!?
ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე.

„ცოდვა გამელავენებული სჯობს“, ჩვენ ვერა ვართ ცხო-
ვრების მეჯლისზედ საბრძოლველად ისე მომზადებული, რო-
გორც ჩვენი მეზობლები სომხები არიან.

ახლა გამახსენდა ჩემი ბაასი ერთს სომხის მღვდელთან.
ჩვენი ბაასი შეეხებოდა ეხლანდელ მწვავე ამბავს—სომხების
ოსმალეთში ავტონომიას.

ბოლოს უთხარი ჩემი დასკვნა:—ავტონომიისა-კი რა მო-
გახსენოთ და ადამიანურ უფლებას-კი უეჭველად მიანიჭებენ
ოსმალოს სომხებს, რადგან ევროპის ჰუმანიური სახელმწიფო-
ნი ამას ითხოვენ, ხონთქარს ძალას დაატანენ-მეთქი...

ამაზედ იცით რა პასუხი მივიღე?..

— „ოღონდ-კი ის უფლება მიეცით ოსმალოს სომხებს,
რა უფლებითაც დღეს აქ რუსეთში ვსარგებლობთ; დაცული,
შეუხებელი იყოს მათი სიცოცხლე და ქონება, და ჯერ-ჯერ-
ობით ეგეც კმარა,—გარწმუნებთ რომ 20—30 წლის განმა-
ვლობაში მთელ იქაურ მამულებს და ვაჭრობა-ხელოსნობას
ხელში ჩავიგდებთო...“

ტერტერას სიტყვებს მგონი განმარტება აღარ სჭირია—
ცოცხალი მაგალითები ყველას თვალწინ გვაქვს...

მერე რაო, განა ეს დაეძრახვით?!

ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე...

ჩვენ რო გამოუფხიზლებლად სუ ვლოთობდეთ და „არ-

ხეინად“ გვეძინოს, ხვალისთვის არას ვფიქრობდეთ, საშვილოდ
შვილოს არას ვზრუნავდეთ, სხვისა ნეტა რა ბრალია?!

შენ რო გულაბის ქვეშ იწვე და ზარმაცად შეჰყურებდე:
ახ ნეტა აის ქარვის ფერი, მწიფე გულაბი პირში ჩამივარდ-
ბოდესო... მე რო ვიშრომია, ის გულაბი შენ თვალწინ მოვ-
წყვიტო და შევექცე, განა არ შემერგება, უსინდისობად ჩა-
მომერთმევა?

ღიად, ცხოვრების მეჯლისზე ვინც პირღია დარჩება, იმას
პირიდგან ლუკმა გამოეცლება!

ერთს ჩემს ნაცნობს, თეთრ-ფართუქიანი სომხის გოგო შე-
ეკამათა: „სომხის ერისთანა კარგი, ყოჩალი ერი მთელ ქვეყანა-
ზე არ არისო“. ჰკითხეს: „მერე, პატარა ქალო, შენ რა იციო?“
და აი მისი პასუხი:

— „ვარჯაპეტმა (მასწავლებელმა) სკოლაში გაკვეთილის
დროს აგვიხსნა, რო „ჰაიოც ასკი ბეს ლავ ევ ყოჩალ ჰასკ
აშხარ ბოლოროვინ ჩკა“...

აი ასე ზრდიან თავიანთ მოზარდ თაობას, ასე აყვარებენ
სკოლის სკამიდგანვე სამშობლოს და ასე უღვიძებენ სიყრმიდ-
განვე ეროვნულ გრძნობას, თვით-ცნობიერებას. ახლა შენ გე-
კითხები, მკითხველო: ბევრი გვყავს ქართველებს ამ გვარი
მასწავლებელი?... მაშ მოდი და ნუ იტყვი: ქეშმარიტად რო
ბედნიერი ერია სომხობა და მომავალიც ამათია ცხოვრების
მეჯლისზე.

რომ ჩვენ ძრიელ ჩამოვრჩით სომხებს ყველაფერში, ამას
არავითარი ეჭვი არა აქვს, ხოლო ქართველებისთვის თავ გა-
სამართლებელი მიზეზნი, ვიმეორებ, ისევ ისტორიაში და სა-
ციალურ წეს-წყობილებაში უნდა ვეძიოთ.

როგორც ზემოთაც მოგახსენეთ, სომხობაში მის დღეში
არ ყოფილა სამარცხვინო მონობა—ბატან-ყმობა და თუ ჰყავ-
დათ იშხანები (თავადნი), რომელნიც მიწას ჰფლობდნენ, ამათ-

თან იმ გვარივე დამოკიდებულება ჰქონდათ, როგორც ღღეს ჩვენშიაც სუფევს ნაბატონარს და ნაყმევს შორის. ამ იშხანებს მხოლოდ გადაქრილ ლალას, მეათედს, აძლევდნენ და ის იყო და ის, სხვა არავითარი უფლება იშხანს სომეხ გლეხზედ, მის პიროვნებაზედ არა ჰქონდათ-რა...

ამ გვარად პრინციპი ერთობასა და თანასწორობასა ამ ხალხს იმ თავითვე შესისხლხორცებული აქვთ. სომეხი გლეხ-კაცი იმ თავითვე თავის თავს ადამიანად გრძნობდა, საზოგადო ქირსა და ლხინში ხმა ჰქონდა და მეტადრე ეკლესიის საქმეში სრული მოქალაქობრივი უფლება ჰქონდა მინიჭებული, რადგან მნათე-დიაკნიდგან მოყოლებული, ვიდრე პატრიარხ-ქათალი-კოსამდე ხალხის არჩევით იყო და არის ღღესაც.

ამ გვარად თვათ-ცნობაჲრება სომეხ გლეხ-კაცში იქამდე იყო გაღვიძებული, რომ, რა წამს დასავლეთ ევროპის განათლების თითო ოროლა სხივმა კავკასიასაც უწია, იმ წამსვე სომეხი გლეხ-კაცი მზად დაუხვდა, აღტაცებით მიეგება და ამ მდგომარე საუკუნის მეორეოცე (40—50) წლიდგანვე სომეხ გლეხ-კაცის შვილები გაბედულად გამოდიან სალიტერატურო საზუბლიცისტო ასპარეზზე.

დიახ, იმ დროს, როდესაც ქართველი გლეხ-კაცი ჯერ მონობის უღელ ქვეშ ტანჯვით კვნესოდა, უნო ცხოველს ედარებოდა, იმ დროს სომხის გლეხ-კაცის შვილები უკვე წარჩინებულ მოღვაწეებად გამოდიან.

მარტო ერთმა ერევნის გუბერნიამ აი რამდენი ნიჭიერი გლეხ-კაცი მისცა სომხის საზოგადოებას:

ა) ს.ო.ფ. აშტარაკაძეგან:

1) კათალიკოზა ნერსესი, რომელიც სამშობლოს მფარველად, მის ინტერესთათვის მებრძოლად ითვლება და საუკეთესო კაცად სომხის ბოლონდელ ისტორიაში;

- 2) რომანების მწვერალი ჰერჩ ჰროშანცი;
- 3) პოეტი სუმხათ შას-აზისი.

ბ) სოფ. ქანაქერადგან:

4) სასატურ აბოვიანცი, რომელიც სომხის ახალ ლიტერატურის მამად ითვლება, რადგან ამან პირველმა გაბედა და დასწერა ახალ სომხურ ენაზე შესანიშნავი წიგნი—„სომხეთის უძველესები“.

ბორჩალოს მაზრის სოფ. ბოლნისიდან გამოვიდა ერთი ნიჭიერი გლეხ-კაცი:

5) ჯანაშვილი ალავერდი, გამოჩენილი პედაგოგი და შესანიშნავი მწვერალი.

სპარსეთის სომეხ გლეხებში სალმასტის მაზრიდან გამოვიდნენ:

6) ჰროფესორი კმანი.

7) ჰროფესორი ნაზარბაქიანი სტეფანოს, პირველი მოთავე ახალი ლიტერატურისა და რედაქტორი ლიბერალ ჟურნალისა „წიგნების მთავარი“-სა.

8) აბოვიანი, გამოჩენილი რომანისტი.

თბილისმა მხოლოდ ერთი ნიჭიერი ხალხის შვილი მისცა 9) სუნდუკიანი — ცნობილი დრამატურგი.

ყველა აქ ჩამოთვლილი შესანიშნავი პირნი სამშობლოსთვის მედგრად მოღვაწენი, რომელთაც სომხური ლიტერატურა დღევანდელ ხარისხამდე ასწიეს, ესენი ყველანი ხალხიდან გამოვიდნენ, გლეხ-კაცის შვილები იყვნენ.

სომხის მალალ წოდებიდან-კი მხოლოდ ერთი გამოვიდა, ცნობილი რედაქტორი „მშაკისა“ ბ. არწრუნი და ამით მგონი გათავდა კიდევ—სომხის მალალ წოდებას არა მოუცია-რა.

ახლა რაც შეეხება ეკონომიურ მხარეს, სომეხი იმ პრინციპით იზრდებოდა, მოღვაწეობდა, რომ რამდენადაც მეტს გაიზრდებოდა,

ჯები, მეტენერგიას გამოიჩინ ზე ყაირათს გასწევ, იმდენად კარგად ნებრივად, მატერიალურად გაძლიერდები, ცხოვრების მეჯლისზე კარგი ლუკმა გერგებოა—რასაც შეიძენ შენი და შენი ოჯახის საკუთრება არისო. ამ გვარად სომეხს დევიზად გაუხდა: რასაც შეიძენ შენია, რაც არა დაკარგულია. ასე მიმდინარეობდა სომეხთა ეროვნული ეკონომიური ცხოვრება მთელი ათასი წელი და ასე მიმდინარეობს დღესაც, როდესაც ამ პრინციპმა პირველი ადგილი დაიჭირა.

ავიღოთ ახლა ქართველების წარსული ეკონომიური, სოციალური მდგომარეობა.

ვიდრე საქართველოში ბატონ-ყმობა სუფევდა, აბა რა საფიქრებელი იყო ქართველი ხალხის ეკონომიური განვითარება, აღებ-მიცემობა, მრეწველობა-ხელოსნობა!

არა, შენი ჭირიმე, რა გული უნდა მქონდეს შრომისა, რისთვის უნდა გავიტეხო ძილი და შევავლიო ძალ-ღონე, როდესაც ნამდვილად ვიცი, რომ რასაც შევიძენ, ხვალ მუქთა ხორა ბატონი მოვა და ყველაფერს წამართმევს! ხოლო, რაც შეეხება ქართულ ლიტერატურას, აბა თქვენგან არ მიკვირს! ჩვენი გლეხ-კაცი არამცთუ ასპარეზზე გამოსულიყო და სათავეში დასდგომოდა საქმეს, არც-კი იცოდა ლიტერატურა ხეს ესხა, თუ თავრიზიდან მოდიოდა.

მე თითონ მახსოვს ბატონ-ყმობა, რაც უნდა შეძლებული გლეხი ყოფილიყო, ბატონის შიშით ქალამნებზე თასმების გაკეთებასაც-კი ვერ ჰბედავდა, ბაწრის ან ლაზლის ძაფით იმაგრებდა—ბატონმა რომ თასმები მინახოს, კოდის პურს მომიმატებსო... მაშასადამე, რაღა ხალისი უნდა ჰქონოდა ან ხელობა ესწავლა ქართველ გლეხს, ან მეტი ენერგია და გამჭრიახობა გამოეჩინა შრომაში და საქმეში.

შემოვიდნენ რუსები და აბა თითონ რა კულტურა ჰქონდათ ამ საუკუნის დასაწყისში, რომ ჩვენთვის რა ესწავლები-

ნათ? რუსეთშიაც იგივე ბატონ-ყმობა მძვინვარებდა და ეს პრინციპი ჩვენშიაც უფრო განამტკიცეს. რუსების თავად-აზნაურთა იდეალი—სამხედრო დიდება, ომი, ლხინი, ფლანგვა იყო და ჩვენ კეთილშობილთაც ეს უნდოდათ, წაქეზება არ დასჯირდათ, მზად დაუხვდნენ—ომი, ღსინი, ფლანგვა ჩვენ თავად-აზნაურობას დევიზად გადაექცათ.

ვაქრობა-მრეწველობა-მეურნეობა ეხლა ხან ჩავარდა პატივში, თორე უწინ ინდუსტრიას ვინ აქცევდა ყურადღებას.

ასე და ამ გვარად, გარემოებამ ისე მოიტანა, რომ დღეს სომხობა გვეკობნის ყველაფერში. ეროვნულ პრინციპსაც ჩვენზედ წმიდად იცავენ და შეძლებითაც ჩვენზედ ძრიელნი არიან და ძლიერდებიან.

ახლა ერთი მიბძანეთ, ღმერთი გადღევრძელებდეთ, ამისთვის რა უფლება გვაქვს სომხებს უსაყვედუროდ, მტრად უყუროთ, სომეხი აქ რა შუაშია? ჩვენ ხო ინდუსტრიისთვის არ ვიყავით მომზადებული და სულ ერთი არ არის: არუთინა და ვართანას მაგიერ, არონ და ხაიმა ურია იქნებოდა, დჯომბული ინგლისელი, კარლ ივანიჩი ნემეცი და მუსიო ჟანი ფრანგი იქნებოდნენ და კიდევ სხვა ათასი მოჰკიდებდა ხელს საქართველოში ვაქრობა-ხელოსნობას და იქნება უარესი დღეც გვენახა მათს ხელში.

თუ არა და რათა გვეგონია, რომ სომეხი უეჭველად ვაქარი და ხელოსანი უნდა იყოს!? ჩვენ იქამდე შემცდარი შეხედულობა გვაქვს შედგენილი ამ ხალხზე, რომ საკმაოა წარმოვსთქვათ სიტყვა „სომეხი“, რომ მაშინათვე თვალ-წინ წარმოგვიდგეს სრული თავისი საზიზღრობით მცარცვავი ჩარჩი, მოვახშე—ობობა ვაქარი! არა, ბატონებო, მიბრძანდით და თქვენი თვალით ნახეთ:

კავკასიაში მთელი მაზრებია სომეხ გლეხ-კაცებით დასახლებული. აიღეთ, მაგალითად, მაზრები: ახალ - ბააწყთისა

(99⁰/₀), გუმბრისა (98⁰/₀), ახალ-ქალაქისა (97⁰/₀), კენახისა (97⁰/₀), შუშისა (94⁰/₀) და სხვ... როგორც ხედავთ ⁰/₀, ჩამოთვლილ მაზრებში ცხოვრობენ მხოლოდ სომეხნი გლეხ-კაცი, რომელნიც საშინელი შრომის მოყვარენი არიან, ცხოვრების მეჯლისზე მედგრად იბრძვიან და პატიოსან ოფლით ცხოვრობენ — მიწად-მოქმედებენ: ხნავენ, თესავენ, მებაღობენ, მევენახობენ, საქონლის მოშენებას ეწყობიან, ქირაზე დადიან და სხვ. და სხვ. გასაკვირველ შრომასთან საშინელი მოყაირათე ხალხია — ცხოვრებაში მოთხოვნილება ძრიელ შემცირებული აქვს და თუ ჩვენ ქართველ გლეხ-კაცს ყელში რო წაუქირო, ერთი ბისტი არა აქვს თვალზე მიიკრას, სომეხი გლეხ-კაცი სახლში და ჯიბეში ფულს გამოუღვევლად ინახამს — შავი დღისთვის ზურგი გამაგრებული აქვს.

თუ სადამდე მიდის ამ ხალხის შრომის მოყვარება, მშვიდობიანი მოქალაქობრივი ცხოვრების სიყვარული, ეს იქიდგანაც ცხადად სჩანს, რომ ახალ-ქალაქის საპატიმროში მთელი ორი წელიწადი მხოლოდ სამი ტუსალი იჯდა და ისიც მგონი თათრები იყვნენ. დიახ, ახალ-ქალაქის მაზრამ, სადაც 70 ათასი სული სომხობა ცხოვრობს, მთელ ორ წელიწადს არც ერთი დამნაშავე არ მისცა! ან-კი სად სცალია სომეხ გლეხ-კაცს ქურდობა-ავაზაკობისათვის, როდესაც მედგრად შრომა და საშინელი ყაირათი გაღმერთებული აქვს.

ხოლო, რაც შეეხება ჩარჩ-მცარცვაობას, ეს პატიოსანი ხალხი, შრომის შვილი ისევე იჩაგრებიან ზოგი ერთა სომეხ მოვახშეთაგან, როგორც ჩვენი ქართველი გლეხ-კაცი. არ-კი გეგონათ, რო თავიანთებს ინდობდნენ!..

ვინ არ ვიცით, რო მხეცური მტაცებლობა, ჩარჩობა, უსინიდისო მოვახშეობა სხვა არის და პატიოსანი ვაქრობა, აღებ-მიცემობა და მრეწველობა-ხელოსნობა სხვაა.

ვინ არ ვიცით, რო ქართველებს დიდი ხანია ქალაქები

ხელიდგან გამოგვეცალა და მთელი ქართლისა და კახეთის¹⁾ კრობა და ხელოვნობა, ე. ი. საუკეთესო ეკონომიური დარგები სომხებს უჭირავთ. მაგრამ აბა ამ საგანს კრიტიკულად შეხვდით. ერთ კითხვას მოგცემთ: შეგვეძლო ქართველებს ქალაქების აშენება? ანა. რატომ არა და იმიტომ არა, რომ ქართველობა იმ თავითვე მეურნე ხალხია, მიწაზეა მიკერებული და მიწაზედვე სოფელში უნდა ეცხოვრა, ნება არა ჰქონდა მოშორებოდა. გარდა ამისა ყველგან და ყოველთვის ქალაქები მაშინ აშენებულან, როცა მიწა აღარ ჰყოფნიდათ და საქალაქო ინდუსტრიას ჰკიდებდნენ ხელს. ჩვენ საქალაქო ინდუსტრიის გარემოება არ გვქონია და ამიტომაც ქალაქები მაშინ აშენებულან, როცა მიწა აღარ ჰყოფნიდათ და საქალაქო ინდუსტრიას ჰკიდებდნენ ხელს. ჩვენ საქალაქო ინდუსტრიის გარემოება არ გვქონია და ამიტომაც ქალაქები ლიხს აქეთ საქართველოში სომხებმა დაიჭირეს.

ვინ არ ვიცით, რომ მეტადრე ჩვენს „დედა ქალაქში“ — (უი! მეხიმც დასცემია ჩვენისთანა შვილებს) — თბილისში ისე ფეხს ვერ გადასდგამ, რომ თუ-კი რამ სავაჭრო გაქვს და ვაჭრობა-ხელობის სახელი ჰქვიან, სომეხს არ შეხვდე! საუკეთესო მამულები სოფლებში? ეს ხო ყველამ ვიცით როგორ ნელ-ნელა გადადიოდნენ და აწც გადადიან სომეხთა საკუთრებაში..

მერე რაო, განა ეს დაეძრახვით?!

„ხმალი მაგათაო!.. უკვე მესმის, მაგრამ უკაცრავად, ჩემო ბატონო! კიდევ ეგ გვლუბავს, რომ სომხები ჩვენ მტრად მიგვაჩნია და სხვა რამის შნო რომ ღმერთს ჩვენთვის არ მოუცია, სულ ხმალზე გვიკიდია ხელი. ეს იმას ამტკიცებს, რომ ჩვენ

¹⁾ თუ ლიხს იქით სომხებმა ფეხი ვერ მოიკიდეს ამის მრავალი ისტორიული მიზეზებია.

არა ვართ ჩვეული ქკუა გავძრად და საგანს ღრმად დავაძრად
დეთ.

სიტყვამ მოიტანა და რაკი მწვავე საგანს შევეხეთ—ქართ-
ველთა და სომეხთა ურთი-ერთ განწყობილებას, იმ განწყობი-
ლება-დამოკიდებულებას, რომელიც დიდი ხანია გამწვავებუ-
ლია და ამ ბოლოს დროს დღიურ ვარმად შეიქმნა—საქიროდ
და სასარგებლოდ მიგვაჩნია აქვე მოვიყვანოთ ჩვენი ცნობილი
მწერლის ბ. ან. ფურცელაძის აზრი.

მკითხველს ეხსომება, რომ ქუთაისში მომხდარი ჩხუბი
ქართველთა და ებრაელთა შორის, ბ. ან. ფურცელაძემ სამ-
წუხარო მოვლენად აღიარა გაზ. „ივერიაში“ დასტამბულ მე-
თაურ წერილით. ამ წერილის წინააღმდეგ ბ-მა ი—მ ღია წე-
რილით გასცა პასუხი (იხილ. „ივერია“ 95 წლ. № 255),
რომელშიაც ავტორი ებრაელთაგან სომეხებზე გადავიდა და
სჩიოდა, რომ ამ შემოხიზნულ ხალხისაგანაც მოთმინების ფია-
ლა აივსოვო და ნულა გაგიკვირდებათ თუ რომ ამათთანაც რო-
დისმე დიდი უსიამოვნება მოგვიხდესო.

ბ. ან. ფურცელაძემ ამის პასუხად დასწერა ფრიად საგუ-
ლისხმო წერილი „მახვილი თუ ინდუსტრია“ (იხ. „ივერია“
№ 262 და 263—95 წლ.) აი აქვე ამოვწერ მეტად საინტე-
რესო ფაქტებს, საიდგანაც აშკარად დავინახამთ ჩვენ ვართ ჩვე-
ნივე თავის მტერი თუ სხვა:

— „ბ-ნი ი ეხება დიდს, მწვავეს საგანს—მოგვითხრობს
ბ. ან. ფურცელაძე—და მის წერილიდგან გამოდის ის
აზრი, რომ სახსარი ჩვენის ხსნისა და ხალხთა შევიწრო-
ებისა იმ ხალხის უსამართლოებისაგან, რომელნიც ძვე-
ლადვე შემოხიზნიან საქართველოს, არის ის, რასაც მი-
ჰმართეს ქუთათელი უესახებ ებრაელებისა. თუ ამ ხალ-
ხის დაწინაურებელთა პირთა არ შეასმინეს თავის ხალხს,

რომ ჩვენს უსიამოვნებაზე ხელი აიღონ, — საწყაო და სხვა ღონე აღარ დაგვრჩენიაო...

„საკვირველია, თითქო ჩვენი საქრისტიანო სწავლა სულ სახარებაზე არის აგებული და რატომ ასე მუდამ ავიწყდება ყველა ქრისტიანს სახარების სიტყვანი...“

„ჩაუფიქრდეთ, პატივცემულო ი, საქმესა და ავწონოთ: განა მწერლობის მხრივ საჭიროა კიდევ წაქეზება ამ საქმეში? განა უფიც ხალხს კიდევ უნდა ამაში წასისინება? მუშტსა და მახვილს დიდხანია იქნევს კაცობრიობა და რა ბოლო მოჰყვა ამას?“

— ისა, რომ კაცი ღღესაც ვერ გამოსულა მხეცის ბუნებიდგან, თუმცა სწავლაც, განათლებაც ბევრად წინ წავიდა.

და რომ კაცს ის ძალა და სახსარი, რაც მოანდომა სისხლის ღვრას, მოეხმარებინა ბუნებასთან ბრძოლაზე, თავის გონებრივსა, ქონებრივსა და ზნეობრივს განვითარებაზე, ღღეს კაცობრიობა მხეცის ბუნებით-კი აღარ იქნებოდა, ანგელოზთა ბუნებით და ჯოჯოხეთის წამების მაგიერად სამოთხის განცხრომილებათი.

„მიჩვენეთ ხალხი, რომელსაც თავის სახსრად მარტო მახვილზედა ჰქონდეს დამყარებული და თავისი ბოლო მახვილზედვე არ გაეთავებინოს.“

„ძლიერი და ხანგრძლივი ბედნიერი ყოფილა მხოლოდ ის ხალხი, რომელიც მახვილისაგან უფრო ინდუსტრიას მოსჭიდებია.“

„ამ გვარი ხალხი ყოფილა გონებითაც, ქონებითაც, სახელმწიფო წეს-წყობილებითაც, განათლებითაც დაწინაურებული.“

„ჩვენ-კი განა ან ისტორიულმა მაგალითებმა, ან ჩვენ-მა სხვა რიგად მოწყობილმა გარემოებამ დაგვაყენა ამ

აზრზე, რომ მუშტის და მახვილის წილ მივმართოთ ინდუსტრიას?

— „არა! ჩვენის აზრით გამოდის: ჩვენ ინდუსტრიით გვებრძვიან, ჩვენ-კი მუშტითა და მახვილით გავცეთ პასუხიო. ეს ხომ ველურის ხალხის წესია და არა იმ ხალხისა, რომელსაც ჰსურს ისარგებლოს ცივილიზაციის ყოველი ნაყოფითა!.. ბრძანებთ: საწყაო აივსოა და მაშ რა ვქნათო!

„რა საწყაო? ის რომ ჩვენა ვქამთ და სხვები ინახვენ?! ეს ქამთ არამც თუ დღევანდელს დღეს, ვქამთ ხვალინდელ დღესაც, ვსქამთ ჩვენთა შვილთა სისხლსა და ხორცსა, ვსქამთ მათს სიცოცხლეს.

„მაშინ, როდესაც ეს ჩვენი შემოხიზნული ხალხნი, რომელთაც, თქვენი აზრით, ჩვენი მოთმინების საწყაო აავსეს, სცდილობენ სარჩოს შექმნას, ხვალინდელი დღის გამაგრებას, სცდილობდნენ ალებ-მიმცემლობა, მრეწველობა, სწავლა-განათლება, ყოველივე ინდუსტრიული ძალა ხელში ჩაეგდოთ, ჩვენ ამ დროს რას ვშვრებოდით?! ვქეიფობდით და მთელი სამშობლოს ბედი, მთელი მამა-პაპათა ნაღვაწი, მამა-პაპათაგან სისხლით და მწარე ოფლით შექმნილი და დაცული მამული ჩავაყარეთ ჩვენს სვავს მუცელს, და ჩვენივე ხალხი, თავისივე ქვეყანაში, რომლისაც ყოველი ნაბიჯი გავსილია მათი მამა-პაპათა მის დასაცველად ჩაყრილი ძვლებით, მორწყულია მათი მამა-პაპათა სისხლით, გაუშვით ბოგანოთ უცხო ტომთა ხელში.

„რატომ არ აივსო ჩვენი მოთმინების საწყაო, ბნო ი, როდესაც კახეთის თვალი, არამც თუ საქართველოსი, იქნება თვით მთელი ქვეყნის საუკეთესო მამულები კახე-

თისა წავიდა ჩვენი ხელიდამ ჩვენი სისუნაგით, ჩვენი რაფშუტობით, ჩვენი... ჩვენი ათასი საზიზღრობით?!

„რატომ არ აივსო ჩვენი მოთმინების საწყაო, როდესაც საქართველოს საზრდოს სალარო, მთელი ბორჩალოს მაზრა ჩვენი თავქარიანობით, გაქსუობით, ჩვენი სისუნაგით გადავიდა ჩვენი ხელიდგან უცხოთა ხელში და გაივსო ეს ქვეყანა უცხო ტომით, უცხო თესლითა?!

„რატომ არ აივსო ჩვენი მოთმინების საწყაო, როდესაც გული და ღვიძლი საქართველოსი, დედა ბოძი და ბურჯი ჩვენი ქვეყნისა, ტფილისი, ძველადვე მთელს აზიამი პირველ ქალაქად განთქმული თავისი სიმაგრით და სიმდიდრით, რომელიც მთლად ერთაიანად ეკუთვნოდა რამდენსამე ქართველთ თავად-აზნაურთა გვარს—შთაენთქით და ჩავაყარეთ ჩვენს გაუმძღარს მუცელს, შევაქამეთ კამელიებს, შევქამეთ ათინის ღამეებში, ღვინისა და ბანქოში?!

„რატომ არ აივსო და არ ივსება მოთმინების საწყაო, როდესაც ბორჩალოს ქართველობა, ქართველთავე დიდებულმა თავადმა, მისი თქმით, ქართველთავე საბედნიეროდ,—განდევნა თავისი მამულებიდამ, ამოჰხადა სულელები მძიმე გადასახადებით, მიახწვევინა ამოწყვეტამდის, ჩათესლა მათს აღგას უცხო თესლი, მისცა ამათ არამც თუ თავისი ქონება და თავისი თავიც შესაქმელად?! გესმით, ქართველი დიდებული ქართველთავე ჰმუსრავს... ქართველთავე საბედნიეროდ!! აივსო განა ამით ჩვენი საწყაო?!...“

„გადით მრავლისაგან მრავალს ჩვენს საბატონო სოფლებში და ჰნახავთ, რა ხდება ქართველთაგანვე ჩვენი ქართველი ხალხის თავს. მთელი სოფლები იჟლიტებიანსწყადებიან სახლეულობით. ერთი სოფელი, სადაც ამ ოცდაათი, ორმოცის წლის წინად ესახლა რვაასი კომლი

და თვითო კომლში შუათანა რიცხვით ითვლებოდა თმეტ სულამდის, ეხლა აღარ არის ოთხასი კომლი, ისიც შუათანა რიცხვით კომლში არ არის ხუთს სულზე მეტი. იკვლიეთ, ეძიეთ: რამ გაავლო იმათ მუსრი, და მიიღებთ პასუხს: მებატონეთა უჯათმა, აუარებელმა გარდასახადმა, შეუსვენებელმა ჯათამ, უძილობამ, უსახლობამ, დღე და ღამ ცარიელს ნოტიოზედ გდებამ. დღიურს სახნავზე იხდის აქ და ბევრგან სხვაგან მიწის მუშა ორს წილს; თვითონ უნდა მოჰხნას, დაჰფარცხოს, თავისი თესლით დასთესოს, მორწყოს, გამარგლოს, მომკას, მოიტანოს, გაღეწოს და ორი წილი კარზედ მებატონეს მიართვას, ერთი წილი გაუშვას ცოლ-შვილის შესანახავად და ათასი გარდასახადის გასაძლოლად. საწვავი შეშის გარდასახადს აძლევს უღელ ხარზე თხუთმეტ მანეთს, აძლევს საძოვარს, სარწყავი წყლის გარდასახადს და სხვ. და სხვ. ცხადია ამ გვარს მდგომარეობაში მყოფს ხალხს ადვილად ერევა ყოველივე ავადმყოფობა და თვით უბრალო სურდოც-კი ექცევათ ამათ სასიკვდილო სენად და ევლეთათ შეუწყალებლად მუსრი.

„გკითხავთ თქვენ: რომელი ღანგ-თემური, რომელი შაჰ-აბაზი, რომელი ყრუ მურვანი-ღა უშვრებოდა ჩვენს ხალხს უარესს? ისინი თუ ჰხოცდნენ, ჰჟლეტავდნენ, ჰჟლეტავდნენ, ჰხოცავდნენ უცებ, საჩქაროდ. აქ ჰმუსრავენ ცოტ-ცოტად, წვეთ-წვეთად, ხანგრძლივი წამებით.

„განა აივსო აქ ჩვენი საწყაო და ან ხმა-კი ამოვიღეთ სადმე ამაზე, ამ უჯათზედ, ამ წარმართობაზედ?!

და სხვა, და სხვა, და სხვა.

„შევსჯამეთ მამულები, დავკარგეთ მიწა-წყალი და უღებთ ბოლოს ახლა ჩვენს მრჩენელს და შემნახველ ხალხსაც.

„განა ან-კი შევნიშნეთ ეს ჩვენივე ხელით ჩვენი ხალ-

ხისა და შეიღების ყელების დაქრა?!

„ქართული ანდაზა არის: გიჟის სარჩოს, ჭკვიანი იხ-მარებდაო.

„როგორ გგონიათ, განა ისრეთი მდიდარია ქვეყანა, რომ ვინმე თავის სარჩოს ოხრათა ჰყრიდეს და არავის უჭირდეს ამ სარჩოს აკრეფა?..

„მითხარით, ვისა და რას გინდა დააბრალოთ ეს ჩვენი ასე ოხრად უმიწა-წყლოდ დარჩენა? განა ამაში ჩვენზე მეტი დანაშაული და ბრალი მიუძღვის ვისმე? გადავლეთ თვალი, როგორ და რაში გადავავეთ ჩვენი სარჩო საცხოვრებელი, ჩვენი სულს იქით. თქვენ მგონი ქართლში ბრძანებულხართ და გაგონილი გექნებათ, რომ ერთი დიდი სათაკადისშვილმა მამულმა წაკადა ქართველებს ხელიდგან ერთი კხეინის ერთს საკაბეში.

„მიბძანდით თბილისს ფრანკუზების ძალაზიებში და წაიკითხეთ მათს წიგნებში მარტიროლოლი ჩვენი კნეინების წიგნებისა: წუგელი ჩუქი სამი თუმანი, ერთი ზღვის კრუჟაკები ოცდა ათი თუმანი, ვაზიტის საკაბე ორმოცი თუმანი, ფერჩატკები 25 მანეთი და სხვა და სხვა... და ამ გვარს კრუჟოვებსა და ჩულქ ფერჩატკებში, სხვათა შორის, მიდის ჩვენი ხელიდამ ერთი უდიდეს და უკეთეს მამულთაგანი კახეთში, წავიდა ჩვენი ხელიდამ ქარვასლები, საუკეთესო მამულები ბორჩალოში, ტფილისის მაზრაში და მრავალს სხვა ადგილებში.

„ერთი ჩვენი სახელოვანი პოეტი, რომელიც გულის მოსაკლავი ლექსებით აძლევდა შეჩვენებას ჩვენს ამ გვარს მამულების ფლანგვას, ამავე დროს თვითვე ჰფლანგავდა თავის მამულებს და ჩაუგდო ისინი ხელთ უცხო თესლთ, უცხო ტომის ხალხთ...

„აბა მოსძებნეთ და ჰნახათ ჩვენში მასაც, რაც სხვა-

გან ითვლება ანახრონიზმად. ჰნახავთ ჩვენს დღეებში მებატონეთა შორის, რომ ძაღლებზე ჰხარჯავდნენ ასსა და ათას თუმნობით წელიწადში და ამავე დროს რომ უთხრათ: რუსეთსა და საზღვარ გარეთ ჩვენი მოსწავლე ყმაწვილობა, ჩვენი ქვეყნის მომავალი ნუგეში სიმშლით იმუსრება-თქო, გროშს ვერ ამოაღებინებ ჯიბიდან.

„დიახ, არამც თუ კამელიებს, არამც თუ ბლოტებს, ჰერვიეს, ფაგეებს, ეფშტეინებს და სხვა ამ გვარებს ვაქმევდით ჩვენს სარჩოს; არამც თუ ღვინოსა, ათინის ღამეებსა, ციგანკებს, აკტრისებს, ვოლტიჟორკებს და ქალაღდის თამაშობაში ვსჯამდით ჩვენი საშვილიშვილო მომავალს ბედს, ჩვენ ვგლეჯამთ სიმშლიისა და გაჭირვებისაგან მიხწეულს გლეხს თავის ოფლს და ვაყრით ძაღლებს პირში, ვაქმევთ იმათ ჩვენს საცხოვრებელს და ამავე დროს გავიძახით: შემოხიზნულთ შეგვჯამეს, საწყაო ჩვენი მოთმინებისა გაავსესო... განა გამოჩნდა ჩვენში ერთიც არის მთქმელი, რომ ძაღლებზე ჩვენი მომავალი ბედის გადამგებს არა აქვს ადგილი ჩვენს საზოგადოებაში?!

„მაშინ, როდესაც ჩვენი გასათხოვარი ქალები ატარებდნენ დროს „Я ВЪ ВАСЪ ВЛЮБЛЕНА“-ს თამაშობაში, უკეთეს საქმედ მიაჩნდათ „Я ОТЪ НЕГО БЕЗЪ УМА“-ს ძახილი და ქართულს წითელ კვერცხათაც ვერ აღაპარაკებდი, — ამ დროს გასათხოვარნი ქალნი ჩვენი შემოხიზნული ხალხისა დადიოდნენ, კიდითი-კიდით სუნით ეძებდნენ თავისის მოდგმის ყოველს ქვეყნის კუთხეს გაფანტულს და გადაგვარებულს ხალხს, უღვიძებდნენ თავისი ძველი სამშობლოს სიყვარულს, აგონებდნენ თავისს ვინაობას, შეასწავლეს საუკუნეთაგან დაკარგული ძველი სამშობლო ენა, გამოაღებინეს მილიონობით ფული თავისს საზოგა-

ლო საქმისთვის. „მაშინ როდესაც ამ შემოხიზნულ ხალხის მუშანიც-კი სიკვდილის ჟამს სწირავდნენ ათასობით და შეძლებავდნენ კიდევ მეტს თავის საზოგადო საქმეებს, — მიჩვენეთ ერთი ქართველი მდიდარი, გროში, გროში რა არის, გროში შეეწიროს სიკვდილის ჟამს ჩვენი საზოგადო საქმისათვის...“

„ათასი საქმე, ათასი თავში საცემი წინ გვიდევს: ვკარგავთ ენას, ვკარგავთ ხალხოსნობას, ვკარგავთ ათი და ასი ათასობით ჩვენს ძმებს, კათოლიკთა და მაჰმადიანთა ქართველებს; სწავლა ქართული აღარ სად არის და სხვ. და სხვ. განა იცვება აქ ჩვენი საწყაო და ვიზრუნეთ რამე ამისთვის?!“

„შეხედეთ ამ შემოხიზნულ ხალხს, რაოდენი კალმითა და საქმით საზოგადო საქმის მშრომელი ჰყავთ ყოველს ქვეყნის კუთხეს, სადაც-კი საჭიროა, რომ გაიყვანონ თავისი სიტყვა, აჩვენონ თვისი საქმე. მიჩვენეთ ერთი ქართველი კაცი, რომელიც უცხო ქვეყანაში იღვწოდეს ჩვენი საქმისათვის. იქაც-კი, სადაც ჩვენი კაცნი კითხულობდნენ, ერთს საუკეთესო სამეცნიერო წიგნში ჩვენა ვართ გამოყვანილნი, როგორც გამოუფხიზლებელნი ლოთნი, ლოთობისაგან სახე დასიებულნი და საზიზღრად სახეში სიწითლე ჩამკვდრნი; ვართ გამოყვანილნი, როგორც მხეცნი, ველურნი ადამიანნი, რომელნიც ცოცხალ პირუტყვს ვაძრობთ ტყავს, რომ გავაკეთოთ ტიკები და რუმბები.“

და სხვ. და სხვ. ამ გვარები“

ბ-ნ ან. ფურცელაძეს ბევრი ამ გვარი სამწუხარო ფაქტე-

ბი მოჰყავს, რომელიც ამტკიცებს ჩვენს არარაობას...
 ის დასკვნა გამოჰყავს, რომ ინდუსტრიას უნდა მოვკიდოთ ხე-
 ლი და ჩვენი ხსნა მაშია და არა მახვილშიო. მადლობა ღმერთს
 ეხლა ჩვენც ვიღვიძებთო და მეტადრე დიდი იმედი აქვს იმერ
 ქართველებისა.

თ ა გ ი IV.

**უკანასკნელი დასკვნა ორ მეზობელ ხალხთა
შესახებ.**

კითხველო, ნუ გამიწყრები, ერთი კიდევ უკანასკ-
 ნელად გადავავლოთ თვალი და განვიხილოთ ის
 გარემოებანი, რომელნიც გახდნენ მიზეზნი და დაჰ-
 ბადეს დღევანდელი არა კეთილი განწყობილება ორ
 მეზობელ ხალხთა, ქართველ და სომეხთა შორის.

საჭირო არ არის ადამ-ვეადამ დავიწყოთ, საკმაოა მხო-
 ლოდ ის დღე მოვიხსენიოთ, რა დღესაც საქართველო რუსე-
 თის მფარველობის ქვეშ შევიდა და ბოლოს შეუერთდა კი-
 დეც, ე. ი. ამ მდგომარე საუკუნის დასაწყისი უნდა ავიღოთ.

შემოდგა თუ არა რუსმა საქართველოში ფეხი, განუწყვე-
 ტელი ბრძოლა დაუხვდა შინ თუ გარეთ. მთელი ნახევარი ამ
 საუკუნოსი და თითქმის მეტიც რუსეთი საქართველოს მტერთ
 ებრძოდა—სპარსეთს, ოსმალს და კავკასიის მთის ხალხს:
 ლეკს, ჩერქეზს, ე. ი. შამილს და სხვ.

განუწყვეტელ ომსა და ბრძოლის დროს, რუსის დიდძალ
 ჯარს ბინა-სადგური (კაზარმები) უნდოდა; გამოკვება, სურ-
 საუ-პაქსი, მეტი ეჭირვებოდა; ამოდენა ჯარს გადაყვან-გადმო-
 ყვანა და თათ-წამალ, ზარბაზან-ყუმბარებს გადაზიდვა-გადმო-
 ზიდვა უნდოდა. აი ამ ოპერაციებისთვის მოხერხებული ვაჭა-

რი კაცები იყვნენ საჭირო და უეჭველად ადგილობრივი მცხოვრებნი, რომელთაც სკოლნოდათ ადგილის მდებარეობა, ხალხი, მისი ენა და ზნე-ჩვეულება, გარემოება. თან ფულის პატრონებიც უნდა ყოფილიყვნენ, რომ „ფოდრათების“ აღება შესძლებოდათ და პირნათლადაც შეესრულებინათ.

აბა ერთი მიბძანეთ, ღმერთი გადღეგროძვლებდეთ, მაშ ვინ იყო საქართველოში ამისთვის მომზადებული, თუ არ სომეხი ვაჭარი?

ქართველი თავად-აზნაურობა ხომ არ იკადრებდა „პოლკოვოი მირკიტანტობას“ და „ფოდრათების“ აღებას. ჰო, და მაშ ვინლა დაგვრჩა ქართველებში? მაშინდელი უენო, პირუტყვი გლეხი?! ჩვენ გლენს ან აღებ-მიცემობის უნარი, შნო სად ჰქონდა, ან საჭირო თანხა?!... ან ნებას ვინ მისცემდა.

ამ გვარად მთელი 60 წელი რუსთეთიდგან ტომრობით მოდიოდა ფული ჯარის და ომის საჭიროებისათვის და სომხობაც სარგებლობდა გარემოებით. პოტო ამბობს: წინ ჯარი თოფითა და ხმალით გზას სჭრიდა, მშვიდობიანობას ამყარებდაო და ჯარს უკან სომეხი მისდევდა არშინით და სასწორსაწყაოთიო. დიახ, სწორედ სომხის ჯიბისთვის იყო კავკასიაში ატეხილი დაუბოლოვებელი ომი და ბრძოლა, რომელმაც დაატრიალა სომეხ ვაჭართა შორის დიდ ძალი კაპიტალი. ამ გვარად კავკასიაში მეურნეობამ, მრეწველობამ, ქარხანა-ზავოდებმა-კი არ შექმნეს კაპიტალი, როგორც ეს ევროპაში მოხდა, არამედ ჯარმა და ომებმა. თორე სიმართლე რო ვსთქვათ არც სომხობაა დიდი უნარის პატრონი, ინდუსტრიის ხალხი. დიად, კავკასიის პოლიტიკო-ეკონომია საზოგადო კანონებს არ ემორჩილებოდა.

„თაფლი იყოს, თორე ბუზი ბაღდადიდგან მოვაო“. ფულის ხმამ ანდამანტივით მოიზიდა საქართველოსკენ ქვემო პრევიციების სომეხებიც განჯ-ერევან-ყარაბაღისა და სხვ...

ამ გვარად არამტოუ ქართველი სომხობა მდიდრდებულად საქართველოში, გადამთიელმა სომხებმაც-კი მოიკიდეს თბილისში ფეხი და კაპიტალისტებად შეიქმნენ. დიად, ვაქარ სომხებს ჩაუვარდათ ხელში მე-XIX საუკუნის ძალა—კაპიტალი, ის კაპიტალი, რომელმაც ევროპაშიაც ძირითად შესცვალა ფეოდალური წეს-წყობილება.

დადგა ახალი ხანა. ყველაფერში გაბატონდა ფული და ჩვენს დედა ქალაქში წარმოგვისკუბდნენ სომეხი კაპიტალისტები თავიანთ მრავალ სართულიანი სასახლეებით და მდიდარ დუქან-ბაზრით, სოლოლაკ-ვერა-კუკია— შეითან-ბაზრიდგან და სირაჯხანიდგან ამოძვრა.

მოგვხსენებათ, რომ გარემოებაც ხელს უწყობდათ: ომი და ჯარი იქით იყოს, სომხებს სხვაფრივაც რთველი კარგი ჰქონდათ—გიჟი ფლანგავდა და ქვეიანი ჰკრეფდა.

ჩვენ თავად-აზნაურობას ერთნაირი მოარული, ქირი შეხვდათ—მანია განადგურებისა, მიჰყო, ბატონო, ხელი და შეძენის მაგიერ, რაც მამა-პაპეული განძი და მამულ-დედული ჰქონდა, ფლანგა და ფლანგა, ახალ ცხოვრებას შეაღია, თითქოს ხვალ ანუ ზეგ ქვეყანა უნდა წაირღვნასო. სომხობას-კი სწამდა, რომ ნამდვილი ცხოვრება ეხლა იწყება, ეხლა შენდებო, წარღვნა რას მიქვიანო და მხოლოდ ხვალინდელ დღეზე ფიქრობდა. რაც „გიჟრაცუს“ მეტ ბარგად მიიჩნდა, შორ მხედველ სომხისათვის განძი იყო—ზედი-ზედ ჩაიგდო ხელში ავეჯი, თვალ-მარგალიტი, ძვირფასი განძეული, მამულები და ხვალინდელი დღე გაიმაგრა.

ასე და ამ გვარად გავვიბატონდნენ ყაზარ, მარქარ, კარაპეტა, რომელთაც ალლო აიღეს ახალი ცხოვრებისა, ახალი მოთხოვნილებისა და აღარ იკმარეს არშინი და საწონ-სასწორი, მისცეს შეიღებს უმაღლესი განათლება, შეითვისეს ევროპიული ცივილიზაცია და ზომიერი ყაირათიანი ცხოვრება,

დაუახლოვდნენ ევროპიულ სავაჭრო ფორმებს, დაიმსახურეს ნდობა, ჩაიგდეს ხელში ვაჭრობა და შუამავლობა მთელ ევროპასა და აზიას შორის—ევროპის საქონელს—უაბრაკა-ზავოდების ნაწარმოებს აზიას აწვდიდნენ, აზიის ნელს მასალას და ზოგიერთა ნახელოვნარ საქონელს ევროპას აძლევდნენ...

იგრძნეს ფულის სიძლიერე, გათამამდნენ, აღადგინეს და განაძლიერეს ეროვნული თვით-მცნობიერება, გაამდიდრეს სამშობლო ლიტერატურა, გააცნეს თავი ევროპას და მასთან ერთად ცდილობდნენ კავკასიაში გაძლიერებას, ადგილ-მამულის, ტერიტორიის შექმნას, რომ დამკვიდრებულიყვნენ სამუდამოდ და დამკვიდრნენ კიდევ. საქმე იქამდე გაჩაღხეს, რო ევროპას განუცხადეს, მთელ კავკასიაში პირველი კულტურული ერთი, მხოლოდ ჩვენ სომხები ვართო და თუ არ გჯერათ მობძანდით და გენახეთო. მთელ დედამიწაზედ მოუანტულმა სომხებმა ამ ოციოდე წელიწადში სამშობლოს აღსადგენად იმდენი იშრომეს, რომ დღეს, როგორც მოგვხსენებათ, ოსმალეთის სისუსტით ჰსურათ ისარგებლონ და მის ნამგრევებზე სომხეთი აღადგინონ.—ევროპას ძალას ატანენ, როგორც ქრისტიან ხალხს, ევროპული ცივილიზაციით აღჭურვილს, პოლიტიკურა თვით-არსებობა მოგვანიჭეთო, ბოლღარები ჩვენ მითომ რითი გვჯობიანო და სხვ. და სხვ.

როცა სომხები ასე ირჯებოდნენ თავიანთ ჯიბისთვის და სამშობლოს ინტერესებისთვის, ჩვენ რაღას ვარაგებდით? იმას, ბატონებო, რომ თავი საღათის ძილს მივეციოთ და თუ ენერგიას ვიზენდით, გამოუუხიზოებელ ლოთობაში და კინტოურ ყოჩაღობაში იხატებოდა ჩვენი შნო და უნარი. ხოლო, როცა ახალ მოდის ცხოვრებამ, მისმა გარეგნობამ ჩვენი თავადობა დააკოტრა, მაშინ მიჰყვეს ხელი და სომხის და რუსის „კუბწების“ ქალებს თხოულობდნენ დადი ქრთამით და მზითავით. ხოლო, როცა აღარაფერი დაგვრჩა დასაგირავებელი და შესა-

ქმელი და კუბწებიც მიხედნენ, როცა ცარიელი ტიტულაციისა და ზობა-კნენიობისა კუქს ვერ გააძღობსო, ჩვენი ნაჭირნახული ფულები რაც გაფლანგეს ისიც კმარაო, ახლა, რასაკვირველია, ჩვენც გამოვფხიზლდით, და გვწყინს, გული გეტკივა, რომ ჩვენმა შემოახიზნულმა ხალხმა ძრიელ შორს გაგვასწრო, ყველაფერში გვაჯობეს—მთელი კავკასიის ინდუსტრია ხელში ჩაიგდეს, ქალაქები მათია და სოფელშიაც ჩადგეს ფეხი. გიმნაზია, უნივერსიტეტები სომხის შეილებით გაივსო, რადგან უკანასკნელ მეწვრიმალეს უფრო ეხერხება შეილის გამოზდა გიმნაზია-უნივერსიტეტში, ვიდრე ჩვენ თავდა-აზნაურობას. ახლა ჩვენ იმის მაგიერ, რომ ჩვენც სომხების მაგალითს მივყვეთ, სომხებზე ხმალ ამოღებული ვიწვეთ—გაგვიშვით, სომხები არიან ჩვენი მტრები—ხმალი მაგათაო!

დიახ, ბატონებო, სომხები ცხოვრების მეჯლისზე ზემოთაროს მოექცნენ, სათაურში სხედან და ჩვენ-კი კიდევ კარგი თუ სუფრის ბოლოს დავგვითმეს ალაგი. ვშიშობ, ვაი, თუ ჩვენი დაუდევრობით მათი ნასუფრალის ამარა-ლა დავრჩეთ, თორე სუფრის ბოლოს ვინ-ლა ჩივა. დიად, ბატონებო, გულ-საკლავი სიტყვებია, სათაკილოა ჩვენისთანა თავ-მოყვარე ხალხისთვის, მაგრამ რა გაეწყობა!? ქეშმარიტებას ძრიელაც რო თავალი და თავი ვარიდოთ, როდემდე უნდა ვარიდოთ!?

დიახ, ბატონებო, ამ სამარცხვინო მდგომარეობიდან ის-ლა გვიშველის, რომ მამულ-დედულში მაგრა ჩავდგათ ფეხი, ქალაქები ჩავიგდოთ ხელში, მეურნეობა განვაგრძოთ, სწავლა-განათლებით განვითარდეთ და საზოგადოთ ვრცელ ინდუსტრიას მივყოთ ხელი. ყველა ამის შესრულებისთვის-კი უჭკუადად საჭიროა ცხოვრებაში მოთხოვნილება შევიმციროთ, შრომა და წოდნა გაკადმეწოთ და ყაირათი-ეკონომია განვამტკიცოთ—თუ შავი ღლისთვის არ ვფიქრობთ ე საბნის შესაფერ მაინც გავშალოთ ფეხები!..

დღეს არა მახვილით, არამედ ინდუსტრიათი ისე შევიარაღდეთ ცხოვრების მეჯლისზე საბრძოლველად, ვით ჩვენი წინაპარნი ქუდზე კაცი შეიარაღდებოდნენ ხოლმე სამშობლოს გაქირვების დროს.

მაშ გაუმარჯოს ქართველების ასაღ დეკონს:

„შრომა, სწავლა, უაირათი,
მამული და ინდუსტრია“!

ნაწილი მეოთხე.

თრიალეთის მთა და ცხვარი.

ფუტ.), რომელიც ამ კამეჩის მინდორზე თუმცა ძრივად
შორებულნი არ არი, მაგრამ ცოტა მაღალი-კია, ცხრა-წყაროს
მთაზე, ოლავერდელ (ალავერდი?) სომხებს უსწრო თოვლ-
ქვაპმა და მერე ისეთი საშინელი ბუქ-ნამქერი ასტყდა, რომ
40 კაცი და 65 ხარ-კამეჩი დაახრჩო. ამათ ქერები წაეღოთ ქი-
რით ახალ-ქალაქიდგან ხაშურში და ცარიელები რო დაბრუ-
ნებულან, მაშინ უსწვრია ამ საცოდავ მშრომელ ხალხისთვის
მოულოდნელ უბედურებას...

საქონელი მაინც რო გამოეშვათ, არც ერთი არ დაიხრ-
ჩობოდა, — რომელსაც ძალად ტაბიკები გამოუშტვრევია, შინ
გაქცეულა, გადარჩენილა.

თუმცა-კი თოვლი დიდი არ მოსულა, მაგრამ შეშინებულ
უთავბოლო ხალხს დავთრები დაჰკარგვოდა და მის მაგიერ,
რომ ერთად შეგროვილთ ღონე ელონათ, ყველა თურმე თა-
ვისთვის გარბოდა, მოძმეს არ დასდიეს, დაქსაქსულები დაიხრ-
ჩენენ. ამდენ ხალხში ერთი კაცი ვერ გამოჩნდა მტკიცე ხა-
სიათისა, რომ მოესაზრა: ყველანი ერთად შეეკრიბნა, ირგვ-
ლივ დაედგათ ურმები, რამდენიმეც შეშად დაემტვრიათ, და-
ენტოთ დიდი შუა ცეცხლი, ერთი ხარიც თუნდ მწვადებად
შეეწვათ და გამოდარებამდე ასე გაეტარებინათ ღრო.

ერთი პატარა ბიჭი ურმის ქვეშ შემძვრალა, მწოლარე
ხარს ჩაჰხუტებია და რალაც სასწაულით გადარჩა. თურმე თოვლს
ბლომად წაუყრია და თოვლის ქვეშ სიცივემ ველარა დააკლო-
რა. საინტერესოა ამ ბიჭის ნათხრობი: „მამა ჩემი-კი ურემზე
იწვა, სიცივით იფიჩხებოდა, რამდენჯერმე გადმოძხედა, რალა-
ცას ლულლულებდა, გაყინული პირი ვერც-კი გაელოო.

„მერე გარიჟრაჟისას გამოიდარა, ქვეყანა დამშვიდდა. მამა-
ჩემმაც ძალა მოიკრიფა, ხარებს გადმოძხედა და მკითხა: „შვი-
ლო, დანა არა გაქვს, ხარებს აპეურები დავაქრათ, გამოუშ-
ვათო“? ადგა, ჩამოვიდა, დანა მივეცი, ხარებს აპეურები და-

აქრა, ტაბიკები ამოაცალა, ულლიდგან გაანთავისუფლდა და მგზავნი
რამ ხარები-კი დახრჩობილიყვნენ. ბევრი წაჰკრა ფეხი, მაგრამ
ისე თქვენი მტერი და დამაწყევარი აღდგეს, როგორც ის ხარე-
ბი აღდგენ.

„სწორედ ამ ალაგას ურმის გარეშემო ათი კაცი მეტი ეყა-
რა თოვლში. მამაჩემი მივიდა, ერთს წაჰკრა ფეხი, აბა წავი-
დეთო, რალას ელითო, მაგრამ ყველანი-კი მკვდარი დახვდა,
მერე რალაც ფუსფუსი დაიწყო და ე კაცს მუხლები ჩაეკეცა
და იქვე თქვენი ქირი წაიღო. მივარდი და გათოშილი-კი და-
მხვდა“...

აი სად იყო ლევ ტოლსტოი, არ აღწერა ფსიხიური
(სულიერი) მდგომარეობა ამდენ ხალხისა—მის, „Хозяинъ и
работникъ“-ს ბევრად აჯობებდა.

კამეჩის მინდვრიდგან შევუდექით ხრიაკ აღმართს. გზამ
თავ-კვეთილს და შავ-ნაბადა მთებს შუა მიგვიყვანა და ჯავახეთით
წალკას გადავიხედეთ.

თავ-კვეთილას იმიტომ უძახიან, რომ თავი მთას მოკვე-
თილი აქვს—უეჭველად ნიშანია სანძრისა (ვულკანისა). მოკ-
ვეთილზე ტბაც არის და უწინ ირმის ჯოგი მოდიოდა ხოლ-
მე წყლის სასმელადაო. ახლაც თურმე ბოგინობს ამ მოტიტე-
ლებულ მთებზე კლდეებში დათვი, მგელი, მელა, კვერნა, მა-
ჩვი და იშვიათად თხაც ხვდებაო.

შავ-ნაბადა იმიტომ დაერქვა მთას, რომ შორიდან შავად
გამოიყურება, გვეგონება ნაბადი წამოუხსამსო.

მართლაც-და შესაზარი, მრისხავი სანახავნი არიან ეს ტი-
ტველა უზარ-მაზარი კლდიანი მთები. სწორე მოგახსენოთ, ვე-
რაფერი სასიამოვნო სანახავი იქნებოდა ბუნება მაშინ, როდე-
საც ჯერ არც მცენარე იყო აღმოცენებული და არც ცხოვე-
ლი გაჩენილი. ან-კი საიდან წარმოსდგა საქართველოში ამდენი
მთები? ამ კითხვაზე მეცნიერება აი რა პასუხს გვაძლევს:

„იყო დრო, როდესაც მთლად დედა-მიწის ზურგი წყალს ეჭირა, ამ გვარ უსამართლობას, რაღა თქმა უნდა, ბუნება ვერ მოითმენდა.

სანძარი.

განრისხებულმა დედა-მიწის გულის ცეცხლმა, საშინელის ძალით, სარქველივით ასწია თხელი კანი დედა-მიწის ზურგისა და წარმოუდგენელის ძლიერებით ამოხეთქა ადუღებული ტლავო (lava), დომხალივით არეული გამხვალი ქვა, მიწა და ათასნაირი ლითონები. წყალმა და ცეცხლმა რამდენიმე მილიონი წელიწადი იბრძოლეს (ეხლაც იბრძვიან)—რასაც ცეცხლი აშე-

ნებდა, იმას წყალი არღვევდა, ჩაჰქონდა თავის უფსკრულში და იქ მწყობრად ალაგებდა მომავალ ვაკე ადგილებისთვის.

მას მერე ბურთი და მოედანი წყალსა და ცეცხლს დარჩათ და როგორც ნებავდათ, ისე სჭირდნენ და ჰკერავდნენ — წყალი ზურგს უცივებდა დედა-მიწას და ცეცხლი კიდევ ხან იქ ამოხეთქავდა ადუღებულ ტალახს დედა-მიწის გულიდამ, ხან აქ. ცეცხლისაგან ამონახეთქმა მასალამ ბოლოს მაინც იმდენ ხანს განუწყვეტელად იდინა, ვიდრე უზარ-მაზარი მთები აშენდებოდა და ათი ათასგან კუნძულნი გამოჩნდებოდნენ.

ღვთის წყალობა გაქვთ, იკადრა წყალმა და დაგვითმო ხმელეთი, მაგრამ რა, განა ბევრი დაგვითმო? დღესაც სამი წილი დედამიწის ზურგისა წყალს უჭირავს და მხოლოდ მეოთხედი ნაწილი ხმელეთს შეადგენს!

დიდი ხანი არ არის მას აქეთ, რაც ის ადგილი, სადაც დღეს დიდი ქალაქები გაშენებულან და კაცთა სიცოცხლე სდულს, მაგალითად, ბერლინი, ვენა, მიუნხენი, ციურიხი, ვარშავა და სრულიად რუსეთი მთლად ზღვა-ოკეანს ეჭირა.

მეცნიერთაგან დამტკიცებულია, რომ მთელი კავკასია და ჩვენი საქართველოც სულ მთლად ხმელთა-შუა ზღვას ეჭირა. მაგალითად, ეხლანდელი ხმელთა-შუა ზღვა, შავი ზღვა, კასპიის ზღვა და არალის ზღვა, მაშინ სულ შეერთებულ, ერთ უშველგებელ ზღვას შეადგენდნენ.

მეცნიერთა აზრით ჩვენი კავკასია შედარებით სულ ახალი ხმელეთია. ათასი საუკუნე არც-კია მას აქეთ, რაც დედა-მიწის გულის ცეცხლმა ასწია ამ ზღვის ძირი, ამოჰყო თავი ხმელეთმა, ამოხეთქეს სანძრებმა და აშენდნენ ეს აუარებელი მთები და ჩვენი უზარ-მაზარი კავკასიონის ქედი, მთა გრებილი, რომელთა შორის მეფობენ იალბუჯი და მყინვარი.

ჩვენი არჩეული გზა ძრიელ მოკლედ სჭრის მანძილს, ვახეთიდან წალკაზე გადასასვლელად.

მეფე ერეკლეს, ასპინძის გამარჯვებულ ომის შემდეგ, როდესაც გაეშურა თბილისისკენ შინაურების დასამშვიდებლად, მაშინ აქეთ, ამ გზით მოუჭრია მოკლედ.

ხიზაბავრაში დღესაც გაიგონებთ აქაურ ქართველებისაგან: ირაკლი ხანი ომ-გადახდილი, ასპინძიდან მტკვრის ხევ-ხევ ხიზაბავრას ამობძანდა და იმ ღამეს აქ დარჩაო. თავით ფეხებამდე ზილხი (აბჯარი) ეცვა და მხოლოდ პირი-სახეზე და მაჯებს ქვევით არ ემოსაო. იმ ღამეს ზილხს რომ იხდიდა, დაიბერტყა და სამი ოყა (ცხრა გირვ.) ტყვია დასცვივდაო.

— აი, ბიჭებო, ამდენი ტყვია მომარტყეს იმ ურჯულო ლეკებმაო.

ზილხი რომ გაიხადა, ქვეშ კიდევ ნაბადსავით მოთელილი პერანგი ეცვაო.

ხიზაბავრიდან მეფე ერეკლე თავის მხლებლებით გაუთენებლივ გზას გასდგომია. გაუვლია გოკიაზე, ასულა ხუმრისს, გადაუვლია ამ მთებს შუა (თავკვეთილა და შავნაბადა), გადასულა წალკას, გადუვლია მანგლისზე, კოჯორზე და ჩასულა თბილისში ხალხისა და შინაურების დასამშვიდებლად.

დღლე პავლიაშვილმა ეს ისტორიული ამბავი ცნობილი ლექსით დაამთავრა:

„შენ, კრეკლე ოქმიანო,
ცხენ-აბჯარ უნაგრანო,
შენი ნახოცი ლეკება
ასპინძის ბოლოს ყრიანო,
ჟაკვი-ყორანი ლეშის სჭამს,
კატკაჭნი თვალებს თხრიანო.“

ამ მთებიდან წალკის დაცემული ვაკე თვალ-წინ წარმოგვიდგა. მთების კალთებზე ძირს მოფენილი იყო ფარა-ფარად

თეთრი ცხვრები, რომელნიც ამ ერთ-ფეროვან უტყუარ მარეს ასურათებდნენ, სულს უდგამდნენ.

აქ ნახამთ თუშებს, ქიზიყელებს, თბილისის მაზრელებს, წალკის ბერძენთ და სხვა, რომელთაც სიცხისათვის მოურიდებიათ დიდ-ძალი ცხვარი. ერთმა „ხასტავის“ უფროსმა მიაგმო, რომ ყოველ წლივ გაზაფხულობით, ამ თრიალეთის და ჯავახეთის მთებისკენ, იაილებზე საძოვრად ერთ მილიონზე მეტი ცხვარი აივლის და ჩამოივლის ხოლმეო.

როდის დაიმონავა კაცმა ეს მისთვის სასარგებლო ცხოველი-ცხვარი—არავინ იცის. ფრიად საინტერესოა ბრემის აზრი შინაურ ცხვარზე. ეს ცნობილი მეცნიერი საშინელის ზიზლით იხსენიებს შინაურ ცხვარს. შინაურ ცხოველთა შორის—ამბობს ბრემი—ყველაზე ძლიერ ცხვარია მონობისაგან დამახინჯებული და გადაგვარებული. ამ ცხოველზე ისე საშინლად უმოქმედნია დიდი ხნის მონობას, რომ აჩრდილი აღარც-კი დარჩომია თავის თავისუფალ წინაპრის, გარეულის ცხვრებისა.

მაგრამ აბა უყურეთ თხას, ხომ ერთ ფარაში დადიან, ერთსა და იმავე გარემოებაში და პირობებში სცხოვრობენ, თხა იქამდე ყოჩალია, რომ მონობაშია-კი არა ჰკარგავს თავის ბუნებრივ ზნე-ხასიათს და წინაპართა ჩვეულებას—გასაოცრად იცავს თავისებურებას, თავის ვინაობას და აინუნშია-კი არ იგდებს მონობის უღელს. ცხვარი-კი კაცის მფლობელობის ქვეშ სამარცხვინოდ დაჩაგრულა და სრულიად დაუკარგავს თავისი ბიროვნება, წინაპართა ღირსება. რაც თავისუფალ გარეულ ცხვარს სიმპატიური ბუნებრივი ძვირფასი თვისებანი სჭირს, ყოველივე სამუდამოდ დაუკარგავს შინაურ ცხვარს. სადღა აქვს ის აზოვნება, ის სილამაზე-სიცქვიტე, მხიარული ცელქობა, სიმამაცე, გულადობა, თავისუფლების სიყვარული და ჰკუა-გონების გამოყენება განსაცდელის დროს?!

შინაური ცხვარი მხოლოდ მის პატრონს თუ მოსწონს თა-

ვისი სარგებლობისთვის, თორემ სხვაფორივ-კი ყოველად არის
რი არსება არის. მისი უტვინობა და უხასიათობა მთელ მის
არსებაში იხატება. რაც უნდა ღონიერი ცხვარი იყოს, იქამდე
ფრთხილი და ლაჩარია, რომ გოშია ძაღლიც-კი გოლიათი
ჰგონია—გზას უთმობს. პატარა რამ ცხოველს შეუძლია მთელ
ცხვრის ფარას თავზარი დასცეს. დამფრთხალი ცხვრის ფარა
ერთის მეთაურის უგუნურის წინდაუხედავობით, სრულიად
მოუსაზრებლად, თუნდ აშკარადაც ჰხედავდეს განსაცდელს,
მაინც თავხედად მირბის და თავს იჩეხავს კლდეში, ღრეში და
იღუპება თუნდ ზღვის ზვირთებში, თუმცა-კი აშკარად ჰხედავს,
რომ მისი ამხანაგები, რომელიც-კი ზღვაში გადავარდა, ყვე-
ლა დაიხრჩო.

არ არის არც ერთი ცხოველი, რომელიც ასე უცილოდ
ყურ-მოკრილ ყმასავით ემორჩილებოდეს თავის ბედს—მონო-
ბის უღელს, როგორც შინაური ცხვარი. წარმოიდგინეთ უხა-
სიათობა სადამდის მიდის! ამას უხარიან კიდევც, რომ თითონ
თავს არ იწუხებს და სხვის ხელშია მისი ბედი და უბედობა—
საკვირვლად, სამარცხვინოდ კმაყოფილია, რომ თავიდან აშო-
რებულნი აქვს თავის თავზე ზრუნვა.

დასაბამი ყველა ამ საზიზღართვისებათა, რასაკვირველია,
ცხვრის დაცემული ხასიათი და მისი უტვინობაა და სწორედ
მოგახსენოთ არაფერი მოსაწონი ეპიტეტია, როცა ვისმეს აქე-
ბენ: „კრავივით წყნარია“...

თრიალეთის იაილები სივარგე და სისასტიკე.—ბუნებაში უსარგებლოდ არა იღუპება-რა.—მისი ცხოვრების სასწორი შეურყეველია.—მალტუსი აფრთხილებდა კაცობრიობას.—საინტერესო ეპიზოდი მწყემს-მეცხვარეების ცხოვრებიდან.—ჯავახეთის მემამულენი რატო არ ეწყობიან ცხვრის მოშენებას?—„ცხვარო, ვისი ხარ? ვის კარზედაცა ვბლავიო“.—ქურთი მწყემსი-კომუნისტი.—მწყემსთა საკმელ-სასმელი და მათი მდგომარეობა.—იმედი მხნეობის დედაა.—ქიზიყელ მეცხვარის სიფხიზლეს რა ბარბაროსული შედეგი მოჰყვა?—საინტერესო ეპიზოდი თარაქამა თათრების ცხოვრე ბიდან.

აფხულობით ამ თრიალეთის მთების კალთები სწორედ რო უკვდავებაა ცხვართათვის. მაგრამ აქ კიდევ ზოგჯერ სიცივე უჭირებთ საქმეს. ხან მოსვლისთანავე, მაისის პირველ რიცხვებში, უწყდებათ მოულოდნელ სიცივისაგან დიდ-ძალი ცხვარი და ზოგჯერაც ზაფხულის ბოლოს, ვიდრე ცხვარი შინათკენ დაიძვრის.

შარშან სექტემბრის ჩვიდმეტს უეცრად ისეთი თოვლი და სიცივე ასტყდა, რომ ამ მთების იაილაზე მოსული ცხვარი კინალამ სრულგობით გასწყვიტა. მარტო ერთ თუშს თოვლის ბუქმა და ნამქერმა აბულის კალთებზე უსწრო და ორი ათასი ცხვარი დაუძრა, დაუხრჩო—ცხვარი აბუეტია.

მართლა და მეტად გულ-საკლავი სცენა იყო, როდესაც ამოდენა ცხვრის პატრონი, ამინდის კაპრიზით (ჟინიანობით) რამდენიმე საათში ხელ-ცარიელი დარჩა. საბრალო კაცი, მღუღარე ცრემლით მტირალი, დაყინულ, გაშოთილ ცხვრებს თითო აბაზად იშორებდა თავიდან, ოღონდ-კი გზის ფული აეღო და გამწარებული შინ ცოცხალი მაინც მისულიყო.

მაგრამ ნუ გაგიკვირდებათ... ასეთია წესი ცხოვრების

მეჯლისზე. „ჭირსა შინა გამაგრება, ისე უნდა ვით ქვიტკირსტაჲსა და რასაკვირველია, ამ კაცს აკლდა ხასიათის სიმტკიცე და გამოცდილება, ამიტომ ვერ გაიტანა თავი ცხოვრებას მეჯლისზე ბრძოლაში, თორემ მერე ბევრი ვაჭარი გამოჩნდა, რომელიც ტყავისა და ღუმე-ქონისათვის თითო ცხვარში მანეთსაც არ იშურებდა, რადგან ქონი საპნის ქარხანისთვის უნდოდათ და ტყავი სამოგვეთ.

აბა რა სათქმელია ბუნების კანონებისთვის ერთი კაცის ზარალი—ორი ათასი ცხვრის გაჟლეტა! ეგ მხოლოდ ჩვენ თვალშია დაღუპული, თორემ ბუნებაში უსარგებლოდ არა იღუპება-რა. ვინ უწყის, ჩვენი ზარალი ბუნებისთვის რა დიდი სასარგებლო არის ხოლმე! მართლაც და წარმოიდგინეთ თუნდ პატარა ფარა ცხვარი, რომელიც ყოველად უზარალოდ მრავლდებოდეს. ოციოდ წელიწადში მთელ თრიალეთზე ერთი ფეხის გადადგმა ადგილი აღარ იქნებოდა—სულ ცხვარი დაიქერდა. ჰო და ბუნებაც თავისს კანონს ადგია.—ცხოველთა შორის თანასწორობა *statis quo* არ უნდა დაირღვას, ყოველგვარ არსებას თავის-და-გვარი ადგილი და ზომიერება უნდა ეჭიროს ცხოვრების მეჯლისზე.

მეცნიერთაგან გამოანგარიშებულია, რომ უბრალო თვალთუხილავი ბაკტერია-მიკრობებიც-კი მიისწრაფიან მთელი დედა-მიწის ზურგი ხელთ დაიჭირონ და ისეთი საშინელის სისწრაფით მრავლდებიან, რომ ორიოდ დღეში ერთი წყვილიდგან მილიონი ჩნდება. ერთ-ნაირი ბუზია, პურის მავნებელი (*КУЗЬКА*); ეს ბუზი უთვალიერებიათ მეცნიერებს და იმ დასკვნას მოსულან, რომ ამ ბუზის ერთი წყვილი დედალ-მამლის ჩამომავლობა 25 წლის შემდეგ 6 მილიონად გარდაიქცეოდა, ხოლო 70 წლის შემდეგ სწორედ ორას ათას მილიონად შეადგენდა.

ასე რომ მთელ დედა-მიწის ზურგზე თითო ოთხ-კუთხ დი-

უმზე თითო „კუზკა“ ბუზი იჯდებოდაო.—აბა სპილო ხომ სპილოა და დარვინის ანგარიშით გამოდის, რომ ერთ წყვილ სპილოთა ჩამომავლობა, თუნდაც თითო ფურ-სპილომ მთელ თავის სიცოცხლეში მხოლოდ სამი სპილო შობოს, მაინც 500 წლის შემდეგ 15 მილიონი შეიქმნებოდაო. კიდევ ხუთასი წელიწადი და მთელ ხმელეთს სპილონი დაიჭერდნენ, რადგან იმ ერთი წყვილის ჩამომავლობა ას ხუთა ათასი მილიონი სპილო შეიქმნებოდა და ხმელეთის თვითეულ ოთხ-კუთხ საყენზე სამ-სამი სპილო მოვიდოდა და ძლივს დაეტეოდაო.

ამ გვარად, თუმცა ყოველი გვარი ცხოველი და მცენარეც მიისწრაფის მთელი ხმელეთი და ზღვა-ოკეანო თავის ჩამომავლობით გაავსოს, მაგრამ ბუნების კანონის ძალით თანასწორობა არ ირღვევა, ბუნებაში ცხოველების სასწორი შეურყეველია. მომეტებული ნაწილი საქმლის, საკვებავის უქონლობით წყდება, ზოგი ჰავის აუტანლობით იხოცება, ზოგი ავადმყოფობით და ზოგს ხო თავის მტერი არ ელევა. ხოლო, ახლად დაბადებულები დანაკლისს ისევ აესებენ.—ცოტად თუ ბევრად მხოლოდ ადამიანი ებრძვის, ეწინააღმდეგება, არ ემორჩილება ამ ბუნებრივ კანონს, მაგრამ ადამიანსაც დაუდგება ის დღე, როცა ბუნება ეტყვის: შედეგ! გეყოფაო. აკი ამიტომაც აფრთხილებდა მალტუსი კაცობრიობას: „ადრე ნუ ქორწინდებით, შვილებს ბევრს ნუ გააჩენთ, თორე საკვებავი არ გეყოფათო.“

ერთი საინტერესო ეპიზოდი ამ მწყემს-მეცხვარეების ცხოვრებაში: „ფოკაში რამდენიმე წელიწადი მიკიტნის ღუქანი მქონდა—ასე გვიამბო სერგომ—ზაფხულობით მთიულები მიერეკებოდნენ ცხვარს ამ იაილებზე (თრიალეთის მთა), ღმერთმა ააშენოს იმათი ოჯახი, სინიდისის ხალხია და მეც ყველასთან პირიანად ვვაჭრობდი. ერთხელ იმათი სარქალი (უფროსი) მეწვია და მეც კაი პატივი ვეცი. რომ მეთხოვებოდა, მითხრა:

— სერგოჯან, ამდენი წელიწადია შენტან ვვატრონობამ, ჩვენთვის უცხო ქვეყანაში, გვატრონობ, ამით შენი ძლი-

თუშები ბინაზე.

ერ მადლიერნი ვართ ყველანი. ალბად ჩვენც კაცს გვეძახიან, ქუდი გვხურავს, შენ პატივისცემას გადაგიხდით. აი, რა არის, ძმაო:

„ამ ერთ კვირაზე სუყველას ცხვარი ჩამოივლის მიედვიართ—შენ, ჩემო ძმაო, აგერ იმ გორასთან პურ-ღვინოთი დაგვიხვდი და ზარალში არ ჩავარდებიო.“

„მეც მოვემზადე და დანიშნულს დროს, დანიშნულ ალაგას ისეთის ხარჯით დავუხვდი, რომ თქვენი მოწონებული. გათავდა თუ არა ღვინი, ახლა, ბატონო, მოჰყვენ და იმან ათი ცხვარი მომიღალა, იმან ოცი, იმან ოც-და-ათი... შევხედე და ააშენოს ღმერთმა იმათი ოჯახი! ას ოც-და სამი ცხვარი მომიგროვეს საჩუქრად.“

„ყველაზე მეტი-კი ი სარქალმა მაჩუქა და მერე გაავსო ჯამი ღვინით და დამლოცა:—„ღმერთმა, ძმაო, მშვიდობაში მოგახმაროს ეს ცხვარი და ერთი ასად გიქციოს!... ჯამი რო დაცალა, განაგრძო: „მაგრამ აი რა არის... შენ ამათი შენახვა გაგიქირდება, აი ძმავე,—ნიშანი დავადლოთ და ჩემს ცხვარში გავუტრევე შენს ბედობაზე. მაისს რო მოვალთ, მაშინ ინახულე შენი საქონელი“.

„მე დიდი მადლობა გადუხადე ყველას და მერე სარქალსაც თავი დაუკარ—თუ-კი, ძმავე, მაგისთანა სიკეთეს იზამთქო... შემინახავ კიდევ.“

„დადგა გაზაფხული, კვლავ მოვიდნენ თუშები, მორეკეს ცხვარი, მაგრამ ის ჩემი ნაცნობი-კი არსად გამოჩნდა; ასე გაიარა 2—3 წელიწადმა... ის კაცი აქეთკენ აღარ მოვიდა და აღარც მისი ცხვარი მოსულა. ამბავი-კი მომდიოდა, რომ შენი ცხვარი მშვიდობიანათაა და ეხლა 400 გახდაო. მეც ვიფიქრე: ე, მადლობა ღმერთს, ალბად ჩემს ბედს უმუშავნია მეთქი...“

„ერთ ზაფხულსაც ვნახოთ, ვილაც თუში, დაგლევჯილი ტანისამოსით მომადგა დუქნის კარებზე... გამარჯვება შენი, სერგოო...“

— ?!

— ვაი ჩემს თავს! ველარ მიცანი განა... მართლაც დღივს ვიცანი ის ჩემი მეგობარი სარქალი.

— რა იყო, კაცო, როგორ იყო, — ვაი, შენს სერგოს — ეგ რა ამბავია შენ თავს-მეთქი.

— რაღა როგორ იყო — მიპასუხა — დავიღუპე კაცი, სერგოჯან... აი ხო მხედავ, რა ვიყავი და ახლა რა ვარ... მაგრამ, ძმაო, ღმერთს ნუ ვცოდავთ, ეჰ, მადლობა მის ძლიერებას, ალბად უფლის ნება ასე იყო — მეწერა და გადამხდა. მაგრამ, ძმაო, ჩემსას არ ვჩივი, მე უფრო ის მიკლავს გულს, სერგოჯან, რომა შენთანაც პირშავად გამოვედი...

„თურმე იმ 2—3 წელიწადს ზაფხულობით საიღლაც კავკავის მთებისკენ დაჰყავდა ცხვარი... ერთ გაზაფხულსაც, როცა ცხვარი არხენიანდ სძოვდა ამ მთებზე, უეცრივ ამოვარდა თურმე საშინელი გრიგალი, ქარიშხალმა დაუბერა, ცამ მოიქეშა, ასტყდა ჰეჰა-ქუხილი, დაფრთხა ცხვარი, აირია თავზარ-დაცემული ფარა. ამ აურ-ზაურის და ალიაქოთის დროს, აკი ღმერთი გაუწყრა, ერთი ყოჩი ახტა სალ-კლდეზე, თვალ ჩაუწვდენელ ხრამში გადაეშვა, გადავარდა. ქარის გრიგალმაც ხელი შეუწყო და მთელი ფარა, ექვსი ათასი ცხვარი, როგორც ერთი, იმ ყოჩის გადაჰყვა და თერგის ხეობაში უფსკრულს ჩაიღუბა, თერგის ზვირთებში შთაინთქა, დარჩა ეს საწყალი კაცი ხელ-დაბანლი.

„უბედური ძლიერ შემეცოდა... რა კაციც იყო, იმის აჩრდილიც არა ჩანდა, ისე მოკაკულ-იყო წელში, რომ ასი წლის ბერიკაცს ჰგავდა... ჩემი ცხვრის დარდი ვილას ჰქონდა — სადაც ამის 6000 დაიღუბა, იქ ჩემი 400-იც თქვენი ჭირის სანაცვლო იყოს.

„იმ ზაფხულს ეს კაცი აქ მთაში დარჩა თავის მეზობელ მეცხვარეთა ბინებზე.

თუშები.

„ნათქვამია:“ გულს ნუ გაიტეხ, საწყალო, სოფელი ნიერიაო.“

„ცხვარმა რო შინ წასვლად ჩამოიარა, ის ჩემი მეგობარი თუში მხიარული ვნახე—წელშიაც გამართულიყო, პირიც მოეპარსა და ულვაშებიც დაეგრისა...“

„თურმე ნუ ბრძანებთ ათას ორასი ცხვრის პატრონი გამხდარიყო!— ყველა თუშს თავის ფარიდამ უჩუქებია ვის ათი, ვის ოცი და ვის ორმოცი, და ისე მთელ ფარას გახარებული მოუძლოდა.“

„მე გამიკვირდა და ასე ამიხსნეს, რომ ეს ჩვეულებად, წესად გვაქვსო.“

—„ვინ იცის, ძმაო, შუბლზედ ვის რა გვიწერია, დღეს რა მოაქვს, ღამეს რა? აგერ დღეს თუ ხუთი ათასის პატრონი ვარ, ხვალ ღმერთმან უწყის, შეიძლება მეც ხელ ცარიელი დავრჩე— მაშინ მეც მიშველიან.“—ასე მიაშბო ერთმა მდიდარმა თუშმა.

„ამ ზაფხულსაც აქ ვნახე და ეხლა, როგორც მითხრა, უკვე 4000 ცხვრის პატრონია.“

„ეჰ, მადლობა ღმერთსა, ასე ტრიალებს ქვეყნიერება— მართალ კაცს ღმერთი არ გასწირავს.“

სხვათა შორის მე გამოვიკითხე—აქ რომ ამისთანა იაილები, კარგი საძოვრები არის, რატომ აქაური მემამულენი არ ეწყობიან ცხვრის მოშენებას. ამათ ის აზრი გამოსთქვეს, რომ რა საქმეშიაც კაცი თითონ შიგ არა სდგას, ზარალის მეტს ვერას ნახავს. მომეტებული ნაწილი მეცხვარეებად აქ ქურთები დგებიან, შევხედამ და მოგიტანს ცხვრის მძორს— მგელმა შექამაო, ნამდვილად კი თავისი გამოხბრულია. რომელი ცხვარიც თვალში მოუვა, ყელში სწვდება და რამდენსამე ალაგას პაწია დანით ისე დასჩხვლეტს, რომ მგლის ნაკბილარს დაამგზავსო. მერე, ბატონო, მოსთლის ვეებართელა დუმას,

გამოიღებს შიგნეულებს, ამოსჯრის სუკებს და ფეხების რიბს...
ლებს—და აბა სხვა რაღა დარჩა? მერე ძაღლებს გადაუგდებს
საჯიჯგნად, სათრევად, რა არის მგლის ნაგლეჯ - ნაქამს
უფრო დაემგზავსოსო. ამ გვარ მძორს მოგიტანს და გად-
მოგიგდებს... აგერ ბარათა მგელმა შექამაო... „მატყოს
თუ იტყვით, იმასაც, ვიდრე გაპარსვის დრო დადგებო-
დეს, მწყემსი ნახევარს კიდევ გამოსწიწკნის—ჯაგებში დაი-
გლიჯაო... ე, მერე ჯავახეთში ჯაგებს რა უნდა? ეკითხე-
ბით—კაქაქებში და ქვებშიო... მახლას! თან წიწკნის, თან
ცოტ-ცოტათი ჩუმათ ჰყიდის. აბა რძე რაა და იმის მოპარ-
ვასაც-კი ახერხებს: კალთებში მალულად ხარის ბუშტი უდ-
გია და როცა სწველის თავის პარკსაც ავსებს. მერე აკე-
თებს ყველს და ჩუმა-მუშტარი გამოუღვევლია. რას
იზამ!

„მოდი ახლა და შენ ჩამოუდექი!

„არა, ძმაო, რა საქმეშიაღა თითონ შენ არ სდგებარ, იმ
საქმიდამ ხერს ნუ გამოელი.

„ნათქომაია: „ცხვარო, ვისი ხარ?—ვის კარზედაც ვბლა-
ვიო“...

ამა ანდაზით დააბოლოვა თავისი სკეპტიკური ბაასი ჩემ-
მა თანამგზავრმა.

მე კი იმ აზრისა ვარ, რომ აქ ქურთი-მწყემსი არაფერ-
შია გასამტყუნარი... აქ მხოლოდ ბრძოლაა ცხოვრების მეჯ-
ლისზე.—თუმცა უსწავლეელია, მაგრამ მწყემსმა ბუნებრივი
წესი ალლოთი იცის და ცხოვრება-ქონების გათანასწორების
პრინციპს მისდევს—განა არც ერთხელ არ მოსდის ფიქრათ,
როცა სერზე ზის, თან სალამურს უკრავს და თან შურით და-
სცქერის ძირს გაფენილ ცხვრის ფარას: „ჰალა, ჰალა! ბიკოს,
ეს სადაური სამართალია, აღას ხუთასი ცხვარი ჰყავს და მე-კი

არც ერთიო. მე ღამეს ვტეხ, დღისით მოსვენება არა მაქვს და სარგებლობა-კი აღარაო.“

ეჰ! ვინც იცის, რა ჯოჯოხეთური ცხოვრება აქვთ მეცხვარეებს ზამთარ-ზაფხულ, ის დანაშაულად არ ჩაუთვლის ერთი და ორი ცხვრის შექმას. მე გაკვირვებული დავრჩი, როდესაც გამოვიკითხე ამათი ცხოვრება. წარმოიდგინეთ პური არც-კი აქვთ საქმელად; ზოგ ფარაში ოც-და-ათამდე მეცხვარეა და იმათთვის პურის ცხობა ვინ უნდა მოასწროსო. მართალია, ზოგიერთებს ჰყავთ ხაბაზი ბინაზე, რომელიც საჯზე ხანხლამს, აცხობს პურს, მაგრამ მეტი ნაწილი-კი (მაგალითად, მთიულეები, ფშავი და ხევსური) ქუმელით იკვებება. თურმე მოხალავენ ქერს, დაფქვამენ და ეს ფქვილი აწყვია ტომრებით ბინაზე. გაუვსებენ მწყემსს გუდას ამ ფქვილით და ის არის მისი საზრდო-საკვები რამდენიმე დღით. ამ ფქვილს თურმე წყალში აფშრუკავენ და ქუმელივით სჭამენ. სასმელს-კი არა უჭირს-რა, როცა რძეს ბატკნის მაჭიკით (დვრიტათი) სჭრიან და ყველს აკეთებენ, მონარჩენი რძისა—შრატი, ანუ კალტი თავზე სასხმელად აქვთ. ამისთანა კვება ერთის შეხედვით თითქო ვაი-ვაგლახისაა, მაგრამ რადგან მათი კუჭი შეჩვეულია და კარგად ინელებს, ამიტომაც შრატი და ქუმელი ძლიერ ასუქებს მწყემსებს.

რალა თქმა უნდა, არც უიმისობაა, ზოგჯერ ჩიჩიაც შეხვდებათ ხოლმე „ხილი მეხილესაო“, და თუ კარგი მებატრონის ხელშია, ნუნ-უათიც ზოგჯერ ეზიარება. ყველა ამას დაუმატეთ იაილის, მთის გრილი, სუფთა ჰაერი და რალა ეჭვი უნდა ვიქონიოთ მწყემსის ჯანმრთელობაზე.

ჯამაგირი 6—8—9 თუმანი აქვს კარგ მეცხვარეს წელიწადში და ამ ფულისთვის დღე არა აქვს მოსვენება, დილა და ღამე.

ადრიანად, თრთვილს აიღებს თუ არა, აშლის ბინიდამ

ცხვარს და მთელი ცისმარე დღე მათ დაძღომას სცდილობს, ამ დროს ავდარია, კეკა-ქუხილი, წვიმა-ქარიშხალი, ტალახი თუ სიცხე-პაპანაქება, ყველაფერი უნდა აიტანოს. ან-კი თავის თავს რას დასდევს, უნდა ეცადოს ცხვარი სიცხე-სიცივემ არ შეაწუხოს, არაფერმა დააფრთხოს, ფარას ცხვარი არ ასხლტეს და სხვ. დი სხვ...

„ჩვენი პურის ქამა სისხლის პურის ქამა არიო“ — მითხრა ერთმა მწყემსმა — რასაკვირველია, მწყემსი-მეცხვარე ცხრა თუმნისთვის წელიწადში (ზოგს-კი მხოლოდ ხუთი თუმანი აქვს) ამდენ წვალეზას არ აიტანდა, უკეთუ იმედი არ ჰქონდეს — დღეს თუ ხვალ მეც ცხვრის პატრონი შევიქნებიო.

ზოგ მწყემს ფულის მაგიერ ჯამაგირად თოხლები აქვს ყოველ წლივ დანიშნული. წელიწადში კარგი მეცხვარე-მწყემსი აიღებს 30 — 50 თოხლ ცხვარს და მომავალში, რასაკვირველია, უმრავლდება. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ცხვრის მეპატრონე ართმევს იმ მწყემსს, რომელსაც უკვე ფარაში თავის ცხვარიც ჰყავს, ათზე ერთ ცხვარს, ეს იმიტომ, რომ საბალახის, მარილის და სხვა ხარჯი გამოვიდნენ. კარგ მეცხვარეს ჯამაგირის გარდა ბატკნებზედაც ოცზე ერთი ანუ 5% საჩუქარი აქვს და ამ გვარად 5 — 6 წლის შემდეგ მეპატრონედ ხდება — ფარა ჰყავს და მწყემსებიც უჭირავს. „სულელია ის სალდათი, ვინც ღენერლობას არ ელისო“ — იმედი მხნეობის დედაა.

მაშ, ჰალალი იყოს, მკითხველო, მწყემსისთვის ცხვრის შეძენა, — ცხოვრების მეჯლისზედ ესენი მართლა რო იბრძვიან. დღისით დაქანცულს მწყემსს ღამეც მოსვენება არა აქვს. ბინაზე მილაღამს თუ არა, ახლა მთელი ღამე დარაჯად უნდა იდგეს, ან მგელმა არ მოსტაცოს ცხვარი, ან ორ-ფეხა მგელკაცმა.

აგერ წელსაც მოხდა უბედურება, რომელსაც მეტად სა-

ზარელი შედეგი მოჰყვა. თავკვეთილას ძირში, ამ განმეორებით
ზე, თათრები მისულიყვნენ ცხვრის მოსაპარად. მწყემსი-მე-
ცხვარე, რასაკვირველია, ღამე ფრთხილათაა, როგორც მგლისა
და სხვა ოთხფეხ ნადირისა ემინია, ისე ორ-ფეხა მხეცებისაც.
ქიზიყელმა მწყემსმაც ღამე ვერ გაარჩია ქურდი ორ-ფეხა, ნა-
დირი მგელი ჰგონებოდა, ესროლა თოფი და ერთი თათარი
თურმე ტყვიით დასჭრა, რომელიც გზაზე მოჰკვდამოდათ მის
ამხანაგებს, ბოროტად თათრებს.

ამ ორიოდვე თვის წინედ კიდევ ერთი თათარი მოკლა
ქართველმა მწყემსმა, რომელიც ბარალეთის ზემოდ ცხვარს
მწყსიდა და ღამე მიუბტა თათარი ცხვრის მოსაპარად. ეს-კი ჩე-
მის აზრით გადაქარბებული მხეცური და არა ბუნებრივი ბრძო-
ლაა ცხოვრების მეჯლისზე.

ბარალელმა მეცხვარემ კომბალს თავი დაანება, და ახლა
სახრე უკავია ხელში, რადგან ნამდვილად იცის, რომ თარაქა-
მა თათრები არ შეარჩენენ. ცხვარშიაც რომ დარჩეს, ახშიაც
არი თათრები სისხლს აიღებენ.

ეს მხეცური ჩვეულება ჯერ გვიან აღმოიფხვნება ამ ვე-
ლოურ ხალხში.

საინტერესოა შემდეგი ეპიზოდი ამ თარაქამა თათრების
ცხოვრებიდამ.

ბარალელმა ბიჭმა თათარი რომ მოკლა, რასაკვირველია,
მთავრობის მოხელეებს აცნობეს და ადგილობრივ, მწყემსთა
ბინაზე, მოვიდა ექიმი და გამოძიებელი. მკვდარი გასჭრეს,
შეამოწმეს და იქვე დამარხეს.

რამდენიმე დღის შემდეგ სამარე უკვე ცარიელი იყო—ნათე-
სავეებს მოეპარათ მოკლული თათრის გვამი. მაშასადამე, მთის
კლდეებში ჩასაფრებული იყვნენ მოკლულის ნათესავები და მთელ
სცენას, მკვდრის გაჭრა-შემოწმებასა, კბილის კრაჭუნით გაიურებს
უცქეროდნენ, ვიდრე შენიშნეს სად ჩაფლეს, და ღამე მოიპარეს.

ნაწილი მეხუთე.

წალკა და რეხა.

ნაწილი მეხუთე.

წალკა და რეხა.

თ ა გ ა I.

სადილი და მგელი.—ჩვენი დიდ-სულოვნობა.—ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე.—მგელს მგლობა ერქვა, ა დ ა მ ი ა ნ მ ა ქვეყანა ამოაგდო.—ცხოვრება არავის უცდის.—ბუნების ჩარხის ტრიალი არავისთვის შემდგარა.—ცხვარი მგელსა სტამს.—ბუნებაში არა იკარგება—რა.—მხეცთა მეფე და მცენარენი.—შესაზარი ახალი ამბავი.—ირაკლი მეფე და ოსმალის ელჩნი.—ოსმალთა და ლეკთა დაუდგრომელი ბარბაროსობა.—სად დაღესტანი, სად ახალციხე!—რა ზომები მიიღო ირაკლი მეფემ ლეკთა წინააღმდეგ?—შინა მტერნი იუდანი.—არ მისცა ღმერთმა ქართველ კაცს ნიჭი ერთობისა, ერთ-სულობისა.—ურჩი ქსნის ერისთავის ანაფემას გადაცემა.—გიორგი ერისთავის ნამბობი, როგორ ამოწყვიტა მეფე ირაკლიმ სამშობლოს მოლაღატე ქსნის ერისთავნი.—ელჩების გამოუმშვიდობა და მრისხანე მეფის უკანასკნელი დასკვნა ოსმალის წინააღმდეგ პოლიტიკაზე.—რა ბედი გადაუწყვიტა გაბეზრებულმა ირაკლიმ თავის სამეფოს?

გდ იმ ადგილას, საიდანაც წალკას დაცურებდით, თრიალეთის მთის ქედზე, გადასახედზე ამოვირჩიეთ კლდით დაჩრდილოელი ადგილი და აქ თავი მოვაფარეთ შუადღის მზის მწვავე სხივებს. გავშალეთ ნაბღები და ღვთის წინაშე დროც იყო კუჭისთვისაც გვეზრუ-

ნა რამე. თუმცა ფშაველი, ცხვრის მეპატრონე, ბინაზე გაეპატრონებოდა, მაგრამ ჯერ ერთი, რომ მისი ბინა შორს იყო და მეორეც ესა, ვიცოდით, რომ მისი მასპინძლობა ბევრ დროს წავგართმევდა, ამიტომ ფშავს ჩვენვე გაუმასპინძლდით.

ზაქრომ ცხენები ბალახზე გაატანა, ხურჯინი ჩამოიღო და კლდიან ადგილას სუფთა ქვებზე ჩამოგვირიგა ჩვენი საგძალი. მერე ტიკქორა ჩაბლუჯა და იმერის ღვინოს გვიმარჯვებდა. ჩვენს წუხანდელ მასპინძელს ქართველ მაჰმადიან სულეიმანას, ღმერთმა ჯერ აღდგომდებლოს და შერე მაჰმადის სამოთხე აღირსოს, მთელი ბატკანი გამოეცანებინა შამფურზე შემწვარი, ნივრით დასურნელებული.

მგლებივით მივცვივდით შემწვარ ბატკანს, ხელად დავგლიჯეთ, დავინაწილეთ და, ნეტავი გეყურებინათ, ისეთის მადლით, ორივე ყბით ვილუკებოდით, რომ ნამდვილად ვიცი, იმ მთის კლდიან ხვრელში მწოლარე განდევილი, მშვიერი მგელი, ღამის წანწალით მოქანცული, შურის თვალთ გამოიყურებოდა, ბედს შეგვნატრიდა, შემწვრის სუნით პირს ნერწყვი მოსდიოდა.

ჩვენც აკი გულ მოწყალედ მოვიქეცით: რა ძვლებსაც ჩვენი კბილების მინაქარი ვერ მოერია, დიდ-სულოვნად მგელს დაუთმეთ.

„რაქნა მგელო, ნუ გეწყინება, ნურას უკაცრაოდ ნასუფრალზედ, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე“...

ჩემი თანამგზავრებისა არ ვიცი და მე-კი მგლის ღრინვა შემომესმა:

— „ამბობენ აღამიანებშია მხოლოდ სამართალიო... ეგ არის თქვენი სამართალი?! მე რომ ეგ ბატკანი შემექაშა, ჰერი-ჰა! მთელ ქვეყანას შესძრავდით, კეტით წელს ამათრევენდით... თქვენ-კი, აბა რა ბძანებაა... თუ გინდ მთელი ფარა ცხვარი ერთ დღეს შამფურზედ ააგოთ, ვინ რას გაგიბედავთ?!“

ეჰ! მგელო, მაგით გულს სულაც ნუ გაიტეხ, ხოგონია ქართული ანდაზა: „მგელს მგლობა ერქვა, ქვეყანა ამოაგდო“... ეგ რად გინდა, მგელო, უფრო ახალ ამბავს გეტყვი:

მგელი.

წარმოიდგინე შე, ბედკრულო, ჩემო რუხავ, ვიდრე დღამდება და შენ ხვრელიდგან გამოძვრები, ჩვენი ნასუფრალისა ცოტა-ლა რამ დაგრჩება... აგერ, აგერ, ნამცეცებს კიდევ დაეხვია ჭია-ლუა, ჭიანჭველა—ცხოვრება ვის უცდის, რომ შენ დაგიცადოს! ვისთვის შემდგარა ბუნების ჩარხის ტრიალი, რო შენთვის შეჩერდეს!.. ჩვენ რო წავალთ, ახლა მოირბენენ თავენი, წრუწუნ-წრიპინით მოინამცეცებენ; მოფრინდებიან ყვავიყარანი, გამოსწიწკნიან ხორცს და ცარიელ-ტარიელა ძვლებს ნეტა რალას აქნევ, რალა თავში იხლი?! შენი ვიყო ტყუილა აღარც-კი დავიმუნათებდი—შენმა მზემ მართალს მოგახსენებ.—

მაგ ძვლებს თავის მუშტარი ჰყავს. აგერ ჰხედამ ლახ-მცენარეებს, ყური რო მოუყრუებიათ, თითქოს აქ არაფერი ამბავიაო. როგორ გგონია, ეგენი შენზედ უფრო ღორ-მუცელანი არიან. ერთმანეთს ისე ეცილებიან, არსებობისთვის ისე იბრძვიან, რომ შენი მოწონებული!..

შე ბედშავო, ჩემო მგელო, შენ მთელ ღამეობით მოუსვენრად დაძრწი, დაწანწალებ, მტაცებლობ, ნავარდობ, ქვეყანაში სახელი გაქვს გატეხილი—„მგელს“ გეძახიან და მაინც კუქს ვერ იძღობ. ეგ მცენარენი-კი მთელი თავის სიცოცხლე ერთს ალაგზე არიან გაჩერებული, დამკვიდრებული და მაინც მაგათს ბედს ძაღლიც ვერ დაჰყევს...

ჰო-და ემაგ ძვლებს მცენარენი შესჯამენ და დასუქდებიან... კარგად იცოდე—რა ნიადაგშიაც ძვლის შემადგენი ნაწილები არ ურევია, იქ არავითარი მცენარე არ იხარებს.

— ?!..

რაა?! რას იღრინები, ვერ მიხვდი? აბა „მგლის თავს სახარება რამდენიც გინდა წაუკითხე, რა უნდა შეასმინო“! აბა შენ ბალნიან სქელ ხოხორაკს რა აზრმა უნდა ჩაატანოს!

აი საქმე რაშია, ჩემო მგელო: განვლიან ჟამნი და დრონი, ჰაერი, მზე, წვიმა და ქარიშხალი ემაგ ძვლებს სრულებით დაარღვევენ, დაჰშლიან. ძვლის შემადგენნი ნაწილები, ფორ-ფორ-მჟავა, კალცი და სხ. მინდორს მოეფინებიან, მოიქსაქსებიან, წვიმის წყალში გაიხსნებიან, ნიადაგი შესვამს, რბილში გაუჯდება და გაპოხიერდება. აბა მაშინ უტკბირე შენ ბალახთა ქეიფს! ძირკვებზედ მოსხმულ ბუსუს-ფოჩებით ამოსწოვენ დედა-მიწიდგან წვიმის წყალში გახსნილ ფოსფორ-მჟავა კირს და შეითვისებენ, დედის ძუძუსაებ ტკბილად შეირგებენ.

მაშ! მაშ რა გეგონა? გეგონა რო მცენარე მხოლოდ წყალს სწოვს დედა-მიწიდგან და მხოლოდ ჰაერს ჰსუნთქავს თავის მწვანე ფოთლებით და ამითი საზრდოობს!? ჰერიჰა! შენ

შეიძლება, — ვინ იცის, მხეცი ხარ, — შეიძლება ისიც იფიქროს, ვითომ ზოგ კაცს თავი იმიტომ აბია, რომ ყელსახვევი კისრიდან არ წამძვრესო...

არა, ერთი კაცმა მკითხოს, მე რაღას მომიცლია?! აბა მგელს რა შეგასმინო...

მაგრამ, ჩემო მგელო, მაინც კიდევ ერთს შენთვის სასიამოვნო ახალ ამბავსაც გეტყვი. მცენარეებს ხო გაუჯღათ სხეულში ჩვენი ბატონის ძვლების ფოსფორ-მჟავა კირი, მერე გამოივლის შენი საყვარელი ცხვარი და ემაგ ბალახს რომ მოსძოვს, რაც ბალახში ფოსფორ-მჟავა-კირია სუ მთლად ცხვრას ძვლები შეითვისებენ, გამაგრდებიან.

მერე იმ ცხვარს შენ რო შესჯამ — გაიმა განა?!... შენგან გამოაბრილ, მოაქულებულ ძვლებს, კვლავ ნიადაგი შეითვისებს, მცენარენი ამოსწოვენ, კვლავ ცხვარი მოსძოვს, ცხვარს მგელი შესჯამს და მისი ძვლების ხრამულით თავის ძვლებსაც ფოსფორიანი კირით გაიმაგრებს. —

— ?!

რაო, მგელო, რას ავთქნარებ, მოგწყინდა ჩემი ლაპარაკი?

— ჰო, მართალია, ... კუქს ვერ გაგიძღობს, ტყუილად ხო არ უთქვამთ: „მგლის თავზედ სახარებას კითხულობდენ ის ეშურებოდა, ჩქარა გაათაონ, ცხვარმა არ გამასწროსო.“

მაგრამ... ეჰ!... შენ ჩემო მრეშავ, ჩემო მგელო, მაგდენი ნავარდობა არც შენ შეგრჩება, — ერთი დრო ვის შერჩენია, რომ შენ შეგრჩეს! ის დღევ დაგადგება, რომ ეგ მცენარე-ბალახები და თვით წყნარი ცხვარიც შენ შეგჯამენ. „ყური იმიტომ არ იზდება, რომ ახალ ამბავს ბევრს გაიგონებსო.“ განა რო არ გაგიგონია, როდისმე მომხდარიყოს, ცხვარს მგელი შეეჯამოს?

ღიახ, თუ აქამდე ნავარდობდი და ცხვრებს სჯამდი, ახლა

ეგენი შენ შეგქამენ... არ იწყინო, ჩემო მრეშავ, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე...

მოგივა დრო, დაბერდები, დაჩანაკდები, ერთს ყინვიან ზამთარში, შენივე მოძმე, ძალზე დამშეული მგლები შეგქამენ, შენს ძვლებს და სხეულის ნაწილებს მინდორს მოჰფენენ. შენის ძვლებით გასუქებულ ბალახს ცხვარი მოსძოვს, გაძლება, გაიხარებს, ძვლებს გაიმაგრებს და ამით მაინც ამოიყრის შენს ჯავრს.

ასე, ჩემო მგელო, ბუნებაში არათფერი იკარგება-რა, ყველა სახე მარადის იცვლება, გარდაიცვლება, ხოლო თვით ნივთიერება, ელემენტი უკვდავია უკუნითი უკუნისამდე, მოუსპობელი.

ეჰ! ნუ განრისხდები, ჩემო მგელო, ასე ტრიალებს ბუნების ჩარხი, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე.

ახლა კი მშვიდობით, მაგრამ არამც და არამც ბალახმცენარეებს, გამოჯავრებული უპატიურად არ მოექცე.

ეს კარგად გახსოვდეს, რომ არამ თუ შენ, მაწანწალა მგელი, თვით მხეცთა მეფე, დიდებული ლომი და უსაშინელესი ვეფხვი შიმშილით ამოწყდებიან, თუ რო ქვეყანაზე მცენარენი მოისპობიან...

თუმცა ამ მთებზე ამოსვლის დროს, აღმართი მაგდენად დიდი არ იყო, რადგან ჯავახეთის მხრივ თრიალეთის მთებს კალთები შორს აქვთ გაშლილი, მაგრამ ოღრო-ჩოღრო დაღმართმა-კი ძალიან შეგვაწუხა. ზოგ ალაგას აქ თუ ცხენი-დამ არ ჩამოხველ — კისერს მოიტეხ — მოდი და ახლა შენ ენდე ცხენს, შენი სიცოცხლე მის ხელშია, ერთი თუ წაიბორძიკა, ვინ იცის რომელ კლდეს მიანთხვევ ტვინს. ძველთაგან ნათქვამია: „ცხენს, ცოლს, ცეცხლს, წყალსა და ძაღლს ნუ ენდობი“.

როცა ვყოყმანობდით, ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა დაგინათხა—ჩამოვიდეთ თუ არაო?—რათა, ძმავ, ჯირის მსხვერპლი რად გავხდეთ,—და ყველანი ჩამოვხდით.

ადი-ჩამოდით და შეჯექ-ჩამოჯექით ბებერა კლდესთან თავქვე დავეშვით წალკის დაცემულ ვაკისკენ, სწორედ იმ ალაგას გაუარეთ, სადაც აღმართულია მიჯნის ქვები (თიქმები), რომელნიც მე-XVII საუკუნიდამ საზღვრად იყო დადებული ოსმალოსა და საქართველოს შუა და დღეს-კი საზღვრად ითვლებიან ბორჩალოს და ახალქალაქის მაზრებს შუა. ზოგის სომეხ პატრიოტის აზრით-კი ეს ქვები სომხეთის საზღვარია.

— ფეშქეშ!.. მაგისტვის გულს რად დაგაკლებთ... ამისთანა ამართული ქვები ძლიერ დიდ მანძილზე მისდევს—ბორჯომის მთიდან გაყოლება მთელი ოარი მაზრაა გამიჯნული.

წალკაში რომ ჩავედით, ერთი შესაზარი ახალი ამბავი შევიტყვეთ. ეხლაც რომ ვწერ ტანში მაქვსოლებს. ქიზიყელ მეცხვარეებს ამ თრიალეთის მთაზე ამხანაგი მოჰკდომიათ. ჩვეულებისამებრ მიცვალებული გამოუწლავთ, შიგნეულები აქვე მთაზე მიწას მიუბარებიათ, გაუმსიათ დამარილებული გვამით ხურჯინის ორივე თვლები და მიჰქონებიათ შინ დასამარხად. ამ გვარი მგზავრობა უფრო ღამის სიგრილით იციან. სოფ. სანთას რომ მოახლოვებულან, ღამე ტბის პირს დაუსვენიათ. ხურჯინი ჩამოულიათ, ცხენები მწვანეზე დაუბამთ და, მოგეხსენებათ, ერთი პირი ძილი წყალსაც მოუვაო. მძინარეებს დასცემიან ღამე ბორჩალოს თათრები, ყელები გამოუჭრიათ, მუცლებში თოკი გაუყრიათ, ერთმანეთზე გადაუბამთ და სანთის ტბაში ჩაუყრიათ და ის ხურჯინიც, მიცვალებულის გვამით, შიგ ჩაუტანებიათ. ეს ამბავი მკათათვის დამღვეს მომხდარა. ზოგი ამბობს, იმ ღამესვე ტბის ახლო-მახლო ვიღაც ბერძენ მწყემსს, ღამის მეხრეს, გაეგო არა ჩვეულებრივი ყვირილი „გვიშველეთ, ვინა ხართ ქრისტიანებია“ და მეორე დღეს

მოხელეს შეატყობინა მწყემსმაო. ზოგი-კი ამბობს, ^{კანკინები} რომ ჩასულან ტბაში საბანებლათ, იმათ რქებით ამოუტანიათ გადაბმული გვამებიო.

ყველა-კი იმ აზრისაა, რომ ეს საშინელი ბარბაროსობა იმის შედეგია, ზემოდ რომ მოყვანილი შემთხვევაა; (თათრები რომ ცხვრის მოსაპარად მისულიყვნენ და ქიზიყელ მეცხვარეს მგელი ჰგონებოდა, ბნელაში ვერ გაერჩია, ტყვიით დაეჭრა ერთი თათარი, რომელიც გზაზე მოჰკლამოდა ამხანაგებს). ახლა ეს მხეცური სამაგიერო გადაუხდიათ ამ უგუნურ პირუტყვებს და ველურ კაცთა ჩვეულება შეუსრულებიათ—სისხლი აულიათ.

ეს-კი წრეს გადასული ბარბაროსობაა, შემადრწუნებელი მხეცობაა და აღარ ჰგავს ეკონომიურ გონიერ ბრძოლას ცხოვრების მეჯლისზე!

ბორჩალოს თათრების ამ დაუდგრომელმა მხეცობამ და მათმა განუწყვეტელმა კაცის კვლამ გამახსენა ჯავახელ ბერიკაცების გაღმონაცემი.

ახალციხის ფაშას, სახელმწიფო საქმის გამო, ხონთქრის ბრძანების თანახმად, ელჩები გაეგზავნა ერეკლე მეფესთან. ელჩთა შორის ფალავანდიშვილიც იყო სანჯახ-ბეგი, გამაჰმადიანებული ქართველი.

თბილისში დანიშნულ საღარბაზო დღეს მეფემ თავაზიანად მიიღო ელჩნი, რომელთაც ჩვეულებრივი ეტიკეტით მოკითხვისა და საღამ-ქალამის შემდეგ ფემქაშები მიართვეს მეფეს და მშვიდობიანობა-მეგობრობა გამოუცხადეს ხონთქრისა და ფაშის მხრივ. მეორე დღეს მეფემ მიიწვია ელჩნი მეჯლისზე და ამ გვარ პატივში იყვნენ ელჩნი რამდენსამე დღეს.

ხოლო ერთს დილას, როცა ელჩნი დარბაზს მივიდნენ და მიულოცეს მეფეს მშვიდობის დილა, მეფემ ერთი იმისთანა მოღრუბლული სახით შეხედა ელჩებს და წარბ-შექმურხანილმა

იმისთანა კილო-რიხით მისცა პასუხი, რომ ელჩებს სულ ცხად-
ცახი დააწყებინა, ენა მუცელში ჩაუვარდათ და ერთი მეორეს
გაოცებული შესცქეროდა. მაგრამ ვერც ერთმა ვერ შეჰბედა
მეფისთვის ეკითხნა მიზეზი განრისხებისა... ბოლოს ისევ მე-
ფემ დაარღვია ელჩებისთვის უხერხული სიჩუმე, რომელმაც
უბრძანა თავის ვეზირს:

— წაიყვა ესენი! ერთი თავის თვალთ ჰნახონ,—მერე
ელჩებს მიუბრუნდა და ხელით ანიშნა— მიბძანდით და შეიტ-
ყეთ რაც ამბავია!..

საქმე აი რაში იყო:

1636 უბედურ წელს, ოსმალთა რომ ეს ზემო ქართლი—
მესხეთი და ჯავახეთი დაიპყრო, ანუ უკედ რომ ესთქვათ, რო-
ცა რომ აქაურ ქართველთა დიდებულებს გაუწყრათ ღმერთი,
და ახალციხის ათაბაგი გადუდგა საქართველოს და შემოიყვა-
ნა ამ მხარეში ოსმალონი, მაშინ, როგორც ზევითაც მოვიხ-
სენიეთ, საზღვრად ახალციხის ფაშალიქს (საფაშოს) ეს თრია-
ლეთის მთები ჰქონდა ჯავახეთის მხრივ.

ხშირად გადმოსთელავდნენ ხოლმე ამ სახელმწიფო ზღვარს
ოსმალეთის თათრები და ახალციხისკენ საყაჩაღოდ გადმოცვი-
ვნილი დაღესტნის ლეკები.

ახლა არ იკითხამთ: სად დაღესტანი და სად ახალციხე,
ლეკებს აქ რა უნდოდათო? იოანე ბატონისშვილი ამ საგან-
ზედ აი რას მოგვითხრობს:

„მეფე ერეკლემ რა მეფობა მიიღო, დიდი ლეკიანობა და
აღრეულობა იყო ქართლსა და კახეთსა შინა, ასე რომ დალი-
სტნიდამ ჯარი რომ წამოვიდოდა, საგურამოს ან ყარაიაზედ
ამოივლიდა. მტკვარს თუ ვერ გავიდოდნენ, არაგვს გამოვი-
დოდნენ, მცხეთის თავს გარდივლიდნენ, ხიდზე გავიდოდნენ.
ზოგნი ახალციხეს აღვიდოდნენ, ზოგნი არმაზის წყალს და
ძეგვისაკენ შეჰკრავდნენ გზას და ზოგნი მუხათ-გვერდსა, და ასრეთ

ახდენდნენ მგზავრთა. მეფემან ირაკლიმ ეს ღონე იხმარა, რომ ამ ხიდის მცხეთის გაღმა და გამოღმა, კოშკები გაახლებინა, შიგ კარგი ვაჟკაცნი დააყენა, რომელნიც ამ გზებსაც იცავდნენ, მგზავრთაც მშვიდობიანათ ატარებდნენ და ველარც ამ ხიდზე ლეკნი გადიოდნენ, და ამათთვის მეფემან ურემზედ შაური განუწერა, ფქვილ ერთ ჩანახი. და ამ ყარაულებს ეძლეოდათ და ოდეს მეფემან სიმხნითა თვისითა, მრავალს ადგილს ჰსძლოა ლეკთა და შიშსა შინა მოიყვანა, დამშვილდა ქვეყანა“. („კალმასობა“ გვ. 105).

მოჭირნახულე მეფემ ქვეყანა დიაღაც დაამშვიდა გარეშე მტერთაგან, მაგრამ შინაურ მტერთ-კი ვერ შეიგნეს სამშობლოს ერთგულობა და მეფის მზრუნველობის მნიშვნელობა. აიღეთ საქართველოს ისტორია და იქ წაიკითხამთ, რომ ქსნის ერისთავი იუდასავით ვერცხლზედ ჰყიდდა თავის სამშობლოს—ლეკის ბელადები მიართმევდნენ ხოლომე მდიდარ ფემქაშებს, ლეკურ შალებს და სხვ. და თავ-გასული ერისთავი იდუმალ ნებას აძლევდა უშველგებელ ლეკთა ბრბოს, რომ გადმოეთელად მთელი საქართველო, გზა და გზა რბევით და ყაჩაღობით.

მეფე ერეკლემ ბევრჯელ შეუთვალა ხან სამღურავი, ხან მუქარა, ხან თხოვნა თავის ურჩს გათამამებულ ერისთავს, ბევრჯელაც აუხსნა მამა-შვილურად რა საშინელი ღალატია სამშობლოს წინაშე—გინდ კაცმა თავის ხელით ყელი გამოსქირას თავის მშობელ დედას და გინდ ამოდენა მტერი—ლეკნი საყაჩაღოთ შეუსევია უიმისოდაც დასუსტებულ საქართველოში. მაგრამ არ მისცა ღმერთმა ქართველს კაცს ის ნიჭი და შეგნება, ვერ მიხვდა რა მნიშვნელობა აქვს ერთობას, ერთსულობას და ერთ-გულობას!.. ქსნის ერისთავი თავისას არ იშლიდა, ლეკები თავისუფლად გადმოდიოდნენ ახალციხისკენ და მეფე ერეკლესაც იპდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ შეემუსრა

თავის ფეოდალის თავ-გასულობა. ბოლოს შეჰყარა ერეკლე კათოლიკოზი, ებისკოპოსნი და მთელმა კრებულმა წყევასა და კრუღვას, ანაფემას გადასცა მეფის და სამშობლოს მოღალატე ერისთავი. და ჩვენც მეტი რალა გვეთქმის—წყეულ-შეჩვენებულნიც ყოფილან იგი სამშობლოს მოღალატენი, ამინის უკუნისამდე!

არ-კი იფიქრო, მკითხველო, რომ ერეკლე მეფეს მართლა და იმდენი ძალაც აღარ ჰქონდა, რომ თავის ურჩი ერისთავის დასჯა ვერ შესძლო. მეფე ერეკლემ დიდხანს უთმინა ქსნის ერისთავს თავ-გასულობა, და ბოლოს, როცა სულგრძელობის ფილა აივსო, სასტიკად დასაჯა მეფემ მთელი გვარი ქსნის ერისთავებისა.

აი რა შესანიშნავს ისტორიულ წერილს ვპოულობთ განსვენებულ ლუკა ისარლოვის წიგნში:

„ღენერალი თ. გიორგი იასეს ძე ერისთავი ქსნისა იყო დიდი ნამსახური; მას ჰქონდა მინიჭებული ღირსება სენატორისა, მაგრამ რუსული-კი არ იცოდა სწორედ. იგი იყო ტფილისში, გორში და გორს ახლო სოფელ ატენში: ამის ნათქვამია შემდეგი:

„მეფე ერეკლემ ამოსწყვიტა სულ ჩვენი გვარი, ქსნის ერისთავიანიო და ჩამოგვართვა ყმა და მამულიო. მე და ჩემი ძმები პატარები ვიყავითო და დედა ჩვენი გორში გვმალამდაო. ბრძანება იყო, რომ სადაც ვებოვნეთ, უნდა მოვეკალითო, და არავის არც საქმელი და არც სასამელი არ უნდა მოეცათო, თვარამ დიდად დასჯიდნენო. დედა ჩემი შუა ღამე რომ გახდებოდა, ჩუმიად წავიდოდაო ზოგიერთ გორელთ ოჯახებში და ძლივს ჯამით ლობიოს და პურს მოგვიტანდაო. ჩვენი ყმა და მამული ზოგი ჩვენ ახნაურ შვილებს უბოძა მეფემაო: ხმალაძეებთაო, ჩერქეზიშვილებთაო და ფურცელაანთაო, რომელთ ღრამატაში უწერიათ, რომ ერისთავიანთ ყმა-მამული

ჩამორთმეული სახელმწიფო იყო. მერე რომ წამოვიზარდეთ გიორგი მეფეს ვაჟდიო და იმას ვემსახურებოდით. მისი ქალი გაიანე ბატონიშვილი შეერთო, მაგრამ მამული-კი არ დაუბრუნებიათ. შემდგომში, როცა მეფე გიორგი გამეფდა, ამან ყოველივე მამული დაუბრუნა და მათ შორის ოსებიცაა“.

ღიად, იმას მოგახსენებდი, რომ ხშირად გადმოსთვლავდნენ ხოლმე ამ სახელმწიფო საზღვარს ოსმალოს თათრები და ოსმალეთში საყაჩაღოდ გადმოცვივებული ლეკები, რომელნიც ბორჩალოს თათრებსაც ყონადად უჯდებოდნენ და ეს შეერთებული ბრბო ავაზაკებისა ნაწარდობდნენ ბორჩალოს მახრამში, ლორში და შიდა ქართლშიაც-კი შეცვივდებოდნენ ხოლმე. არბევდნენ, აწიოკებდნენ ქართველ ხალხს და მრავალი ტყვეც მიჰყავდათ.

ახლა ისევ ერეკლე მეფის და იმ ელჩების ამბავი ვსთქვათ — რა იყო მიზეზი მეფის განრისხებისა?...

თურმე იმ წინა ღამესაც მანგლისისაკენ დასცემოდნენ ლეკნი და ოსმალოს თათრობა ქართველთა სოფლებს, საქონელი დაეტაცათ, დაერბიათ, ზოგიც ტყვეთ წაეყვანათ და რამდენიმე კაციც მოეკლათ. გაქირვებული ქართველობა, მობეზრებულნი ამ განუწყვეტელ ავაზაკობისაგან, ილაჯ გაწყვეტილნი მეფესთან ჩასულან საჩივლელად და ორი კაცის აჩეხილი გვამებიც ჩამოეტანათ და მეფის წინ დაეყარათ — „ამაზე მეტი აღარ შეგვიძლიან, გავწყდით, გვიპატრონეო — ერთი სულები-ღა გვიდგია, თორე ღვთისაგან განაჩენი, სულს იქითი აღარა შეგვარჩინეს-რაო!!...“

მოამადარე მეფე ვით პატრონი და მამა საშინლად აღელდა, საშინლად ეწყინა თათართა ამ გვარი თავ-გასულობა და გათამამება, მით უფრო რომ ამ გვარი ბარბაროსობა პირველი არ იყო და არც უკანასკნელი იქნებოდა...

ოსმალოს ელჩნი როცა გამოსამშვიდობლად მივირდნენ მეფესთან, მაშინ ერეკლე მეფემ უკანასკნელად უთხრა:

„როდემდე უნდა ვითმინოთ თქვენი ხალხისაგან ამდენი უსამართლო ძარცვა-რბევა და მხეცური მტაცებლობა-ავაზაკობა!?”

„გადაეცით თქვენს ფაშას:—ღმერთი-რჯული თქვენს ქერქში დადექით, მოგვასვენეთ, თორემ ირაკლი ჯერ ისე არ დაბერებულა, რომ... თუ არა და გაბეზრებული ისეთს საქმეს ჩავიდენ, ვფიცავ ირაკლის მზეს, რომ თქენი კბილითვე თქვენს ხორცს გაგლეჯინებთ: ვალლა, ბილლა, ისეთს პატრონს მოვუყვან საქართველოს, რომ მეც ლანძღვით საფლავშიაც-კი აღარ მომასვენოთ და თქვენც სამარადისოთ აღიგაოთ პირისაგან ქვეყანისა!...“

თ ა ვ ა II

დაღვრემილი წალკა.—გიეი პური დალიჯა.—კრილოვის ბა-
ტები.—მაწონი უებარი წამალია.—რეხის დამახინჯებული
ქართველობა.—ბერძნული წირვა, თათრული სახარება და თა-
თრულად აღსარება. — „ხრისტოს ღირილდი“ და „ხრის-
ტოს ანესტი“.—სკოლაში სწავლა უნდათ და ქართული-
კი არსად არი.—მიზეზი რეხელ ქართველების გადაგვა-
რებისა და მათი წარსულის შავი ისტორია.—მანია დიდე-
ბულობისა და მანია პირუტყვობისა.—დარეჯან დედოფლის
შეთქმულობა.—კიდევ რამდენიმე სურათი ტანჯულ-წამებულ
ოსმალოს ქართველების ცხოვრებიდგან.—
„რა ენა წახდეს, ერიც დაეკეს“.—პატარა
ეპიზოდი უნივერსიტეტში—да развѣ гру-
зины православныя!?!...

როგორც ჯავახეთი, წალკაც ისეთი მოტიტ-
ვლებული ქვეყანაა.

ჩემს თანამგზავრს ვკითხე—რა ხალხი მო-
სახლობს წალკაში თქო?

აღმოჩნდა, რომ თითქმის მთელი წალკა ბერძნებითაა და-
სახლებული, რომელნიც პასკევიჩის დროს (1828—30) ოსმა-
ლეთიდან გადმოსახლებულან; ამათში მხოლოდ ორიოდვე
სოფელი: ქუმბათელები, თაქ-ქილოსელები, სანთა, ბაშტაშენი
და იბილაში ბერძნულს ლაპარაკობენ, იმასაც თათრულ ნა-
რევად; დანარჩენები-კი, მაგალითად, ავრანელები, ჯინისელე-
ბი, გიარაქელები და შიბაქელები ესენი სულ ლაპარაკობენ
სომხურს და თათრულს და დედა-ენად ამ ბერძნებს სომხური
გახდომიათ, დანარჩენი ბერძნების დედა-ენა სულ თათრულია.

როგორც ჯავახეთში, წალკაშიაც სოფლები დაღვრემილი
შებენდულობისა არიან; ტალახით და უთლელ-ქვით ნაშენი,
ნახევრად მიწაში წასული სახლები, მიწის ფრადვე გამოიყუ-

რებიან. არსად ვენახი, არსად ბალი-ბოსტანი. * მოგეხსენებათ რომ ამისთანა მოტიტველებულ არეს-მარეს ფრინველებიც არ ეკარებიან. ხოლო რა ქვეყანაშიაც ფრინველი არ არის, ის ქვეყანა მკვდარია; ვისაც გსურთ თქვენი კარ-მიდამო გააცოცხლოთ, ფრინველები მოიწვიეთ და ვისაც გსურთ ფრინველების მოპატიჟება, დარგვით ბუჩქები, ხეები და ხილ-ნარი. დიდი ხნის ცდა არ დაგჭირდებათ, ფრინველები თითონ მოვლენ და ყოველ ზაფხულს ჭიკ-ჭიკ-გალობით, თავის ცელქობით, მხიარულებით სიცოცხლეს დაგიტკბობენ და მთელ არე-მარეს გაახარებენ.

აქაურმა მოსავალმა თუმცა მალალი ყანა იცის, მაგრამ, მეტადრე წვიმიან ზაფხულში გაჟი ჰურა მოდის. ამ მათრობელა პურს აქ დაღაჟის; ეძახიან თათრულად და თუ გაჭირვებულნი არა, — სხვა არაინ სქამს და იმასაც ქერის ფქვილ-ნარევს აცხობენ. ამ გვარად წალკელი გლეხი უფრო საქონლის მოშენებას მისდევს და მეტადრე თუშურ ცხვარს ინახვენ თუშებისავე წესზე. ტყე, საციციანო, წალკას ახლო აქვს, მაგრამ ეს ტყე ეძვირებათ და საწვავად უფრო წივას ხმარობენ.

როგორც ვსთქვით, მთელი წალკა დასახლებულია გადაგვარებული ხალხით, ე. ი. მთლად წალკა ბერძნებითაა დასახლებული, მაგრამ ისეა დამახინჯებული ამათი ეროვნება, რომ კაცს ზიზღი მოსდის, სწორედ რო, ძალლი პატრონს ვერ იცნობს... მომაგონდა კრილოვის ბატები... უეჭველია ამათაც თავი მოაქვთ ბერძნება ვართო.

უნდა გამოგიტყდეთ, რომ საღამოს ჩაის დრომ მოაწია და ცხელ წყალს ნაჩვევი ხალხი წყურვილმა დაგვძლია — ცივილიზაცია არ არი! მარა ჯანაბაა, ..

ერთ ქაჩალ სოფლის ახლო ძნის ბულულიდგან ძერა ავაფრინეთ და ბულულის ჩრდილში ჩამოვხდით დაღალულ-და-

ქანცული ხალხი და ჩვენი ზაქარო მაწვნის საყიდლად ფელში გავგზავნეთ, თან ცივი წყალიც დავაბარეთ.

ზოგმა წყალი სვა, ზოგმა მაწონი ქამა, ზოგმაც ჩაღამით (წყალ-ნარევი მაწონია) გული გავიგრილეთ. იყო დრო, როცა ქართველებს დაგვცინოდნენ, მაწვნის ქამიებს გვეძახდნენ, მაგრამ ახლა-კი ჩვენ ვაჯობეთ; წარმოიდგინეთ, რომ ეხლა მაწონი დიდ მოღაღია და საუკეთესო დოქტორ-პროფესორები უებარ წამლად სთვლიან და ხშირად უნიშნავენ მრავალ ნაირ ავადმყოფობაში. ერთი ჩემი ნაცნობი დოქტორი ზ. შარშან ხურვებით (ТИФЬ БРЮШНОЙ) ავით გახდა არტაანში და მაწვნის მეტი არაფერი არ მიიკარა; წამალიც ის იყო მისი, საქმელიც და სახმელიც—უარ-ჰყო ყოველივე წამლობა და წამლები—ერთ კვირაზე კაცი ფეხზე წამოდგა. კუჭის ტკივილებშიაც (КАТАРРЬ ЖЕЛУДКА) მაწონი ნამდვილი უკვდავების წყალია. ეჰ! ჩემო ჰორაციო, ვინ იცის ჩვენს საქართველოში რამდენი ამისთანა საიდუმლოებია დამარხული, რომელსაც გამოქვეყნება, შუქის მოფენა სჭირია! აი, ჩვენ ლობიოსაც ხო დასცინოდნენ, ეხლა-კი ყველა მეცნიერი იმ აზრისაა, რომ ადამიანის საკვებად ლობიო კართოფილს ათასწილად სჯობს—მაძღრობაც მეტი აქვს და ჯანისთვის, გულის-ყურისთვის და სიმხნე-სიმამაცისათვისაც ლობიოს ქამა სჯობია! კართოფილი ცარიელი სახამებელია და კაცს ლაჩარს, მოღვეშილს გამოაზრდის ხოლმეო.

გავედით მდ. ქციას, რომელიც ნაქებია გემრიელი კალმებით და სამიოდ ვერსის მანძილი რო გავიარეთ, აქ ერთადერთი ქართველი სოფელი ვიპოვეთ, სახელდობრ რეხა, რომელშიაც 160 კომლი ქართველობა ასახლია. გამეხარდა, ვიფიქრე, სულ არარაობას, წამლად ხო მაინც დარჩენილა ქართველობა წალკაში. მაგრამ ისე თქვენი მტერი და დამაწყევარი დაღონდეს, როგორც მე ამ რეხელების ნახვამ დამალონა. აჰა,

შენი ნაუღერთები, მრავალ ტანჯულო საქართველო! რეხე-
ლებმა ქართული საყველ-პუროდ ძლივს-ღა იციან და ამათაც
ღვიძლი დედა-ენის, ქართულის, მაგიერ დედინაცვლად თათ-
რული ენა გახდომიათ. მღვდელი „ბერძენი“ ჰყავთ, რომელიც
ეკლესიაში ბერძნულად სწირავს, თუმცა თითონაც არ ესმის
რასა სწირავს, რადგან ბერძნული ლაპარაკი არ იცის, მაგრამ
ეს მღვდელი სახარებასაც-კი უთარგმნის თავის მრევლს ბერ-
ძნულიდამ თათრულად და ქადაგებასაც თათრულ ენაზე ამობს.
რადგან რეხელებმა არც ერთი სიტყვა ბერძნული არ იციან,
და მღვდელმა კიდევ ქართული არ იცის, ამიტომ აღსარებასაც
თათრულ ენაზე ეუბნებოან.

აღდგომის დღეს ერთმანერთს თურმე უწინ თათრულად
ულოცდენ:

„ხრისტოს დირილდი!“ (ქრისტე აღზდგა).

„ჰაი! ჰაი! დირილდი (ქეშმარიტად აღზდგა).“

მერე ბერძნულად დაეწყათ:

„ხრისტოს ანესტი!“

„ალითოს ანესტი!“

დღეს-კი ქართულად, სამშობლო ენაზე ულოცვენ ერ-
თმანერთს აღდგომას, თუმცა-კი თათრულ-ბერძნულსაც ურე-
ვენ ხოლმე.

აი რეხელების გვარები: ხუციშვილი და აწ ქეშიშ-ოღლი,
კოვზიანშვილი, საბაშვილი ანუ საბაანი, მინაძე, მიქაძე, მურ-
ვანიშვილი და ან მურვან-ოღლი, ზანდალაშვილი, მაცუკატო-
ვი და სხვ....

მაცუკატოვების გვარიდამ ორი მღვდელი მღვდლობდა
ამ სოფელში. ბირველად კირიაკი, რომელმაც მხოლოდ კით-
ხვა იცოდა ბერძნული და ლაპარაკი-კი არა. ეს მღვდელი გარ-
დაიცვალა ამ 30 წლის წინად და მერე მისი შვილი, ისტა-
ფილა, მღვდლობდა, რომელიც აგრეთვე ბერძნულად წირვა-

ლოცვას ასრულებდა, თუმცა-კი არც ეს ლაპარაკობდა მმუნაზე. ესეც გარდაიცვალა ამ ოცის წლის წინეთ და დღეს მღვდლობს ავრანელი, რომელმაც ქართული არ იცის და რომელიც მხოლოდ ბერძნულ ენაზედ წირვა-ლოცვას ასრულებს და თითონ-კი არ ესმის ბერძნული, რადგან ავრანელ ბერძნებს, როგორც ზემოთ მოვიხსენეთ, დედა-ენად სომხური გახდომიათ.

სკოლაზე ჩამოვადგეთ ლაპარაკი, რატომ სკოლა არ გაქვს-თქო? სკოლა როგორ არა გვაქვს, ჩვენი სკოლა სამი ვერსის მანძილზეა სოფ. ავრანში, სადაც „ბერძენი“ მასწავლებელი მხოლოდ რუსულ ენაზე ასწავლისო.

რეხელი ქართველობა სწავლას ძრიელ ეტანებიან, მაგრამ ის აწუხებთ, რომ ქართული არსად არი. ერთი რეხელი ყმაწვილი ახალ-ქალაქის სამოქალაქო სასწავლებელში მიაბარეს იმ იმედით, რომ სახელმწიფო ენასთან, რომელიც ძრიელ ეჭირვებათ, ქართულიც ესწავლა, მაგრამ რადგან ახალქალაქის სასწავლებელში, სადაც დღესაც 30 ქართველი ყმაწვილი სწავლობს, ქართულ ენას სრულებით არ ასწავლიან, ამიტომ ყმაწვილმა ისევ გორის სასწავლებელში ირჩია გადასვლა იმ აზრით, რომ რუსულთან ქართული ლაპარაკიც შეისწავლოს და წერა-კითხვაც.

ამ გვარათვე რეხელ ქართველმა, მიხეილ მურვანიშვილმა, რომელიც ახალქალაქში ცხოვრობს, შვილი გორის სასწავლებელში გამოზარდა ქართული ენის გულისთვის, რისთვისაც ხელ-მოკლვ კაცი თვეში ორ თუმანს მეტს იხდიდა ვაჟის სადგურ-საკვებში და სხვ.

გამოვიკითხე მიზეზი რეხელ ქართველების გადაგვარებისა. რა მოხდა იმისთანა, რომ რეხელმა ქართველობამ თითქმის დაჰკარგა თავიანთი სამშობლო ენა და ეროვნება?

სოფელ რეხის ქართველობა გადმოსახლებულა ოსმალე-

თიღამ პასკევიჩის ღროს 1828—30 წ. არტაანის სანჯახის სოფ. ველიღამ. მურვანისშვიღმა მითხრა—მარტო ჩვენის ოჯახიღამ თორმეტი აკვანი წამოვიღაო.

ღადმოსახლებულეღებს ხუთმეტიოღ კომღი ქართლიღდან მოჰმატეღბი: კოვზიაშვიღეღბი, ოსიაშვიღეღბი და სხ. ნეტა ეს ქართვეღეღბი რაღა ენახე ეუზნეღბიან მღვდელს აღსარეღბას? ან რა ესმიღთ ბერძნული წირვა-ლოცვისა და თათრუღლის ქაღაღეღბისა?

— ესენიღც ღაღაღვარღეღბიან მარა ჯანახა! იციღთ ეს ამბავი საღა ხღეღბა? ჩვენ თვალ წინ, თბიღლისიღღგან ერთ ღღის სავალზე.

„ვაი საბრაღოს, ჩვენ საქართვეღლოს ჩვენ ღაკეღბაღეთ მის შესარღხეღბად!“...

როცა საქართვეღლო ძღიერი იყო და ამ ზემო-ქართღს ჰასან-ყაღა—ტრაპიზონამღღე ღანაღეღბა, მაშინ რა თქმა უნღა ვეღელი ქართვეღეღბი თავის ღეღა-ენახეღ ღაჰარაკობღნენ და წირვა-ლოცვაღ სამშობღლო ენახე ჰქონღათ, მაღრამ არ მისცა ღმერთმა ქართვეღეღბს ერთობის ნიჭი, თორემ ამისთანა გულვეღბ ხაღხს, რა მტერი და რომელი მტერი დასძღეღვღა! რომელიმე ფეოღალი ერისთავი ანუ ძღიერი მთავარი კისერს გაისუქეღბა თუ არა, მაშინათვე იმის ფიქრში იყო, მეფე ტახტიღამ ჩამოვაღღო და მე გავეფღღეო. ამას მოსღეღვღა-რა? ურთიერიღთა მტრობა, მოძმეღთა ჟღეღბა და დაუბოღოვეღბელი „ჩემი“—„შენი“—აღბა. ეტყობა ყვეღას სქირღა ავაღმყოფობა მანა ღიღეღბუღობისა.

ეგ რაღ გინღათ, ქართვეღეღბის ისტორიაში ამ გვარ მხეცურ ფაქტსაღ ვპოუღობთ: „ღომენტი კათოღლიკოზმა, სპარსეთის შაჰს ღანუცხაღა: „უკვეთუ საქართვეღლოს ტახტს მე მომცემთ, მაშინ (კათოღლიკოზი) მაჰმადის რჯულს მივიღებ და ცოღსაღ შევირთავო“...

ნეტა ეს რომელს-ღა „მანიას“ მივაწეროთ? ეს კიდევ უთო-
ოდ არის მანაა ჰიპოტეკობასა.

ეს ხო ძველი ამბავია და უფრო ახალს მოგახსენებთ.
განსვენებული ლუკა ისარლოვი მოგვითხრობს თავის წიგნში
გიორგი კნიაზის ერისთავის ნათქვამს:

„მეფე გიორგის ძმას, ალექსანდრე ბატონიშვილს, აბა-
შიძეს და ზოგიერთთა დარეჯან დედოფლის თანადანსწრებით
რჩევა ექმნათ, წიგნი დაეწერათ და ტფილისიდან გაეგზავნათ
ჩუმიად ახალციხის ფაშასთან, რომ ეხლა კარგი დრო გაქვსო,
რომ შემოხვიდეთ ჯარით ტფილისის ასაღებათაო. მეფე გიორ-
გი არავის უყვარსო, რაკი ბორჯომს გამოსცილდებითო, მა-
შინ ჩვენც იქ დაგიხვდებით და მეფე გიორგის აღვილად ჩა-
მოვაგდებთ სამეფო ტახტიდამაო.

„ახალციხის ფაშას რომ მიეღო ეს წერილი, ებძანა პა-
ტივი და ულუფა მიეცათ წიგნის მიმტანისათვის, მარა ის წიგ-
ნი გამოუგზავნია თვით გიორგი მეფისთვის გამოჩენილის მუთი-
ბგის ხელით და დააბარა, რომ ეთქვა მეფე გიორგისათვის
მისი სახელიც, ვინც მიუტანა ის წიგნი.“ ალექსანდრე ბატო-
ნიშვილი სპარსეთს გაქცეულა, დარეჯანი დედოფალი, მეფის
დედინაცვალი, კინალამ სპარსეთს ანუ რუსეთს გააძიესო და
რამდენიმე კაცი დამნაშავე მეფის ბძანებით მეტეხის კლდიდამ
გადაჩეხეს მტკვარშიო.

დიად, იმას მოგახსენებდით, წაართვა ოსმალომ ქართვე-
ლებს, ანუ უკეთ ვსთქვათ გაჰყიდეს სამშობლო ქართველ დი-
დებულებმა ფაშობაზე და სხვა პირად სარგებლობაზე, გადასცეს
ეს, გაძლიერებული ქართულ სიცოცხლით არე-მარე და ციხე-
ქალაქ-სიმაგრეებით, მონასტრებით სავსე, და მას აქეთ ოსმა-
ლთა მთავრობამ ქართველ დიდებულთავე შემწეობით განმძვი-
ნვარებული დევნა დაუწყო განსაკუთრებით ქართველების ენას
და სარწმუნოებას. არა ხალხი არ იყო ისე დევნილი და შე-

ვიწროებული, როგორც ქართველობა და მათი ზნე-ჩვეულება-სარწმუნოება. ამის მიზეზი, რასაკვირველია, უნდა ვეძიოთ გარდა მაჰმადის სწავლისა, პოლიტიკურ მოსაზრებაშიაც, უფრო-კი პოლიტიკურ მოსაზრებაში, რადგან აზრად ის ჰქონდათ, რომ შეემუხრათ პოლიტიკური სიძლიერე საქართველოსი და ძალმომრეობით სამარადისოთ მოეწყვიტათ ეს ამოდენა მხარე საქართველოსთვის. ახლა, როგორ გგონიათ, ვინ გარბოდენ სტამბოლს ხონთქართან სხვა-და-სხვა პროექტებით, თუ რა სა-შუალებით შეიძლება უფრო საჩქაროდ და ადვილად გადაგვარება ქართველობისა? პროექტების ავტორნი გახლდნენ ქართველთაგანივე, რომელთაც თავის მამა-პაპის რჯული ჰგმეს, მაჰმადიანობა მიიღეს, მაჰმადიანობასთან ჯილდოდ ფაშობა, სანჯახ-ბეგობა, მამულები და სხვა მრავალი პატივი ხორცთა მათათვის.

რომ ოსმალოს მთავრობას ქართველი ერის გადაგვარება პოლიტიკური აზრით საჭიროდ მიაჩნდა, ამას ისიც გვიმტკიცებს, რომ სომეხთა და ბერძენთა ეროვნება, აგრეთვე კათოლიკეთა სარწმუნოება სრულის თავისუფლებით სუფევდა. სომეხებს იმიტომ არ ერჩოდნენ, რომ პოლიტიკური თვით-არსებობა დიდი ხნის დაკარგული ჰქონდათ და უფრო საჭირონიც იყვნენ ვაჭრობა-ხელოვნობისათვის. კათოლიკეთა სარწმუნოებას არას უშლიდნენ, რადგან მისიონერებით სავსე იყო აქაურობა, რომელთაც ზურგი გამაგრებული ჰქონდათ რომიდგან.

აი ამისთანა გარემოებაში ყოფილან ოსმალეთში ეს რეხელი ქართველებიც. ერთი მოხუცი მღვდელი შერჩენოდათ და ისიც მოუკვდათ. ოდესმე დიდებული საეპისკოპოზო, საკათედრო ტაძრები და მონასტრები ზარზმა, საფარა, ვარძია, კუმურდო, წყაროს-თავის მონასტერი, ღვთაების ეკლესია ანჩა ისპირისკენ, საიდანაც გადარჩენილ იქმნა ღვთაების ხატი, რომ-

მელიც ახლა ასვენია თბილისში ანხსატის ეკლესიაში, გამოჩენილი ოპიზის მონასტერი აჭარისკენ, ტბეთის ეკლესია შავშეთში, იშხანის ეკლესია თორთუმ-ბაიბურდისკენ, მონასტერი სახუჯას თორთუმის ხეობაში, რომელიც აღაშენა დავით კურატპალატმა, ბაგრატ მეფის მამობილმან, საიდგანაც სასწაულთ-მომქმედი ხახულის ღვთისმშობლის ხატი ძლივს გადაარჩინეს და დღეს გელათს ასვენია, — ერთის სიტყვით, მრავალთა უმრავლესი ტაძრები და მონასტრები, საიდგანაც ეფინებოდა ამ არე-მარეს ქრისტეს მცნება, რელიგიური ზნეობრივი აღზრდა და საერო განათლება, სადაც იკურთხებოდნენ მღვდელნი და მღვდელ-მონაზონნი და სადაც ომის წინა დღეს მიიღებდნენ ხოლმე ლოცვა-კურთხევა-ზიარებას და იკრებდნენ სულიერ ძალას ქრისტეს მტრებზედ მიმავალნი, სამშობლოსთვის თავ-განწირულნი ქართველნი გმირნი, ყველა ეს დიდებული ტაძრები, ჭეშმარიტი საუნჯენი ქართველთა სარწმუნოებრივი და ზნეობრივი ძლიერებისა, სრულებით გაუქმებული და აოხრებული იყვნენ ოსმალთა ხელში. ვისაც მღვდლობა ჰსურდა, უნდა კურთხებულყო ბერძნის ეპისკოპოზის ხელით, რომელიც ერთი არზერუმში იჯდა და მეორე ტრაპიზონში. საქართველო მაშინ შინაურთაგან წეწვა-გლეჯით დასუსტებული იყო და ის ღონე აღარ ჰქონდა, რომ თუ პოლიტიკური არა, ზნეობრივი გავლენა და სარწმუნოებრივი კავშირი მაინც არ დაჰკარგოდა ქართველებთან ამ წართმეულ, დაკარგულ მხარეში. ამიტომაც მაშინდელ ველელებს და აწ რეხელ ქართველებს საქართველომდე ხელი ვერ მიუწვდათ, მღვდელი ვერ მოითხოვეს და ვერც ითავეს ვინმე ქართულ წერა-კითხვის, საღმთო წერილის მცოდნე არზრუმის ეპისკოპოზისთვის ეკურთხებინათ. ბოლოს „გაფრანგებას“, კათოლიკობის მიღებას — რისთვისაც იქვე მოქმედობდნენ იეზუიტები, რომელნიც გაკათოლიკებასთანავე მრავალ ნაირ შეღავათსაც ჰპირდებოდნენ —

ისევ ასე არჩიეს: მოუწოდეს მართლ - მაღიღებელ მღვდელს და წირვა-ლოცვა ბერძნულად დაიწყეს თათრულ ენაზე განმარტებით.

ვინც იქამდე შეგნებული არ არის და არ დაათვასებს დედა-ენას, ანუ ჭისაც არ სჯერა, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ერისთვის სამშობლო ენას, ვურჩევთ კარგად ჩაუფიქრდეს ამ რეხელების თავ-გარდასავალს და დააკვირდეს მათ აწინდელ უნუგეშო მდგომარეობას.

დღეს რეხელები ჩვენთვის აშკარა მაგალითს წარმოადგენენ ენა-დაკარგულ ერისას. რეხელების ამბავი საქვეყნოდ ლაღდებს, ცოცხალ მინუშს წარმოგვიდგენს ერის ძალ-მომრეობით გადაგვარებისას და ნამდვილად გვიმტკიცებს, რომ ყოველად ძლიერ სარწმუნოებასაც-კი ვერ შეუძლიან მდაბიო ერი დაიხსნას, დაიფაროს გადაგვარებისაგან.

აი სწორედ რეხელებზედაა გამოქრილი პოეტის სიტყვები:

„ერის ცხოვრება,
მისი დიდება,
მისი ისტორია
დაცულ არს ენით;
რა ენა წახდეს,
ერის დაქრეს...
წაეცხოს ჩირქი
ტაძარსა წმიდას!..“

მართლაც და აბა რა ქართველია ეხლა რეხელი!? რა ვუყოთ, რომ სარწმუნოებით იგიც მართლ-მაღიღებელია!.. დედა-მიწის ზურგზედ მრავალნი აღიარებენ მართლ-მაღიღებლობას, მაგრამ საქართველოს ავი და კარგი ჩირადაც არ მიაჩნიათ. ბევრი მართლ-მაღიღებელიც არის, რომელმაც არც-კი იცის საქართველოს ქვეყანაზე არსებობა.

ჩემს დღეში არ დამავიწყდება ერთი შემთხვევა. უნივერსიტეტში დამიგვიანდა—არ ვიცოდი თუ ვადა სუფევდა—ქალღმერთები მარიამობის ბოლოს რიცხვებში წარვადგინე. რამდენიმე დღის შემდეგ სეკრეტრისაგან შევეტყე, რომ დაგვიანების გამო მიღებულ არ ვიქენი. ესთხოვე ფაკულტეტის დეკანს და დიდი უარი მივიღე—„სოვეტის“ დადგენილობას ვერ დავარღვევო. მეტი რა ჩარაა.

წავედი თვით რექტორთან: მოწყალება მოიღეთ—საიდან სად, კავკასიიდან მოვსულვარ, ხარჯი ხო ხარჯად მეკარგება და მთელი ერთი წელიწადი დრო დამეკარგება-მეთქი.

ჯერ ძლიერ ეჭვის თვალით შემომხედა—მგონი ურია ვეგონე.

— Вы какой национальности?

— Грузинь, Ваше прев—ство.

დაიბარა სეკრეტარი, მოატანინა ჩემი დოკუმენტები, ჩხრიკეს, ჩხრიკეს, იჩურჩულეს.

— Вы говорите—грузинь?

— Дась... Грузинь—კრძალვით მოვახსენე.

— Да развѣ грузины православные?

— ?!...

— არა, მაინც, ნუ თუ ქართველები მართლ-მადიდებლები არიან,—ჩამაცვიდა რექტორი.

— რას ბძანებთ, ბატონო! როგორ თუ ქართველები მართლ-მადიდებლები არიან! ქართველებმა რო ქრისტეს სარწმუნოება მიიღეს რუსების სახელი ჯერ ისტორიაში არსად იყო... ჩვენ მე-IV საუკუნის დასაწყისში მივიღეთ ქრისტიანობა წმ. ნინოსაგან.

დიად, აი ასე გახლავთ... არიან რუსთა შორისაც იმისთანა ინტელიგენტნი, რომელნიც არც-კი გვიცნობენ თავის

თანა-მოძმე, თანა-მერჯულე ხალხს. აბა მოდი და ნუ გეზღობა გული!

ღმერთი, რჯული კიდევ ჩვენი ბრალია, რომ არ გვიცნობენ...

მაგრამ... კმარა. ისევ რეხელების ამბავი განვაგრძოთ.

სწორედ საცოდაობა იყო ჩემი ბაასი რეხელ ქართველებთან. ხო ვიცოდი, რომ რეხელები მართლ-მადიდებელნი ქართველნი არიან, მაგრამ რა ვუყო სარწმუნოებას, თუ-კი ლაპარაკი დედა-ენაზედ ვერ შეეძლოთ. ჩემმა გულმაც ვერც ერთი ამათგანი ვერ შეითვისა, ვერ იგრძნო გულმა დაკარგულ მოძმის სიყვარული და სიბრალული.

იმ დროს-კი, როდესაც თავ-შეხვეული, სარუხიანი ქართველი მაჰმადიანი დედა-ენაზე ქართულად მესაუბრება, რაღაც საიდუმლო ზეგარდმო ძალა ანდამატით მისკენ მიზიდავს, წამსვე გრძობს გული მისდამი სიმპატია-სიყვარულს, სიბრალულ-სინანულს და თვალები თან სიხარულის ცრემლებით ივსება.

როგორ ახსნით ამ გრძობას, არ ვიცი, მე მხოლოდ გულ-ახდით ვაღვიარე ჩემი პირადი შთაბეჭდილება, სულის მდგომარეობა ორსავ შემთხვევაში.

თ ა გ ა III.

უპატრონო ქართველების მფარველი ანგელოზი.—კიდევ რამდენიმე შავი სურათი ოსმალთს ქართველების ცხოვრებიდან.—მდაბიო ხალხს რჯული და ეროვნება ერთი ჰგონია.—როცა ქართველები კერპებს ვცემდით თაყვანს, ქართველად არ ვიხსენებოდით?—ხალხთა შეუგნებლობით დაკარგული რამდენიმე მილიონი ქართველობა.—ჩვენი ისტორია-გეოგრაფია არ ვიცით.—მურვანიშვილის მოთხრობილი ძველი ამბავი.—ირაკლი მეფის ომები და ქაიხოსრო მურვანიშვილი.—სამცხე-ჯავახეთის მღვდელთა ცხოვრება ვით ისტორიული მასალა.

სე გადაგვარდა ამ მხარეში მრავალ ტანჯულ-წამებული ქართველი ერი. ძალად მოუკლეს ბუნება და გაკაფულ ვენახზე ნამყენ ქანჭურს აბა რა ნაყოფი უნდა გამოეღო?

მოგეხსენებათ „უპატრონო ეკლესიას ეშმაკნი დაეპატრონენო“. უპატრონოდ დარჩენილ ქართველებზე ვინც არა მგონია ნადირობდა-ნაფარდობდა. ოსმალთს მთავრობა ძალად ამაჰმადიანებდა, ხოლო ვინც თავის მამა-პაპის რჯულზედ მტკიცედ იდგა ათასნაირ გადასახადებით ტყავს აძრობდნენ, შეუბრალებლად სდევნიდნენ ქართველ „გიაურებს“ და ყოველივე ადამიანურ ღირსებას უგინებდნენ, უმცირებდნენ, უსპობდნენ.

სულით გამწარებულს და ხორციით დატანჯულ ქართველობას, სასოწარკვეთილობის წამს კათოლიკე მისიონერები მფარველ ანგელოზად ევლინებოდნენ:

— გათათრებას ისევ ის არ გირჩევენიათ კათოლიკე ქრისტიანები იყოთო?!

აი თუ ქრისტეს სარწმუნოებას კათოლიკეთა დოღმატზე

შიილებთ, მაშინ ოსმალოს მთავრობის დეენისაგან და ხარჯისაგან განთავისუფლდებით, რომის პაპის სულიერი შვილები დახდებით და ვინღა რას გაგიბედავთო.

ე, დეე მიიღეს კათოლიკობა, მაგრამ ბეჩავი ქართველობა ბოლოს იქამდე დაიბრიყვეს, იქამდე დაბალი ლობე გახდა, რომ სომეხ-კათოლიკებმა ც-კი ზედ იხტუნეს — მოუდეს შარი: სადაური ქართველი კათოლიკენი ხართ, თუ-კი სომხის ტიბიკონზეა თქვენი წირვალოცვაო...

ამ გვარად მთელი ეს ზემო ქართლი, რომელსაც შეადგენდა არა მარტო სამცხე და ჯავახეთი, არამედ ერუშეთ-შავშეთი, კოლა-არტანი, ართვინი-არტანუჯი, ტაო-ოლთისი, კლარჯეთ-ქანეთი და მრავალი სხვა ქართველთა პროვინციები პასან-ყალამდე (გურჯი ბოლოზ) და ვიდრე ტრაპიზონამდე, რომელნიც ერთად რომ ავიღოთ, ეხლანდელ საქართველოზე თუ ხუთჯერ არა, სამჯერ მაინც მეტი იქნება — ოსმალეთმა მოსწყვიტა, ხორც-მეტივით ჩამოათალა საქართველოს და მით დაასუსტა ქართველთა პოლიტიკური თვით-არსებობა, უძლეველობა. მათმა ორას-სამასი წლის მძვინვარება-ბარბაროსობამ სამ-ოთხ მილიონამდე ქართველობას სრულებით დაუკარგა არამც თუ სარწმუნოებრივი, არამედ ყოველივე ზნეობრივი კავშირიც-კი თავიანთ მონათესავე ქრისტიან ქართველებთან.

ეს არი უბედურება, რომ მდაბიო განუვითარებელი ხალხი რჯულსა და ეროვნებას ერთმანეთში დომხალივით ურევს. ასე ჰგონია — რა ხალხის რჯულსაც მიიღებს, ეროვნებითაც იმ ხალხს ეკუთვნის.

მაგრამ რას იზამთ, რომ მდაბიო გაუნათლებელ ხალხს არეულად, შეცდომით ესმით საქმის ვითარება და ამიტომაც დღეს ქართველ მაჰმადიანს რო უთხრა ქართველი ხარ-თქო, იმას ასე ჰგონია ეუბნები შენ ქრისტიანა ხარო — ქართველი და ქრისტიანი ერთი და იგივე სიტყვა ჰგონია...

კარგი და პატიოსანი! მაშ როცა ქართველები ვცემდით თაყვანს, როცა მზეს და მთვარეს ვაღმერთებდით, მაშინ ქართველები არ ვიყავით?! ქართველებს არ გვეძახოდნენ?!

ჰერიპა! რას ბძანებთ, ბატონებო, რჯული სადა, ეროვნება სადა..... შუაში დიდი ზღვარი, დიდი განსხვავება უძველეს...

ჰო და ამ გვარად, ხალხთა შეუგნებლობით, დავკარგეთ ამ მხარეში რამდენიმე მილიონი ქართველობა.

შეიძლება, მკითხველო, არც-კი დაიჯერო, რომ ნამდვილი საქართველო ეს ზემო ქართლია და ქართველი ხალხიც ზოგი გამაჰმადიანებული, ზოგიც გაკათოლიკებულ-გასომხებული ხუთჯერაც მეტია, ვიდრე ახლანდელ საქართველოში! კი, ბატონო! არც მიკვირს, თქვენმა მზემ, რომ არ გჯეროდეთ, რადგან ჩვენდა სამარცხვინოდ ქართველებმა ჩვენი ღვიძლი სამშობლოს ისტორია-გეოგრაფია სრულებით არ ვიცით და თუ რაიმე სასწაულით ვიცით, ისიც ზერა-ქვერად, დაუდევრად-ხოლო, ვისაც სკოლა-გიმნაზიებში რამე უსწავლია, იმან ამერიკა-აფრიკის ვითარება უკედ იცის ვიდრე საქართველოსი...

ეჰ! დავასრულოთ ისევ რეხელ ქართველების ამბავი.

ერთმა რეხელმა ქართველმა მიხეილ მურვანიშვილმა, რომელიც სრულებით თავისუფლად ლაპარაკობს ქართულს, მიაშობო:

„ჩვენი პაპა სურამელი ყოფილა, თავადი მურვანიშვილი. როცა საქართველოს იკლებდა ლეკი და ყიზილბაში ამათაც გაუჭირდათ და იფიქრეს: ე ხო აღარ გვასვენებენ და ამდენ რბევას, მოდით და ორ ჭირში ერთი ავირჩიოთ, მოდით და სათათრეთში გადავსახლდეთო. სამნი ძმანი ყოფილან. უმცროსს უთქვამს: „არა, ძმავ, მე არ წამოვალ, მე აქ, ამ კაკლის ძირში, უნდა მოვკვდე-დავიმარხოო.““

ამდგარან და ეს ორი უფროსი ძმა მალულად გადასულან ოსმალეთს და არტაანის სანჯახში ქართველების სოფ. ველს დასახლებულან. იმ დროს თურმე ხმა მოდიოდა, რომ ველელ ქართველებს კარგი სანჯახ-ბეგი ჰყავთ, ქართველებს ძრიელ არ აწუხებსო.

ისტორიულ ინტერესს არ არის მოკლებული იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაში“ მოყვანილი ამბავი.

იპოდიაკვანმა იოანემ სურამს რო მიაღწია, სურამის მოურავმა არ მისცა თავისთან ბინა. მაშინ გაუმასპინძლდა ქაიხოსრო მურვანისშვილი და ვახშამს რო შეექცევოდნენ მასპინძელმა ოთხშაბათის მარხვა გასტეხა, რისთვისაც შენიშვნა მიიღო იპოდიაკონისაგან. ამაზე ქაიხოსრო მურვანიშვილმა უპასუხა:

— მე მეფე ერეკლეს ორმოცდა თუთხმეტი წელიწადი ვემსახურე და ჩემის მსახურებისათვის ყაზახის თათრებში განმაწესა და იმათ თავაზით შევეჩვიე მარხვის ქამას, რომ იმათ არ ვაძლევდი დაბრკოლებას, და ამ სახით გაუერთგულე ის ერი მათ სიმაღლეს.

— მათ უმაღლესობას სადა და სად მსახურეთ?

— „რომ ცოტა ვსთქვა მათ უმაღლესობასთან თუ სხვაგან ორმოცდა ათი მეტი ომი მიხილავს, მაგრამ სახელოვან ომებში ყოველგან ვხლებივარ მათ სიმაღლეს: აზათხანის ომში, რომ სამი ათასის ქართველით თვრამეტი ათასი კაცი დაამარცხა უზარბაზნოთ ბატონმან, და იმისი ურდო მთლად დაგვრჩა, რომ განემდიდრდით. ოთხი ათასის კაცით, აჯი ჩალაფის შვილი თორმეტი ათასის კაცით მოსული ბორჩალოს დაამარცხა, და მრავალი ტყვე და საქონელი ვიშოვეთ. ავარიის ხანი რვა ათასის კაცით მქადის-ჯვარს იდგა,—დავამარცხეთ ღია მცირეს ჯარით და მრავალი დაეხოცეთ და დავატყვევეთ. დანღიზში, ქიზიყის ბოლოს, ვძლიეთ ლეკთა და მრავალი აღვხოცეთ და იმ ღამეს დედოფლის წყაროზედ მდგომთა, დაგვესხა სხვა უდიდესი ჯა-

რი თავისა მას გაქცეულს ლექთან შეერთებული, და იგივე დადამარცხეთ, დაწვევით. ხერთვისი ავიღევით და მრავალი ოსმალნი დახვოცეთ. აბდულა ხანი ბაგრატიონი, თორმეტი ათასის ყიზილბაშით მოვიდა, ციხეც თათრებს ეჭირათ და სოლოლაკზედ დადამარცხეთ და აწვევით. ასპინძას ოსმალისა და ლეკის ჯარზედ გავიმარჯვეთ, რომ რუსები დაგვიბრუნდნენ, არლა გვიშველეს. და სულ ის თათრის ჯარი მთლად ფარაოსავით მტკვარში დავლუბეთ და მეფემან მოკლა თავისის ხელით კობტა-ბელადი. ერეგნის დიდს ომში იქ ვახლდი და რვა ათასი კაცი დადამარცხეთ მეფის ძის გიორგის მიზეზით და გარჯილობით. ავარის ხანი ოცდა ოთხი ათასის კაცით ყვარლის ციხეს შემომდგარიყო, სამასი კაცი წავედით დაუთალაბად და შევედით ციხეში და გავაქციეთ ეგოდენი ჯარი. მცხეთას მიმავალს ღამე დავგვხდა ლეკისა ჯარი, ჰსძლო მუნ ბატონმან, თავისის ხელითაც მოკლა ლეკი და ჩვენ სამთა ძმათა დახვოცევით ლეკები, სამთავ მივართვით თავები და მაშინ მიბოძა ჯილდოდ ჯაბადართ-უხუცესობა და სხვა წყალობა“.

აი ასეთი სახელოვანი კაცი ყოფილა მურვანის შვილების გვარში მეფე ერეკლეს დროს. ჩემმა მობაასემ მიხეილ მურვანის შვილმა კვლავ განაგრძო:

„პაპაჩემის ძმას პეტრეს ჰყავდა ცოლად ახალციხელი ქართველი ქალი, კარგა აღზრდილი, ღვთისნიერი, მწიგნობარი, ხელ-საქმის კარგი მცოდნე. ამ მეუღლეთ მიეცათ ველში ვაჭი-შვილი ვასილი, რომელიც დედამ აღზარდა ღვთის შიშში, და ასწავლა ქართული წერა-კითხვა და საღმთო წერილი.“

„ვასილი ნიჭიერი ყმაწვილი გამოვიდა, ისე შეუყვარდა საღმთო წერილი და წმიდათა ცხოვრება, რომ მოემზადა მღვდლად კურთხებულიყო. თათრობის დროს აბა აქ სად იყო ქართველი ეპისკოპოსი და ამიტომ ვასილი წავიდა კისკიმში, რადგან ვასკაში უფრო ეახლოა (ტრაპიზონისკენა).“

„კისკიმში მაშინ (1828 წ.) ეპისკოპოსობდა ბენედიქტი ეპისკოპოსი თეოკლიტოს, რომელმაც მღვდლად აკურთხა ვასილი და გამოისტუმრა. ვასილ ღვდელმა კისკიმიდამ აქარაზე გადმოიარა და აქ შეეტყო რუსის შემოსვლა სამცხეში. ახალციხეს რომ მოვიდა, ნახა, რომ ციხეს რუსის ჯარი შემორტყმოდა (1828 წ. აგვისტოს 15). ხომ კიდევ აიღო პასკევიჩმა ეს მხარე.

ქართველებს გაგვცხარდა და მაგრე! ვიფიქრეთ ახლაკი იბრიანა ღმერთმა და გვეშველა ქართველებსაო—ქრისტიანი ხელმწიფე გვეყოლებოა. მაგრამ რაკი მერე ყარსი და არტანი უკანვე გადასცეს ოსმალოს, მაშინ-კი თქვენი მტერი, რო ჩვენ წილები დაგვწყდა. ჩვენები აღარ დადგნენ სათათრეთში, ქართველ ქრისტიანებს ყველას ეშინოდათ, თათრები ახლაკი ჩვენზედ იყრიან ჯავრსაო, რადგან ქართველობაც სიხარულით შევლოდა რუსის ჯარს რითიც-კი შეეძლო, რალა გაეწყობოდა აიყარა არტაანიდგან მთელი სოფელი ველი და მამა-ჩემიც მაშინ წამოჰყვა სოფელს და აქ რეხაში დავსახლდით. მარტო ჩვენის ოჯახიდან თორმეტი აკვანი წამოვიდა.

„ვასილ მღვდელს მაშინათვე უბოძა პასკევიჩმა ჯავახეთში რამდენიმე სოფელი მრევლად: ნიჯგორი, ხიზაბავრა, ვარევა-ნი, თოკი და სხვ. ხოლო ჯავახეთის დანარჩენ სოფლებს, საცა-კი ქართველი ქრისტიანი დარჩენილიყო, ზოგი ცხადლივ და ზოგი მალულად, ამათაც ორი მღვდელი მწყსიდა—კოთელიელი ნიკოლოზ მღვდელი და ბარალელი პეტრე მღვდელი.

„ოთხი წლისა ვიყავი მე, როდესაც ვასილ მღვდელმა თავისთან წამიყვანა, ღვთის სიყვარულში მზდიდა და საღმთო წერილს მასწავლიდა. ამ რეხაში მაშინ კირიაკი მღვდლობდა, რომელიც, როგორც ზემოდ მოგახსენეთ, თუმცა ქართველი იყო, მაგრამ ქართული დაჰვიწყებოდა და ბერძნულად-კი ზებირად სწირავდა, რადგან თათრულის მეტი სხვა ენა არ იცოდა. ბოლოს და ბოლოს ქართული ცოტათი შეისწავლა

და ჩემს ყმაწვილობაში მახსოვს, რამდენჯერაც რეხაში მტვლირი
 ოლი, ქართულად წაუკუთხამდი ხოლმე სამოციქულოს და
 ორიოდე ძილის პირიც ვიცოდი გალობით. საწყალი ბერი-კა-
 ცი მღვდელი ისეთის აღტაცებით მოისმენდა ხოლმე ქართულ
 გალობას და სამოციქულოს, რომ სიხარულის ცრემლები ლა-
 პა-ლუპით გადმოსდიოდა.“

ბოლოს ჩემმა მობაასემ მითხრა, რომ ვასილ ღვდლის ამ-
 ბებს კიდევ მერე გეტყვიო.

მართლაც და, როგორც შევიტყე, იმ დროის ღვდლების
 შრომა და კეთილ-მოღვაწეობა, განსაკუთრებით ორბელიანისა,
 რომელსაც თათრებმა ახალციხეში თავი მოჰკვეთეს, სულხანი-
 შვილებისა, რომელთა გვარშიაც 60 მღვდელი გამოსულა და
 აგრეთვე ვასილ, პეტრე და ნიკოლოზ მღვდლებისა, საკმაოა
 ამ ღირს-პატივცემულ მამათა ცხოვრება და მოღვაწეობა აიწე-
 როს, რომ მთელი მესხეთისა და ჯავახეთის, მათის დროის
 (1800—1853 წ.) ისტორია შესდგეს.

თ ა გ ა IV.

„ზოგი ჭირი მარგებელია“. — როგორ უშველოთ რეხელ ქარ-
 თველებს? — ჰაერის ელემენტთა თვისება და ეს ქართველო-
 ბა. — რაში იხატება რეხელების სამშობლოსადმი მი-
 სწრაფება? — საცოდავო, რეხელებო!..

აუ იყო, იყო, ეჰ! დავანებოთ თავი წარსულზე
 ამდენ ჩივილ-ტირილს: სჯობს წარსული მაგალითი
 გავითვალისწინოთ და ჩვენს აწმყოს იმის და გვარად
 გავუძღვეთ. ნათქვამია: „ზოგი ჭირი მარგებელია“.
 წარსულმა უბედურებამ უბედობა უნდა დასთრგუნოს, როგო-
 რათაც სიკვდილით სიკვდილი ითრგუნება — ეს ბუნების და
 ცხოვრების კანონია.

თქვენ ეს მიბრძანეთ, ახლა რა უშველოთ და ვუშველოთ ამ რეხელ ქართველობას?.. ბევრჯელ ვინატრე: ქართლის რეხა აქ გაჩენილიყოს და წალკის რეხა ქართლში.

ქართლის რეხის სკოლა ამ რეხაში მოქმედებდეს და იმ რეხის მღვდელიც ამ რეხაში მოღვაწეობდეს...

ღიახ, მე ისევ ჩემი რეხელების მოციქული ვარ...

67 წელიწადი შესრულდა, რაც ეს ჩვენი მოძმე რეხელი ქართველობა თათრების კლანჭებიდამ ჩვენვე დაგვიბრუნდა. მერე? გვიბრუნია რამ ამ ხალხისათვის?—არაფერი. არც-კი ვიცოდით ამ ხალხის ქვეყანაზე არსებობა, არამც თუ გაგვერიგებინოს რამე. ვინ ჰყავთ გულ-შემატკივარი? არავინ. ვინ უნდა გამოჩნდეს ამათი ჭირისუფალი?—ჩვენ. ვინ არის ზნეობრივი მოვალე ამათ დაეხმაროს?—ჩვენ.

ჰაერი, რომლითაც ჩვენ ვსუნთქამთ, ორის მარტივის სხეულისაგან შესდგება—აზოტისაგან (79 წილი) და მჟავბადისაგან (21 წილი). ვინ იცის, რამდენი ათასი მილიონი წელიწადია, რაც ეს ორი გაზი ერთად არიან არეულნი და ერთად მოქმედებენ, მაგრამ მის დღეში ესენი ერთმანეთს არ შეუერთდებიან და არ შეუსისხლხორცდებიან—აზოტს თავისი ბუნებრივი ზნე-ხასიათი ყოვლად შეუცვლელად რჩება, მჟავბადს თავისი.

ამ გვარადვე რეხელი ქართველობა თუმცა სამ საუკუნეზე მეტია სცხოვრობს სხვა ეროვნებასთან ერთად, მაგრამ ესენი მათ ვერ შეუერთ-შეუსისხლ-ხორცდებიან. ხოლო ბუნებრივად დაყოლილ კანონის ძალით, რომლითაც შობილი მშობელს ეტანება, რეხელებიც სულით და გულით ელტვიან ქართველობას, მაგრამ მოთავე არავინ ჰყავთ, რომ ბუნებრივ სულთა-სწრაფვას საქმით გაუძღვეს.

აი რაში გამოიხატება ამათი ქართველობა და მისწრაფება ქართველობის მიმართ.

რეხელები ბერძნის ქალს არ ირთვენ და არც ქალს მია-

თხოვებენ. ძლიერ იშვიათად ღარიბი ვინმე უნდა იყოს, რომ ან ითხოვოს, ან მიათხოვოს ბერძენს ქალი, ხოლო რეხელებს ქართველი ქალები მოჰყავთ—თონეთილამ, გომარეთილამ, კლდე-ისილამ და ჯავახეთის ყველა ქართველ სოფლებილამ და ამათვე მიათხოვებენ ხოლმე თავიანთ ქალებს, მისვლა-მოსვლა და ნათელ-მირონი აგრეთვე ზემოხსენებულ ქართველებთან აქვთ. ჩაცმა-დახურვა ვაჟთა და ქალთა ისეთივე აქვთ, როგორც ზემოხსენებულ სოფლებში ქართველებს. მოწყობილება ოჯახში, ავეჯეულობა და ქამა-სმაც იგივეა, რაც ჯავახელ ქართველს აქვს.

კომლეული აღწერის დროს, ვილაც ჭკუის-კოლოფ ვაჟბატონებს ურჩევიათ რეხელებისთვის ბერძნად ჩაეწერეთო, მაგრამ ამათ თურმე უპასუხეს:

„რას ამობ, ყარდაშ, რა გვიგავს ბერძენს? სადაური ბერძენი ვართ, როდესაც ნამდვილად ვიცით, რომ ჩვენი მამა-პაპა ქართველები იყვნენ და ჩვენი ნათესაობა დღესაც ქართლში ცხოვრობენო.“ ამიტომაც ამათგან გამოყვანილი „სალდათი“ გორში მიდის ქართველებთან ერთად და არა წალკის ბერძნებთან.

ახლა ერთი ეს მიბძანეთ, ცოდვა არ არის ამოდენა ხალხი ასე უყურადღებოდ დავტოვოთ? მასხარობა არ არის, რომ ამ ქართველ ხალხს ბერძნულად ჰქონდეს წირვა-ლოცვა, რომელიც არც მღვდელს ესმის და არც ერსა? სირცხვილი არ არის ჩვენთვის, რომ ამ მართლ-მადიდებელ ქართველ ხალხს სხსარებას თათრულად უკითხავენ, ზღსარებას თათრულად ათქმევენებენ და ოჯახშიაც ძალა უნებურად დედა-ქანად თათრული ენა გახდომიათ?..

საცოდავო რეხელებო! თქვენ რა იმედით მოგიხაროდათ ქართველ მოძმეებისკენ გადმოსახლება და რა გულ-გრილობა, უმეტრება დაგვხვდათ! სა.....მო.....ცი წე.....ლი.....წა.....დი სცხოვრობთ ჩვენში და ჩვენ, სამოცი სიტყვაც არ დავგიხარჯავს თქვენს სასარგებლოდ.

ნეტა ვიცოდეთ, რა გაჭირდა ამათთვის ერთი პატიოსანი ქართველი მღვდელი და მასწავლებელი!

როგორც ამ ხალხმა ამიხსნა, ესენი სასუფეველივით მოვლიან ქართველ მღვდელს და ქართულ წირვა-ლოცვას, სამრევლო სკოლას და ქართველ მასწავლებელს, რისთვისაც მზად არიან ყოველივე ხარჯი იკისრონ სკოლისათვის და ღვდლისათვის— „ჰანი, ბატონო, პატრონი?!“ ასე დააბოლოვეს ჩემთან საუბარი რეხელმა ქართველებმა.

მხოლოდ ის-კი უნდა ვსთქვათ, რომ მღვდელმაც და მასწავლებელმაც ქართულთან ერთად თათრული ენაც უეჭველად უნდა იცოდნენ, რადგან ჯერ-ჯერობით საჭიროა მოხუცებულთათვის, რომელთაც ქართული ენა ნაკლებად იციან.

მაშ ვსთხოვთ, ვისაც შეუძლიან და ვისგანაც დამოკიდებულია, დახმარება აღმოუჩინოს ამ 700—800 სულს მართლმადიდებელ ქართველობას, რომელნიც ჩვენი, ქართულის და უღვევრობის და უთაურობის გამო, ღღეს ამისთანა სასაცილო მდგომარეობაში არიან.

სხვა არა იყოს-რა, ამდენი სული ქართველი ქალები მაინც შეიბრალებთ, რომელნიც აქ რძლად მოსულან და კვლავ მოვლენ, რომელთაც არც თათრული, არც ბერძნული არ იციან და ვერც აღსარების თქმა შეუძლიანთ და ვერც ბერძნულ-თათრულის წირვა-ლოცვის მოსმენა.

თუ არა და ეს ხუთმეტი კომლი ქართველობა ხომ ქართლიდამ მოსულან და აქ რეხაში დასახლებულან, რომელნიც ვინ იცის ეხლა ას სულზედ მეტი არიან. ამათ, ამ ას სულს, რაღა ბრალი აქვთ, რომ ძალა-უნებურად ჩვენვე ვათათრებთ და დამახინჯებული ბერძნულ-თათრული წირვა-ლოცვაც უნდა მოისმინონ...

დასასრული.

უეცლოვანი:

გვერდი.

სტრიქონი ზე-
მოდგან თულით.

დაბეჭდილია:

უნდა იყოს:

50	25	ფარსნუსები	ფარსნუსები
51	4	ქრისტეს-	ქრისტე-
„	22	დაბმული სბო	რომ სბო
65	26	სეუწენარებელია	სეუწელებელია
70	15	ეს,	ქს,
77	13	მიტულაბს	მატულაბს
77	23	სართული	სართულის
81	8	საზრდა	საზრდათ
90	7	„მე აქ	მე აქ
92	21	სინცსლით	ს-ც-ცსლე
121	15	ღვინისა	ღვინისა
125	24	ჩამკედენი	ჩამკედაჩნი
126	27	-ზაქსი, მეტი	-ზაქსიმეტი
129	17	ნამკეკეზე	ნანკეკეზე
130	23	გვიშეკლის	დაგვიხსნის
135	2	მინდროზე	მინდროზე
137	18	უეკელებდ	უეკელები
142	4	ფრთხალი	ფრთხალი
161	18	რაო	—რაო,
„	19	—ჭო,	ჭო,
164	30	-შეკმურხენილმა	-შეკმურხენილმა
170	8	თაქ-ქილასელები	თაქ-ქილასელები
171	2	არეს-მარეს	არეს-მარეს
173	24	და ან	და აწ
175	8	—ესენიც	ესენიც

376006020
808500033

